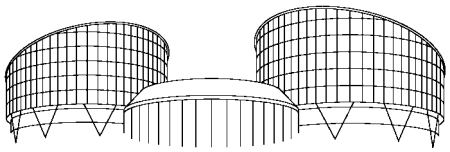

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини

Захист власності

Оновлено 28 лютого 2023 р.

Підготовлено Секретаріатом. Не покладає зобов'язань на Суд.

Логотип: РАДА ЄВРОПИ, CONSEIL DE L'EUROPE.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити контактну форму: *запит на відтворення або публікацію перекладу* для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. *Переклади, що очікуються*.

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, востаннє — 28 лютого 2023 року. До нього може бути внесено редакційні виправлення.

Посібники із судової практики доступні для завантаження за адресою *https://ks.echr.coe.int.* Оновлення публікацій дивіться на сторінці Суду у твіттері за посиланням *https://twitter.com/ECHR_CEDH*.

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2023 р.

Зміст

Примітка для читачів 5

I. Вступ 6

II. Загальні питання 7

A. Застосовність статті 1 Протоколу № 1 — «майно» / «володіння» 7
1. Поняття «володіння» 7
a. Автономне значення 7
b. Захищене «володіння» 8
i. Легітимні очікування 9
c. Різні типи «володіння» та інші права власності 11
i. Позови / претензії та заборгованість за рішенням суду 11
ii. Акції компанії, інші фінансові інструменти та інші ділові активи 12
iii. Професійна клієнтура 14
iv. Ліцензії на підприємницьку діяльність 15
v. Майбутні доходи 15
vi. Інтелектуальна власність 15
vii. Оренда майна та житлових прав 16
viii. Соціальні допомоги / пенсії 17
ix. Знищення майна в умовах міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту — необхідний рівень доказовості 19
x. Людські ембріони 20

B. Втручання у право мирного володіння власністю 20
1. Підхід «трьох правил» 20
a. Позбавлення власності 23
b. Контроль використання 24
c. Загальне правило 26
2. Принцип законності 26
3. Суспільний чи загальний інтерес 29
4. Пропорційність та пов’язані з нею питання (справедливий баланс, компенсація, свобода розсуду) 32
a. Процедурні фактори 33
b. Вибір заходів 34
c. Питання по суті, що мають відношення до перевірки справедливого балансу 34
d. Питання, які стосуються заявника 37
e. Компенсація за втручання у власність як елемент справедливого балансу 38

C. Позитивні зобов’язання держав-членів 41
1. Горизонтальний ефект — втручання з боку приватних осіб 43
2. Заходи правового захисту 44
3. Виконавче провадження 45

D. Зв’язок між статтею 1 Протоколу № 1 та іншими статтями Конвенції 48
1. Стаття 2 48
2. Стаття 3 48
3. Стаття 4 49
4. Стаття 6 49
5. Стаття 7 51
6. Стаття 8 52
7. Стаття 10 54
8. Стаття 11 54

9. Стаття 13.....55
10. Стаття 14.....55

III. Спеціальні питання 60

E. Оренда та контроль орендної плати.....60
F. Справи про соціальне забезпечення 64
G. Банківські справи.....68
H. Оподаткування 71
I. Земельне планування 74
J. Конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом.....74
K. Повернення (реституція) власності 78
L. Державні компанії.....81
M. Заходи економії.....83
N. Право Європейського Союзу 85

Перелік цитованих справ 87

Примітка для читачів

Цей Посібник — частина серії Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні ухвали та рішення, винесені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідною судовою практикою.

Судову практику, що цитується, було відібрано з провідних, найбільш важливих та/або недавніх ухвал і рішень.*

Призначення рішень і ухвал Суду полягає не лише у вирішенні справ, переданих на розгляд Суду, але й загалом у роз'ясненні, захисті й розвитку норм, встановлених Конвенцією, що сприяє дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 1978, § 154 та *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia) [ВП], § 109)*

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини і поширюючи судову практику у сфері прав людини серед всього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], № 30078/06, 2012, § 89, ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструменту європейського публічного порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Ширкеті проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], 2005, § 156, а нещодавно у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and H.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 і 8697/15, § 110, 13 лютого 2020).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в *Переліку ключових слів,* вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дозволяє здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. *Керівництво користувача HUDOC*.

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було винесене Палатою Суду. Абревіатура «(ріш.)» вказує на те, що наводиться цитата з рішення Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою палатою. Рішення палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

I. Вступ

Стаття 1 Протоколу № 1 — Захист власності

«1. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

2. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

Ключові слова HUDOC

Позитивні зобов'язання (P1-1)

Майно / володіння (P1-1-1) - Мирне володіння майном (P1-1-1) - Втручання (P1-1-1) - Позбавлення власності (P1-1-1): Суспільний інтерес (P1-1-1) - Встановлено законом (P1-1-1): Доступність (P1-1-1); Передбачуваність (P1-1-1); Запобіжні заходи проти зловживань (P1-1-1) - Загальні принципи міжнародного права (P1-1-1)

Контроль використання майна (П1-1-2): Загальні інтереси (P1-1-2) - Забезпечити сплату податків (P11-2) - Забезпечити сплату внесків або штрафів (P1-1-2)

1. Цей Посібник має на меті надати практикуючим юристам інформацію щодо найважливіших рішень Європейського суду з прав людини (далі — «Суд») з цього питання з моменту його виникнення і до сьогодні. Він встановлює ключові принципи, розроблені в практиці Суду, разом із відповідними прецедентами. Судову практику, що цитується, було відібрано з провідних, найбільш важливих та нещодавніх ухвал і рішень.

2. Призначення рішень Страсбурзького суду полягає не лише у вирішенні справ, переданих на розгляд Суду, але й загалом у роз'ясненні, захисті і розвитку норм, встановлених Європейською Конвенцією з прав людини («Конвенція»), що сприяє дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 1978, § 154). Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини і поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Костянтин Маркін проти Росії» Konstantin Markin v. Russia* [ВП], 2012, § 89).

3. Стаття 1 Протоколу № 1 гарантує право на володіння і майно. У справі «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*), 1979, §§ 63-64, Суд вперше заявив, що:

«... Визнаючи, що кожна людина має право мирно володіти своїм майном, стаття 1 по суті гарантує право власності. Таке чітке враження справляють слова «майно» та «користування майном» (французькою мовою: *"biens", "propriété", "usage des biens");* а *"travaux préparatoires",* своєю чергою, недвозначно це підтверджують: автори постійно говорили про «право власності» або «право володіти майном», коли описували суть ряду проєктів, які були попередниками нинішньої статті 1. Дійсно, право розпоряджатися своїм майном становить традиційний і фундаментальний аспект права власності...

Однак другий абзац статті 1 уповноважує Договірну державу «вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів». Таким чином, цей абзац визначає Договірні держави як одноосібних суддів щодо «необхідності» такого закону. .....Що стосується «загальних інтересів», у певних випадках вони можуть спонукати законодавчу владу «контролювати використання власності» (...)

II. Загальні питання

A. Застосовність статті 1 Протоколу № 1 — «майно» / «володіння»

Стаття 1 Протоколу № 1 — Захист власності
«1. Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. ...»
Ключові слова HUDOC
Майно / володіння (P1-1-1) - Мирне володіння майном (P1-1-1)

1. Поняття «володіння»

4. Поняття «володіння» у частині першій статті 1 Протоколу № 1 — автономне й охоплює як «наявне володіння», так і активи, включаючи претензії, щодо яких заявник може стверджувати про принаймні «легітимні очікування». «Володіння» включає права *«in rem»* (право на речі) і *«in personam»* (право на дії особи). Термін охоплює нерухоме та рухоме майно та інші інтереси власників.

a. Автономне значення

5. Поняття «володіння» має автономне значення, яке не залежить від формальної класифікації у національному законодавстві та не обмежується правом власності на фізичні блага: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть розглядатися як «право власності», і, отже, як «володіння» для цілей цього положення. Питання, яке необхідно дослідити в кожній справі, полягає в тому, чи обставини справи, розглянуті в цілому, надали заявнику право на матеріальний інтерес, захищений статтею 1 Протоколу № 1 (*«Анхойзер-Буш проти Португалії» (Anheuser-Busch Inc. v. Portugal)* [ВП], 2007, § 63; *«Онер'їлдиз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey)* [ВП], 2004, § 124; *«Броньовський проти Польщі» (Broniowski v. Poland)* [ВП], 2004, § 129; *«Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy)* [ВП], 2000, § 100; *«Ятрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece)* [ВП], 1999, § 54; *«Сентро Європа 7 С.Р.Л. і ді Стефано проти Італії» (Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, § 171; *«Фабрі проти Франції» (Fabris v. France)* [ВП], 2013, §§ 49 і 51; *«Парріло проти Італії» (Parrillo v. Italy)* [ВП], 2015, § 211; *«Белане Надь проти Угорщини» (Béláné Nagy v. Hungary)* [ВП], 2016, § 76; *«Еліф Кизил проти Туреччини» (Elif Kızıl v. Turkey)*, 2020, § 61).

6. Той факт, що внутрішнє законодавство держави не визнає певний інтерес як «право» чи навіть «право власності», не обов'язково перешкоджає тому, щоб інтерес, про який йдеться, за деяких обставин вважався «володінням» у межах значення статті 1 Протоколу № 1 (*«Депаль проти Франції» (Depalle v. France)* [ВП], 2010, § 68, щодо відкликаного та нестабільного права на користування державною власністю через закінчення часу; *«Онер'їлдиз проти Туреччини» Öneryıldız v. Turkey* [ВП], 2004, § 129, щодо права власності заявника на його несанкціоноване житло). Тривала толерантність з боку влади також надала заявникам право власності на спірну земельну ділянку (*«Космас та інші проти Греції» (Kosmas and Others v. Greece)*, 2017, §§ 68-71; див. також *«Фонд Греко-православної церкви Арнавуткой Таксіархіс проти Туреччини» (Arnavutkoy Greek Orthodox Taksiarhis Church Foundation v. Türkiye)*, 2022, §§ 45-46, щодо майна релігійного фонду, на яке заявник не мав належного права власності, але яке згадувалося у його установчому документі). Крім того, національне законодавство, яке санкціонує експропріацію земельної ділянки за певних обставин із правом на компенсацію, вважалося таким, що створило майновий інтерес *(«Кутлу та інші проти Туреччини» (Kutlu and Others v. Turkey)*, 2016, § 58).

7. Суд може взяти до уваги національне законодавство, яке діяло на момент стверджуваного втручання, якщо ніщо не свідчить про те, що це право суперечить об'єкту й меті статті 1 Протоколу № 1 (*«Прессос Компаніа Навієра С.А. Та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium)*, 1995, § 31). Наприклад, за певних обставин незаконні споруди можна вважати «майном»

(*«Онер'їлдиз проти Туреччини» Öneryıldız v. Turkey* [ВП], 2004, § 127; («Депаль проти Франції» *Depalle v. France* [ВП], 2010, § 85, див. попередній абзац; *«Броссет-Трібуле та інші проти Франції» (Brosset-Triboulet and Others v. France)* [ВП], 2010, § 71; *«Керіман Текін та інші проти Туреччини» (Keriman Tekin and Others v. Turkey),* 2016, §§ 42-46), особливо якщо національне законодавство визнає, що вони виступають об'єктами права власності (*«Іванова і Черкезов проти Болгарії» (Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria)*, 2016, § 68). Таким чином, визнання майнового інтересу національними судами має велике значення для оцінки Судом (*«Броньовський проти Польщі» Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, §§ 130-131), хоча і не є вирішальним.

8. Той факт, що право власності може бути відкликано за певних обставин, не перешкоджає тому, щоб воно розглядалося як «володіння», яке захищається статтею 1, принаймні до його відкликання (*«Белане Надь проти Угорщини» Bélàné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 75; *«Крстіч проти Сербії» (Krstić v. Serbia),* 2013, § 83; *«Чакаревич проти Хорватії» (Čakarević v. Croatia),* 2018, § 52; *«Москаль проти Польщі» (Moskal v. Poland),* 2009, § 40; «Гробельний проти Польщі» (*Grobelny v. Poland»*, 2020, § 58). Наприклад, у справі *«Беєлер проти Італії» Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, §§ 104-105, Суд визнав існування майнового інтересу, який захищається статтею 1 Протоколу № 1, незважаючи на те, що національні органи влади визнали контракт на купівлю картини недійсним на тій підставі, що заявник володів картиною протягом кількох років, що органи влади вважали його де-факто особою, яка має майновий інтерес, і що він отримав компенсацію (див. також розділ нижче про справи про соціальне забезпечення). Подібним чином Суд також постановив, що договір про купівлю може становити «володіння» у сенсі Протоколу, навіть якщо договір згодом було анульовано (*«Курбан проти Туреччини» (Kurban v. Turkey),* 2020, §§ 64-65).

9. У випадку нефізичних активів Суд взяв до уваги, зокрема, чи правовий режим, про який ідеться, призвів до виникнення фінансових прав та інтересів і, отже, мав економічну цінність. Таким чином, він розглядав, наприклад, інтелектуальну власність, таку як торговельні марки, авторські права та патенти (*«Мельничук проти України» (Melnychuk v. Ukraine)* (ріш.), 2005; *«Анхойзер-Буш проти Португалії» (Anheuser-Busch Inc. v. Portugal)* [ВП], 2007, §§ 72, 76 і 78; *«Токель проти Туреччини» (Tokel v. Turkey),* 2021, § 56; «АсДАК проти Республіки Молдова» (*AsDAC v. the Republic of Moldova),* 2020, § 24; *«Коротюк проти України»* (*Korotyuk v. Ukraine*), 2023, § 33), або ліцензії на використання власності певним чином (наприклад, ліцензії на подачу алкогольних напоїв або права на риболовлю, *«Тре Трактьорер Актіболаг проти Швеції» (Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden),* 1989, § 53; *«Алатулккіла та інші проти Фінляндії» (Alatulkkila and Others v. Finland),* 2005, § 66; *«О'Салліван Маккарті Массел Девелопмент Лтд. проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland)*, 2018, § 89) як «володіння»; а також виключне право на використання інтернет-доменів, зареєстрованих на ім'я компанії (*«Паеффген ГмбХ проти Німеччини» (Paeffgen GmbH v. Germany)* (ріш.), 2007).

b. Захищене «володіння»

10. Стаття 1 Протоколу № 1 застосовується лише до наявного «володіння» особи (*«Маркс проти Бельгії» (Marckx v. Belgium),* 1979, § 50; *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 64).

11. Таким чином, заявник може стверджувати про порушення статті 1 Протоколу № 1 лише тією мірою, якою оскаржувані рішення стосуються його «володіння» у значенні цього положення. «Володіння» може бути або «наявним володінням», або активами, включаючи претензії, щодо яких заявник може стверджувати про принаймні «легітимні очікування» здійснити ефективне користування правом власності (*«Прессос Компаніа Навіера С.А. Та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium),* 1995, § 31; «Джей А. Пай (Оксфорд) Лтд і Джей А. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд проти Сполученого Королівства» (*J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom)* [ВП], 2007, § 61; *«Фон Мальцан та інші проти Німеччини» (Von Maltzan and Others v. Germany)* (ріш.) [ВП], 2005, § 74 (c); «Копецький проти Словаччини» (*Kopecký v. Slovakia)* [ВП], 2004, § 35 (c); *«Катона і Заварський проти Словаччини»* (*Katona and Závarský v. Slovakia*), § 52).

12. На противагу цьому, надія на визнання права власності, яке було неможливо ефективно реалізувати, не може вважатися «володінням» у значенні статті 1 Протоколу № 1, а також умовна

вимога, яка втрачає силу в результаті невиконання умови (*«Принц Ганс-Адам II Ліхтенштейну проти Німеччини» (Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany)* [ВП], 2001, §§ 82-83; *«Грацінгер і Грацінгерова проти Чеської Республіки» (Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic)* (ріш.) [ВП], 2002, § 69; *«Копецький проти Словаччини» (Kopecký v. Slovakia)* [ВП], 2004, § 35(c); *«Мальхоус проти Чеської Республіки» (Malhous v. the Czech Republic)* (ріш.) [ВП], 2000; *«Нерва та інші проти Сполученого Королівства» (Nerva and Others v. the United Kingdom)*, 2002, § 43; *«Стретч проти Сполученого Королівства» (Stretch v. the United Kingdom),* 2003, § 32; *«Сентро Еропа 7 С.Р.Л. і ді Стефано проти Італії» (Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy)* [ВП], 2012, § 172) (див. нижче в конкретному контексті реституції експропрійованого майна).

13. Не можна сказати, що легітимні очікування виникають, якщо виникає суперечка щодо правильного тлумачення і застосування національного законодавства, а доводи заявника згодом відхиляються національними судами *(«Копецький проти Словаччини» (Kopecký v. Slovakia)* [ВП], 2004, § 50; і *«Чіфтчілер Джойнт Сток Кампані та інші проти Туреччини» (Çiftçiler Joint Stock Company and Others v. Turkey)* (ріш.), 2020, § 82, у контексті колись законно експропрійованого майна, яке через значний проміжок часу більше не використовувалося в суспільних інтересах).

14. Особа, яка скаржиться на порушення свого права на власність, повинна насамперед довести, що таке право існувало *(«Пішторова проти Чеської Республіки» (Pištorova v. the Czech Republic),* 2004, § 38; *«Дес Фоурс Вальдероде проти Чеської Республіки» (Des Fours Walderode v. the Czech Republic* (ріш.), 2004; *«Жигальов проти Росії» (Zhigalev v. Russia)*, 2006, § 131). Спочатку присвоєння та ідентифікація прав власності належить національній правовій системі, і заявник зобов'язаний встановити точний характер права в національному законодавстві та своє право на використання такого права. Рішення, яким Конституційний суд визнав законодавчий акт неконституційним, але відклав його виконання, не створювало легітимних очікувань на період до того, як рішення набуло чинності (*«Добровольський та інші проти Польщі» (Dobrowolski and Others v. Poland)* (ріш.), 2008, § 28).

15. Якщо існує спір щодо того, чи має заявник майновий інтерес, який підлягає захисту згідно зі статтею 1 Протоколу № 1, Суд повинен визначити правову позицію заявника (*«Джей А. Пай (Оксфорд) Лтд і Джей А. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд проти Сполученого Королівства» (J.A. Pye (Oxford) Ltd v. the United Kingdom),* [ВП], 2007, § 61). Суд не визнав жодного майнового інтересу, достатнього для визначення «володіння» у справі, де ліквідація спадщини батька заявниці відбулася задовго до встановлення її походження (*«Висовська проти Польщі» (Wysowska v. Poland)* (ріш.), 2018, §§ 51-52).

16. З іншого боку, якщо національні суди підтвердили заповіт чоловіка заявниці, заявниця згодом прийняла нерухомість свого чоловіка за нотаріально засвідченим актом, а потім зареєструвала нерухоме майно, передане їй, у Земельному кадастрі, Суд вважав, що майновий інтерес заявниці у спадкуванні від свого чоловіка мав характер і був достатньо визнаним, щоб становити поняття «володіння майном» (*«Молла Салі проти Греції» (Molla Sali v. Greece)* [ВП], 2018, §§ 128-132).

i. Легітимні очікування

17. За певних обставин «легітимні очікування» отримати активи також можуть користуватись захистом статті 1 Протоколу № 1 (*«Прессос Компаніа Навієра С.А. Та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium),* 1995, § 31; *на противагу «Грацінгер і Грацінгерова проти Чеської Республіки» (Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic)* (ріш.) [ВП], 2002, § 73).

18. Щоб «очікування» було «легітимним», воно повинно мати більш конкретний характер, ніж проста надія, і ґрунтуватися на законодавчому положенні або правовому акті, такому як судове рішення, що стосується відповідного майнового інтересу *(Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, §§ 49-50; *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* [ВП], 2012, § 173; *«Сагхінадзе та інші проти Грузії» (Saghinadze and Others v. Georgia),* 2010, § 103; *«Чені проти Італії» (Ceni v. Italy),* 2014, § 39; *Bélàné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 75; *«Валверде Дігон проти Іспанії» (Valverde Digon v. Spain),* 2023, § 49).

19. Поняття «легітимне очікування» в контексті статті 1 Протоколу № 1 було вперше розроблена Судом у справі *«Пайн Велі Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland),* 1991, § 51. У цій справі Суд встановив, що «легітимне очікування» виникло, коли

було надано дозвіл на планування, на підставі якого компанії-заявники придбали землю з метою її розвитку. Дозвіл на планування, який не міг бути відкликаний органом з планування, був «складовою частиною майна компаній-заявників» (*там само,* § 51; *Stretch v. the United Kingdom,* 2003, § 35, щодо реалізації права на поновлення довгострокової оренди; і *Ceni v. Italy,* 2014, § 43, щодо підписаного попереднього договору про купівлю квартири, повної сплаченої ціни та вступу заявника у володіння квартирою). Таким чином, у цій категорії справ «легітимне очікування» ґрунтується на розумно виправданому очікуванні на дію правового акту, який має надійну правову основу та стосується прав власності (*Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, § 47).

20. Інший аспект поняття «легітимне очікування» проілюстровано у справі *Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium,* 1995, § 31. На підставі ряду рішень Касаційного суду Суд постановив, що заявники можуть стверджувати, що вони мали «легітимні очікування», що їхні вимоги, пов'язані з аваріями на судні, будуть вирішені відповідно до загального права про делікт, відповідно до якого виникли такі претензії, щойно було завдано шкоди. Визначене тут «легітимне очікування» саме по собі не становить складову частину майнового інтересу. Воно стосувалося того, як вимога, яка кваліфікується як «актив», розглядатиметься згідно з національним законодавством (*«Драон проти Франції» (Draon v. France)* [ВП], 2005, § 70; *«Моріс проти Франції» (Maurice v. France)* [ВП],2005, §§ 67-69; див. також *«Н.М. та інші проти Франції»* (*N.M. and Others v. France),* 2002, §§ 49-50). Аналогічно у справі *«Узан та інші проти Туреччини» (Uzan and Others v. Turkey)*, 2019, § 193, Суд встановив, що неповнолітні заявники мали легітимні очікування, які підпадають під поняття «володіння», оскільки національний суд визнав їхню здатність набувати певних прав шляхом успадкування та дарування. Крім того, незважаючи на те, що у справі *«Алієва та інші проти Азербайджану»* (*Aliyeva and Others v. Azerbaijan*), 2021, §§ 109-111, Верховний суд відступив від своїх висновків у подібних справах про експропріацію для державних потреб, Суд постановив, що вимога заявників про те, що вони мали право на встановлену законом додаткову компенсацію, була достатньою мірою підтверджена чітко ідентифікованою лінією судової практики Верховного Суду. Таким чином, незважаючи на існуючі суперечності у підході національних судів, позов заявників являв собою «легітимне очікування», достатньо встановлене в національному законодавстві, щоб становити поняття «володіння» (у порівнянні там само., §§ 118-120).

21. Навпаки, не можна сказати, що легітимне очікування виникає, якщо виникає суперечка щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства, а доводи заявника згодом відхиляються національними судами (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 65; *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* [ВП], 2012, § 173; *Béláné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 75; *«Карачаліос проти Греції» (Karachalios v. Greece*) (ріш.), 2017, § 46; *«Радомілія та інші проти Хорватії» (Radomilja and Others v. Croatia*) [ВП], 2018, § 149). Подальші законодавчі поправки до відповідного положення також не демонструють самі по собі, що попереднє правове регулювання мало недоліки *(«Галаквошчіус проти Литви» (Galakvošcius v. Lithuania)* (ріш.), 2020, §§ 42 і 59-60). У цій справі йшлося про відмову органів влади повернути заявнику заставу, яку він сплатив, щоб балотуватися як кандидат на муніципальних виборах.

22. Жодних легітимних очікувань не виникає в ситуації, коли заявник покладається лише на той факт, що члени Уряду-відповідача зробили політичні заяви на користь вимог заявника щодо реституції (*«Бата проти Чеської Республіки» (Bata v. Czech Republic)* (ріш.), 2008, § 77), або на програмну заяву у статуті, посилаючись на майбутній статут, який зрештою не було прийнято (*«Замойський-Бріссон проти Польщі» (Zamoyski-Brisson v. Poland)* (ріш.), 2017, § 78) або стосовно претензії заявників щодо фінансової допомоги, оскільки відповідне національне законодавство чітко поставило «право» на отримання фінансової допомоги в залежність від наявності достатніх коштів на надзвичайні потреби, не передбачаючи жодних правил щодо сум, які мають бути надані, та розподілу обмежених фінансових ресурсів надзвичайного фонду (*«Траіна Берто і Альфонсетті проти Італії» (Traina Berto and Alfonsetti v. Italy)* (ріш.), 2022, §§ 45-46).

23. У заявах, які стосуються претензій, що відрізняються від тих, які стосуються наявного «володіння», вимога про те, щоб обставини справи, розглянуті в цілому, надавали заявникові право власності на матеріальний інтерес, розглядалася в практиці Суду різними способами *(Béláné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 76). Наприклад, у ряді справ Суд досліджував, відповідно, чи надавали заявники «позов, який

був достатньо обґрунтованим, щоб підлягати виконанню» (*Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic* (ріш.) [ВП], 2002, § 74); чи продемонстрували вони існування «утвердженого права відповідно до національного законодавства на соціальну допомогу» (*«Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom)* (ріш.) [ВП], 2005, § 51); або чи відповідні особи відповідають «юридичним умовам, встановленим національним законодавством для надання будь-якої конкретної форми допомоги» («Річардсон проти Сполученого Королівства» (*Richardson v. the United Kingdom*) (ріш.), 2012, § 17).

24. Практика Суду не передбачає існування «справжнього спору» або «спірної претензії» як критерію для визначення наявності «легітимного очікування», яке захищається статтею 1 Протоколу № 1, на відміну від контексту визначення застосовності статті 6 Конвенції за її цивільно-правовою частиною до провадження у справі (*Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, §§ 50 і 52; (*Draon v. France* [ВП], 2005, § 68). Отже, немає необхідного взаємозв'язку між існуванням вимог, які охоплюються поняттям «володіння» у значенні статті 1 Протоколу № 1, та застосовністю § 1 статті 6 до оскаржуваного провадження. Той факт, що заявники не мали легітимних очікувань на повернення їм власності відповідно до основних положень національного законодавства, був достатнім для виключення застосування статті 1 Протоколу № 1 Конвенції до обставин справи. Водночас недостатньо виключити висновок про те, що щойно виникає справжній і серйозний спір щодо існування прав власності, стають застосовними гарантії § 1 статті 6 (*Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, § 52; *«Я. С. та А. С. проти Польщі» (J.S. and A.S. v. Poland),* 2005, § 51).

25. Підсумовуючи, можна сказати, що попри різноманіття висловлювань у практиці, що стосуються вимог національного законодавства, що створює майновий інтерес, їхній загальний зміст можна підсумувати таким чином: для визнання «володіння», яке полягає у «легітимному очікуванні», заявник повинен мати утверджене право, яке, застосовуючи принцип, викладений у параграфі 52 справи «Копецький проти Словаччини» (*Kopecký v. Slovakia*) [ВП], 2004, (див. наступний розділ «Позови / претензії та заборгованість за рішенням суду») може не відповідати належним чином встановленим, суттєвим правам власності згідно з національним законодавством *(Béláné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 79).

c. Різні типи «володіння» та інші права власності

i. Позови / претензії та заборгованість за рішенням суду

26. Щоб позов міг вважатися «активом», що підпадає під сферу дії статті 1 Протоколу № 1, позивач повинен довести, що він має достатню підставу в національному законодавстві, наприклад, якщо є усталена практика національних судів, яка це підтверджує (*Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, § 52; «Плеханов проти Польщі» (*Plechanow v. Poland),* 2009, § 83; *«Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Vilho Eskelinen and Others v. Finland)* [ВП], 2007, § 94*; Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 65; *«Гаупт проти Австрії» (Haupt v. Austria*) (ріш.), 2017, § 47; *Radomilja and Others v. Croatia* [ВП], 2018, § 142; *«Грбач проти Хорватії» (Grbac v. Croatia),* 2021, § 86). Якщо це було зроблено, може вступити в дію концепція «легітимних очікувань» (*Draon v. France* [ВП], 2005, § 65).

27. Якщо говорити про претензії, концепція «легітимних очікувань» також стосується того, як претензія, яка кваліфікується як «актив», розглядатиметься згідно з національним законодавством і, зокрема, спирається на той факт, що усталена практика національних судів і надалі застосовуватиметься таким же чином (*Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, § 48).

28. Навпаки, Суд виключив застосовність поняття «легітимне очікування» до пред'явленого позову, який не міг бути задоволеним через передбачуване законодавче втручання (*«Національне та провінційне будівельне товариство, Лідське постійне будівельне товариство та Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom),* 1997, § 69).

29. Умовна вимога, яка втрачає силу внаслідок невиконання умови, не становить володіння для цілей статті 1 Протоколу № 1 (*Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, § 35; *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany* [ВП], 2001, § 83; *Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic* (ріш.) [ВП], 2002, § 69).

30. Заборгованість за рішенням суду, яку встановлено на достатньому рівні, щоб вона підлягала виконанню, становить «володіння» (*«Стран Грік Рефайнеріс і Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece),* 1994, § 59; *«Бурдов проти Росії» (Burdov v. Russia),* 2002, § 40; *«Герасимов та інші проти Росії» (Gerasimov and Others v. Russia),* 2014, § 179; *«Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine),* 2009, § 45; *справи Стрельцова та інших «Новочеркаських військових пенсіонерів» проти Росії (Streltsov and other "Novocherkassk military pensioners" cases v. Russia),* 2010, § 58). На противагу, заборгованість за рішенням суду, яке не є остаточним і, отже, не призводить до негайної сплати, не може вважатися «достатньо встановленим, щоб підлягати виконанню» і, відповідно, не становить «володіння».

31. Порушення статті 1 Протоколу № 1 у поєднанні зі статтею 14 Конвенції може мати місце, де умова є дискримінаційною (*«Зайбек проти Греції» (Zeïbek v. Greece),* 2009, §§ 45-46). Позови про спадщину та правонаступництво щодо відмінностей у поводженні розглядалися як «володіння» (*Marckx v. Belgium,* 1979, §§ 52-55; *Fabris v. France* [ВП], 2013, §§ 52-55).

ii. Акції компанії, інші фінансові інструменти та інші ділові активи

32. Загалом, акція компанії з економічною вартістю разом і з різноманітними правами, пов'язаними з нею, які дозволяють акціонеру впливати на компанію, можна вважати «володінням» (*«Ольчак проти Польщі» (Olczak v. Poland)* (ріш.), 2002, § 60; *«Совтрасавто Холдінг проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine)*, 2002, § 91; *«Шесті Май Енджиніринг ООД та інші проти Болгарії» (Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria),* 2011, § 77; *«Сєбєлєва та інші проти Росії» (Sebeleva and Others v. Russia),* 2022, § 39). Це охоплює також непряму претензію на активи компанії, включаючи право на частку в цих активах у разі її ліквідації, а також інші відповідні права, особливо права голосу та право впливати на поведінку та політику компанії (*«Кампані С. і Т. проти Швеції» (Company S. and T. v. Sweden*), постанова Комісії, 1986, ; *«Рейснер проти Туреччини» (Reisner v. Turkey),* 2015, § 45; *«Маріні проти Албанії» (Marini v. Albania),* 2007, § 165). У справі «Пінтар та інші проти Словенії» (*Pintar and Others v. Slovenia),* 2021, § 91, Суд встановив, що стаття 1 Протоколу № 1 застосовувалася до анулювання акцій заявників, навіть якщо припустити, що заперечення Уряду щодо їхньої сумнівної економічної вартості було обґрунтованим.

33. Однак, за загальним принципом, акціонери не можуть розглядатися як жертви дій і заходів, що впливають на їхні компанії (*«Агротексім та інші проти Греції» (Agrotexim and Others v. Greece)*, 1995, §§ 65-66; *Olczak v. Poland* (ріш.), 2002, § 57); *«Лекич проти Словенії» (Lekić v. Slovenia)* [ВП], 2018, § 111; *«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary)* [ВП], 2020, § 124; *«Папачела й АМАЗОН С.А. Проти Греції» (Papachela and AMAZON S.A. v. Greece)*, 2020, § 37), за винятком виняткових обставин. Однак у справі *Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, § 134, Суд підтвердив, що дії, які зачіпають права акціонерів, відрізняються від заходів або проваджень, які зачіпають компанію, оскільки як характер таких дій, так і їхні ймовірні наслідки впливають на легітимні права акціонерів як безпосередньо, так і особисто, і виходять за рамки простого порушення їхніх інтересів у компанії шляхом порушення їхньої позиції в структурі управління компанією (*Olczak v. Poland* (ріш.), 2002, § 58; *Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, §§ 131-133, де згадується ряд випадків, коли Суд непрямо визнав статус потерпілого акціонера-заявника; див. також *«Проєкт-Траде д.о.о. проти Хорватії» (Project-Trade d.o.o. v. Croatia),* 2020, §§ 44-45).

34. Суд визначив дві ситуації, які становлять виняток із загального принципу, який виключає наявність статусу жертви акціонерів, якщо вважається, що захід впливає на компанію (*Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, § 124; *Papachela and AMAZON S.A. v. Greece*, 2020, § 37). У таких ситуаціях Суд може прийняти рішення пробити корпоративну завісу «зсередини», говорячи мовою Міжнародного суду ООН (*Lekić v. Slovenia* [ВП], 2018, § 111; *Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, § 138). Іншими словами, він може прийняти рішення про те, що акціонер може претендувати на статус потерпілого відповідно до статті 34 Конвенції внаслідок дій, спрямованих проти власності компанії.

35. Перший виняток — ситуація, коли компанія та її акціонери настільки тісно ототожнюються один з одним, що розрізнення між ними вважається штучним (*«КІПС ДОО і Дрекаловіч проти Чорногорії» (KIPS DOO and Drekalović v. Montenegro)*, 2018, § 87; *«Фіне Доо і Каноскі та інші проти Північної Македонії» (Fine Doo and Canoski and Others v. North Macedonia)* (ріш.), 2022, § 30). Це можна побачити

у справах, ініційованих акціонерами малих компаній і кооперативів або компаній і кооперативів, які перебувають у сімейній власності чи якими керує сім'я, зокрема, коли одноосібний власник компанії скаржиться на заходи, вжиті щодо його/її компанії (*«Глас Надєжда ЕООД і Анатолій Єлєнков проти Болгарії» (Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov v. Bulgaria),* 2007, § 40; *Papachela and AMAZON S.A. v. Greece*, 2020, § 37), або тих, де всі акціонери малого кооперативу звернулися до Суду як заявники, або де один акціонер сімейної фірми подав заяву згідно з Конвенцією, тоді як решта акціонерів принаймні не заперечують проти цього. У цьому відношенні Суд підкреслив у справі *«Анкаркрона проти Швеції» (Ankarcrona v. Sweden)* (ріш.), 2020, що підставою для визнання статусу потерпілого в таких справах було те, що не існувало ризику розбіжностей у думках між самими акціонерами або між акціонерами та радою директорів щодо реальності порушення конвенційних прав або найбільш прийнятного способу реагування на таке порушення (*Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, §§ 136-137).

36. Другий тип ситуацій, у яких Суд може знехтувати окремою правосуб'єктністю компанії та дозволити її акціонерам подавати скарги щодо заходів, які стосуються компанії, пов'язаний із наявністю виняткових обставин, зокрема, коли чітко встановлено, що компанія не може звертатися до установ Конвенції через органи, створені відповідно до її статуту або — у разі ліквідації — через ліквідаторів *(Agrotexim and Others v. Greece,* 1995, § 66; *Lekić v. Slovenia* [ВП], 2018, § 111; *«СіДіАй Холдінг Акцьєнгезельшафт та інші проти Словаччини» (CDI Holding Aktiengesellschaft and Others v. Slovakia)* (ріш.), 2001, § 4; *«Мелтекс Лтд і Мовсесян проти Вірменії» (Meltex Ltd and Movsesyan v. Armenia),* 2008, § 66; *«Весела і Лойка проти Словаччини» (Veselá and Loyka v. Slovakia)* (ріш.), 2005; *«Джі. Джей. Проти Люксембургу» (G.J. v. Luxembourg)*, 2000, § 24; «Фельдман і Слов'янський банк» (*Feldman and Slovyanskyy Bank)*, 2017, §§ 28-29; *«Владімірова проти Росії» (Vladimirova v. Russia)*, 2018, §§ 40-41). У справах, які підпадають під цю групу, сама наявність заходів зовнішнього нагляду чи контролю щодо відповідної компанії зазвичай розглядалася як важливий, але не єдиний фактор (*Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, §§ 124, 138-139 і 143).

37. На акціонерах лежить тягар доказування того, що посадова особа, якій було доручено опікуватися інтересами компанії, не змогла або не захотіла порушити скарги, про які йдеться, на національному рівні або на рівні Страсбурга (*Agrotexim and Others v. Greece*, 1995, § 70; *Veselá and Loyka v. Slovakia* (ріш.), 2005; *Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, § 144). Як альтернативний варіант акціонер мав би довести, що скарга за Конвенцією стосувалась такого питання, як усунення звичайного керівника і призначення довіреної особи, щодо якої існувала розбіжність у думках між довіреною особою та акціонерами, або стосувалася різних дій довіреної особи, що зачіпають інтереси акціонерів (*«Кредіт і Індастріал Банк проти Чеської Республіки» (Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic)*, 2003, § 51; *«Камберроу ММ5 АД проти Болгарії» (Camberrow MM5 AD v. Bulgaria)* (ріш.), 2004; *«Капітал Банк АД проти Болгарії» (Capital Bank AD v. Bulgaria)* (ріш.), 2005,; *«Міжнародний банк торгівлі та розвитку АД та інші проти Болгарії» (International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria),* 2016, §§ 90-92; *G. J. v. Luxembourg,* §§ 23-24; *Feldman and Slovyanskyy Bank,* 2017, §§ 28-29). У кожному випадку справа була такою, що її потенційний вплив міг мати серйозні наслідки на ситуацію акціонерів безпосередньо (*«С.п.р.л. АНКА та інші проти Бельгії» (S.p.r.l. ANCA and Others v. Belgium)* (ріш.), 1984) або опосередковано (*G. J. v. Luxembourg,* § 24). Акціонери повинні надати вагомі й переконливі аргументи, які демонструють, що компанія практично чи фактично не може звернутися до установ у розумінні Конвенції через органи, створені відповідно до її статуту, і тому їм слід дозволити продовжити провадження за скаргою від імені компанії (*Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, §§ 144-145).

38. Застосовуючи ці загальні принципи, Суд постановив у справі *Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, що акціонери, які нібито втратили контроль над своїми банками, коли держава взяла їх під нагляд після фінансової кризи, не можуть вважатися жертвами оскаржуваних дій проти компаній. По-перше, хоча реформа суттєво вплинула на банки та їхні статутні органи, її вплив на права акціонерів-заявників був випадковим і непрямим. Штучного розмивання їхніх прав голосу чи прямого анулювання акцій не було. Розмір індивідуальних пакетів акцій заявників не дозволяв їм контролювати жоден із банків, а їхній вплив як групи, не консолідованої жодною угодою, був фрагментованим і слабким (*там само*, §§ 154-155). По-друге, державні банки, маючи численних

акціонерів і повністю делеговане управління, не були визнані «так тісно ототожненими» із заявниками. Точний відсоток акцій, якими могли володіти заявники у двох банках, не був диспозитивним (*там само*, § 157). Нарешті, не було виняткових обставин, які перешкоджали б банкам звернутися до Суду від свого імені: банки продовжували працювати; заявники, які мали колективну більшість голосів, могли наказати банкам порушити судові процеси від свого імені; реформа і рішення органів контролю лишалися відкритими для судового перегляду; не було доказів будь-якого надмірного тиску на банки в цьому відношенні (*там само*, §§ 159-164).

39. Суд також постановив, що його висновки, як видається, не суперечать стандарту, який виник у нормативному регулюванні багатьох держав-членів Ради Європи, а саме щодо прийняття досить суворих обмежувальних заходів стосовно банків та асимільованих установ, оскільки вважалося, що недостатнє регулювання цього сектору може призвести до серйозних системних ризиків для відповідних економік (*там само,* § 167). Однак, існує межа того, наскільки далеко держави-члени можуть зайти, намагаючись регулювати банківський сектор (див., наприклад, справу *Project-Trade d.o.o. v. Croatia,* 2020, розділ «Банківські справи»).

40. У справі *Lekić v. Slovenia* [ВП], 2018, § 111, Суд пояснив, що загальні принципи, встановлені у справі *Agrotexim and Others*, 1995, застосовувалися в ряді випадків, коли розглядалися претензії акціонерів щодо ідентифікації з компаніями для цілей статусу «потерпілого», тобто «зсередини» (також справа *Albert and Others v. Hungary* [ВП], 2020, § 138). Однак підхід *Agrotexim* у судовій практиці не може бути перенесено безпосередньо на справи щодо зняття корпоративної завіси товариства з обмеженою відповідальністю в інтересах його кредиторів або «ззовні». У ситуаціях, коли товариство з обмеженою відповідальністю використовувалося лише як фасад для шахрайських дій його власників або керівників, проколювання корпоративної завіси може бути доцільним рішенням для захисту прав його кредиторів, включаючи державу, і не є неправильним як таке (*«Ходорковський і Лебєдєв проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia)*, 2013, § 877). Крім того, у справах, поданих кредиторами державних компаній з обмеженою відповідальністю або банків, Суд визнав порушення статті 1 Протоколу № 1 через відмову держави-відповідача сплатити борг компанії або банку, проти яких подано позов, ховаючись за корпоративною завісою (*«Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої югославської республіки Македонія» (Ališic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2014, §§ 114-15). У зв'язку з цим Суд покладався на такі фактори: чи відбирала держава корпоративні кошти на шкоду компанії, чи її акціонери підтримували незалежні відносини з компанією або чи не зловживали іншим чином корпоративною формою (*Lekić v. Slovenia* [ВП], 2018, § 111).

41. Нарешті, стаття 1 Протоколу № 1 поширюється на облігації, які обертаються на ринку капіталу, передаються від одного пред'явника до іншого та вартість яких може коливатися залежно від ряду факторів (*«Мамататс та інші проти Греції» (Mamatas and Others v. Greece),* 2016, § 90; див. також «Пінтар та інші проти Словенії» *(Pintar and Others v. Slovenia),* 2021, § 92). У справі *«Фрейре Лопес проти Португалії»* (*Freire Lopes v. Portugal*) (ріш.), 2023, § 78, Суд постановив, що угода банку про придбання акцій заявника за певну ціну мала характер облігації (фінансового інструмента).

42. Проте вважалося, що державна облігація «спеціального призначення» або «товарна облігація», яка спочатку передбачала право на отримання автомобіля в натуральній формі, а згодом стала предметом рамкового законодавства в період безпосередньо після ратифікації Конвенції та згодом, не охоплюють право на придбання власності (*«Гріщенко проти Росії» (Grishchenko v. Russia)* (ріш.) 2004

43. Насамкінець, у справі *«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини»* (*Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary),* 2022, §§ 42 та 44, Суд встановив, що розташовані вздовж доріг рекламні щити потрібно було вважати негнучким і незмінним типом активу, який не підходить для жодного іншого виду підприємницької діяльності. Усунення цих щитів – додатково до законодавства — означало, що компанії-заявниці втратили ринкові можливості, можливості отримати прибуток, що можна тлумачити як зменшення вартості їхніх акцій.

iii. Професійна клієнтура (клієнтська база)

44. Суд визнав, що права, подібні до прав власності, існували у справах, які стосувалися професійної практики, де завдяки власній роботі відповідні заявники створили клієнтуру (клієнтську базу), якау всьому мала характер особистісного права і становила актив, а, отже, володіння у значенні першого речення статті 1 Протоколу № 1 (*«Ледерер проти Німеччини» (Lederer v. Germany)* (ріш.), 2006; *«Бузеску проти Румунії» (Buzescu v. Romania),* 2005, § 81; *«Венденбург та інші проти Німеччини» (Wendenburg and Others v. Germany)* (ріш.), 2003; *«Ольберц проти Німеччини» (Olbertz v. Germany)* (ріш.), 199; «Дорінг проти Німеччини» *(Doring v. Germany)* (ріш.), 1999; *«Ятрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece)* [ВП], 1999, § 54; *«Ван Марле та інші проти Нідерландів» (Van Marle and Others v. the Netherlands*), 1986, § 41; «Малік проти Сполученого Королівства» (*Malik v. the United Kingdom*), 2012, § 89; *«Ролоа проти Словенії» (Rola v. Slovenia),* § 71; для повного огляду судової практики див. *«Кьонів-Тар Кфт та інші проти Угорщини» (Könyv-Tàr Kft and Others v. Hungary),* 2018, §§ 31-32).

iv. Ліцензії на підприємницьку діяльність

45. Ліцензія на ведення підприємницької діяльності (бізнесу) є володінням. Її відкликання є втручанням у право, гарантоване статтею 1 Протоколу № 1 (*«Мегадат.ком СРЛ проти Молдови» (Megadat.com SRL v. Moldova),* 2008, §§ 62-63; *«Бімер С.А. Проти Молдови» (Bimer S.A. v. Moldova)*, 2007, § 49; *«Розенцвайг і Бондед Веахаузіс Лтд. Проти Польщі» (Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd. v. Poland),* 2005, § 49; *Capital Bank AD v. Bulgaria,* 2005, § 130; *«Тре Трактьорер Акцієнболаг проти Швеції» (Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden)*, 1989, § 53; *«Векони проти Угорщини» (Vékony v. Hungary)*, 2015, § 29; *«Фредін проти Швеції (№ 1)» (Fredin v. Sweden (no. 1)),* 1991, § 40; *Malik v. the United Kingdom,* 2012, § 90; *«НІТ С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova)*, 2022, § 235).

46. Банківська ліцензія, наслідком відкликання якої була автоматична примусова ліквідація банку, вважалася «володінням» (*Capital Bank AD v. Bulgaria,* 2005, § 130).

47. Крім того, ліцензія на загальнонаціональне ефірне телевізійне мовлення без розподілу частот для мовлення була позбавлена сутності (*Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* [ВП], 2012, § 177).

48. Подібним чином, дозвіл на вилов мідій, пов'язаний зі звичайним веденням аквакультурної господарської діяльності заявника, вважався «володінням», а тимчасова заборона на вилов мідій розглядалася як обмеження, накладене на такий дозвіл (*O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland,* 2018, § 89).

v. Майбутні доходи

49. Стаття 1 Протоколу № 1 не створює права на придбання майна (*«Денисов проти України» (Denisov v. Ukraine*) [ВП], 2018, § 137). Майбутній дохід вважається «володінням», лише якщо дохід був зароблений або якщо на нього існує позовна вимога (*«Ян Едгар (Ліверпуль) Лтд проти Сполученого Королівства» (Ian Edgar (Liverpool) Ltd v. the United Kingdom*) (ріш.), 2000; *Wendenburg and Others v. Germany* (ріш.), 2003; *«Левенен та інші проти Фінляндії» (Levänen and Others v. Finland)* (ріш.), 2006; *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 64; *Denisov v. Ukraine* [ВП], 2018, § 137; *«Ющишин проти Польщі» (Juszczyszyn v. Poland),* 2022, § 344).

50. І навпаки, обсяг бізнесу, яким користується вільна професія — без фіксованого доходу та гарантованого обороту — який піддається ризикам економічного життя, не становить «володіння» (*«Грецька федерація митників, Гіалоуріс та інші проти Греції» (Greek Federation of Customs Officers, Gialouris and Others v. Greece)*, постанова Комісії, 1995).

vi. Інтелектуальна власність

51. Стаття 1 Протоколу № 1 застосовується до інтелектуальної власності як такої (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 72).

52. Вона застосовується до заявки на реєстрацію торговельної марки ще до її реєстрації (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 78) і тим більше до торговельних марок (*«Камой Радіо Телевізіон Яїнджилик ве Організасіон А.Ш. Проти Туреччини» (Kamoy Radyo Televizyon Yayıncılık ve Organizasyon A.Ş. v. Turkey),* 2019, § 37), патентів (*«Сміс Клайн і Френч Лабораторіс Лтд проти Нідерландів» (Smith*

Kline and French Laboratories Ltd v. the Netherlands) (ріш.), 1990; *«Ленцінг АГ проти Сполученого Королівства» (Lenzing AG v. the United Kingdom)*, постанова Комісії, 1998; *Tokel v. Turkey*, 2021, § 56*)*, і авторського права (*Melnychuk v. Ukraine* (ріш.), 2005 Власники авторських прав захищені статтею 1 Протоколу № 1 (*«Ней і Сунде Колмісоппі проти Швеції» (Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden)* (ріш.), 2013; *«СІА АККА/ЛАА проти Латвії» (SIA AKKA/LAA v. Latvia),* 2016, § 41). Право на публікацію перекладу роману підпадає під дію цього положення (*«ЕсЦе Едітура Орізонтурі СРЛ проти Румунії» (SC Editura Orizonturi SRL v. Romania)*, 2008, § 70; *«Сафаров проти Азербайджуну» (Safarov v. Azerbaijan)*, 2022, § 30; *«Коротюк проти України» (Korotyuk v. Ukraine*), 2023, § 33), як і право на музичні твори та економічні інтереси, що випливають з них, також через ліцензійну угоду (*SIA AKKA/LAA v. Latvia*, 2016, § 55).

vii. Оренда майна та житлових прав

53. У певних випадках Суд розглядав оренду як майновий інтерес, на який розповсюджується захист статті 1 Протоколу № 1 (*Stretch v. the United Kingdom*, 2003, §§ 32-35; *«Брункрона проти Фінляндії» (Bruncrona v. Finland)*, 2004, § 79; *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [ВП], 2005, § 140). У справі *«Ді Марко проти Італії» (Di Marco v. Italy),* 2011, §§ 48-53, Суд вважав, що легітимні очікування заявника у зв'язку з майновими інтересами, такими як використання землі та пов'язана з цим комерційна діяльність, були достатньо важливими, щоб вважатися «володінням» у сенсі статті 1 Протоколу № 1.

54. Однак, природа права заявника на «соціальну оренду» («bail social») не становила «володіння» відповідно до статті 1 (*«Тчоконтіо Хаппі проти Франції» (Tchokontio Happi v. France*), 2015, § 60) оскільки згідно із національним рішенням заявник мав право на користування квартирою, а не право на її придбання.

55. У сфері житла ключовим є питання про те, чи застосовна стаття 1 Протоколу № 1.

56. У справі *«С. проти Сполученого Королівства» (S. v. the United Kingdom*) (ріш.), 1986, яку розглядала Комісія, заявниця багато років жила в одностатевих стосунках з іншою жінкою, яка орендувала житло в будинку, що належав місцевій владі. Сама заявниця не мала права оренди чи будь-якого іншого законного права на цей будинок. Після смерті її партнерки місцева влада порушила справу проти заявниці та отримала судове рішення про її виселення. Комісія встановила, що між заявницею та місцевою владою не існувало жодного договірного зв'язку, і той факт, що заявниця проживала у будинку протягом деякого часу без законного права, не міг вважатися «володінням» у значенні статті 1 Протоколу № 1.

57. Що стосується існування «володіння», постанова Комісії у справі *«Дуріні проти Італії» (Durini v. Italy),* 2014, стосувалося твердження матері та її доньок про те, що вони повинні мати право продовжувати жити у сімейному замку (який належить фонду), незважаючи на розпорядження заповіту предків їхніх покійних чоловіка та батька від 1918 року, які передбачають, що це право має надаватися старшому нащадку чоловічої статі. Комісія постановила, що право жити в замку, яким людина не володіє, не є «володінням» у значенні статті 1 Протоколу № 1, і що це положення не можна застосувати до цієї справи.

58. У контексті внутрішньо переміщених осіб («ВПО») Суд вважав, що те, що навіть за відсутності зареєстрованого права власності, заявник продовжував володіти котеджем понад 10 років, враховуючи також його добросовісний характер і толерантність влади та прийняття різноманітних правових актів, що підтверджують права ВПО у житловому секторі та встановлюють надійні гарантії їхнього захисту, становили «володіння» для цілей статті 1 Протоколу № 1 (*Saghinadze and Others v. Georgia*, 2010, §§ 104-108).

59. У справі *«Хамер проти Бельгії»* (*Hamer v. Belgium*), 2007, § 76, оскаржувана будівля, побудована без дозволу на будівництво, існувала протягом 27 років до того, як національні органи влади зафіксували правопорушення. Влада продовжувала терпіти її ще 10 років, перш ніж наказала знести. Суд вважав, що майновий інтерес заявниці щодо користування своїм будинком для відпочинку, за який заявниця та раніше її батько сплачували податки, був достатньо доведеним і вагомим, щоб дорівнювати матеріальному інтересу, а отже, «володінню».

60. Подібним чином у справі *Keriman Tekin and Others v. Turkey*, 2016, §§ 40-43, Суд вважав, що будинок, побудований без дозволу, становив «володіння», враховуючи те, що заявник користувався ним безперешкодно протягом певного часу попри його незаконність.

61. У справі *Elif Kizil v. Turkey*, 2020, §§ 67-69, Суд зазначив, що заявниця правомірно отримала право власності на майно, яке було внесено до земельної книги. Попри подальшу передачу в державну скарбницю, її право власності так і не було офіційно скасовано, і вона продовжувала користуватися ним протягом наступних 28 років і сплачувати податки. Враховуючи терпимість влади протягом такого тривалого часу, майнові права заявниці становили «володіння».

62. У справі *«Валле П'єрімп'є Сосієта Агрікола С.П.А. проти Італії» (Valle Pierimpiè Società Agricola S.P.A. v. Italy*), 2014, §§ 47-51, стосовно рибальського виробничого об'єкта, розташованого в лагуні у провінції Венеція, компанія-заявник володіла офіційним правом власності на майно, що було нотаріально зареєстровано та внесено до реєстрів власності. Легітимні очікування компанії сягали XV століття, відколи вона надавала окремим особам права власності на рибальські долини та терпимості до їхнього подальшого заняття й використання. Заявник сплачував податок на майно Valle Pierimpiè, займав ділянку та діяв як власник, але влада жодного разу не вжила заходів щодо цього. Місце слугувало основою для діяльності компанії, прибуток, який компанія отримувала від цього, був її основним джерелом доходу, і доти, доки майно не було включено до загального морського надбання, компанія мала легітимні очікування на можливість продовжувати цю діяльність. Тому Суд постановив, що ці обставини надають компанії-заявнику право власності на матеріальний інтерес, який захищається статтею 1 Протоколу № 1.

63. Крім того, у справі *«Чірагов та інші проти Вірменії» (Chiragov and Others v. Armenia)* [ВП], 2015, Суд постановив, що «право користування» житловими будинками та землею — як тимчасове, так і безстрокове — становить «володіння», оскільки це сильне та захищене право, яке представляє матеріальний економічний інтерес (§ 147). Це особливо актуально в пострадянському контексті, де право власності на земельну ділянку під будівлею не пов'язане автоматично з правом власності на саму будівлю (*«Махаррамов проти Азербайджану» (Maharramov v. Azerbaijan)*, 2017, § 53). За радянської правової системи громадяни мали право володіти житловими будинками, але не було приватної власності на землю, яка натомість вважалася державною власністю (*Chiragov and Others v. Armenia* [ВП], 2015, § 146; див. також *«Ткаченко проти Росії» (Tkachenko v. Russia)*, 2018, § 7, де земля під будівлею та прилеглі землі належали муніципалітету). Відповідно, «право користування» було єдиним правом власності на землю, яке могла отримати особа. Згодом було проведено реформи власності, але в деяких ситуаціях залишається невизначеність щодо існування прав власності заявників.

64. За відсутності належного права власності заявники повинні надати інші види документальних підтверджень своїх прав власності на землю. Наприклад, у справі *Maharramov v. Azerbaijan*, 2017, заявник зміг довести «право користування» землею, на якій був побудований його магазин, показавши, що він сплатив податок на майно за земельну ділянку під будівлею. Суд постановив, що заявник був принаймні «законним користувачем» земельної ділянки, про яку йдеться, через право власності на розташоване там нерухоме майно з можливістю передачі землі у його власність у майбутньому (§ 54). Навпаки, у справі *«Арсіміков і Арсєміков проти Росії» (Arsimikov and Arsemikov v. Russia)*, 2020, заявники не змогли пред'явити претензію на відповідну землю, оскільки не надали жодних доказів на підтримку своєї претензії (§ 49) (див. також «Знищення майна в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту» ("Destruction of property in situations of international or internal armed conflict")).

65. Нарешті, житлова допомога для державних службовців також вважається «володінням», якщо особа має право на таку допомогу (*«Нечаєва проти Росії» (Nechayeva v. Russia*), 2020, §§ 40-41), навіть якщо точна сума оскаржується. Суд визнав неправомірним зменшення розміру допомоги, не передбачене російським законодавством, з бюджетних причин. Суд також постановив, що заявниця не могла правомірно прийняти меншу суму, оскільки така можливість не була передбачена законом (*там само*, § 48).

viii. Соціальні допомоги / пенсії

66. У більш ранній судовій практиці органів Конвенції вважалося, що сплата обов'язкових внесків до програм соціального страхування будь-якого виду створює право, захищене статтею 1 Протоколу № 1, лише якщо існує прямий зв'язок між рівнем сплачених внесків та наданими перевагами *(«Мюллер проти Австрії» (Müller v. Austria),* постанова Комісії, 1975, стор. 49). В іншому разі заявник у будь-якому випадку не мав частки у фонді, яку можна було б визначити й заявляти щодо неї претензії (*«Г. проти Австрії» (G. v. Austria),* 1984, постанова Комісії, стор. 86; *«Кляйне Стаарман проти Нідерландів» (Kleine Staarman v. the Netherlands)*, постанова Комісії, 1985, стор. 166).

67. Однак у ряді пізніших справ Суд послідовно постановляв, що навіть соціальна допомога в системі, яка не передбачає внесків, може становити володіння для цілей статті 1 Протоколу № 1 *(«Бухен проти Чеської Республіки» (Bucheň v. the Czech Republic),* 2002, § 46; *«Коуа Пуарре проти Франції» (Коиа Poirrez v. France),* 2003, § 37; *«Весселс-Бергервоет проти Нідерландів» (Wessels-Bergervoet v. the Netherlands*) (ріш.), 2000; *«Ван ден Боувхуїсен і Шурінг проти Нідерландів» (Van den Bouwhuijsen and Schuring v. the Netherlands*) (ріш.), 2003).

68. Невизначеність щодо застосовності цього положення до виплат соціального страхування була остаточно з'ясована у справі *«Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom*) (ріш.) [ВП], 2005, §§ 47-56. Суд зазначив, що в більшості держав існував широкий спектр пільг соціального забезпечення, призначених для надання прав, які виникають за законом. Пільги фінансуються різними способами: деякі оплачуються внесками до певного фонду; деякі залежать від внесків заявника; багато оплачуються коштом загального оподаткування на основі законодавчо визначеного статусу. Враховуючи різноманітність методів фінансування та взаємопов'язаний характер виплат у більшості систем соціального забезпечення, більше не було виправдано вважати, що лише виплати, які фінансуються коштом внесків до певного фонду, підпадають під дію статті 1 Протоколу № 1. До того ж виключити пільги, які виплачуються із загального оподаткування, означало б знехтувати тим фактом, що багато позивачів за системою такого типу також роблять внесок у її фінансування через сплату податків (докладніші пояснення див. у справі *«Беелер проти Швейцарії» (Beeler v. Switzerland*) [ВП], 2022, §§ 50 65, у контексті статті 1 Протоколу № 1 та статті 8 Конвенції).

69. У сучасній демократичній державі багато людей все або частину свого життя повністю залежать від соціального забезпечення та соціальної допомоги. Багато національних правових систем визнають, що такі особи потребують певної визначеності та безпеки, і передбачають виплату пільг — за умови виконання умов відповідності — як право. Якщо згідно із національним законодавством особа має закріплене право на соціальну допомогу, важливість цього інтересу також має бути відображена шляхом визнання поширення статті 1 Протоколу № 1 на цей випадок (*Stec and Others v. the United Kingdom* (ріш.) [ВП], 2005, § 51; *Moskal v. Poland*, 2009, § 39; *«Андрєєва проти Латвії» (Andrejeva v. Latvia)* [ВП], 2009 § 77).

70. Стаття 1 Протоколу № 1 не накладає жодних обмежень на свободу Договірних держав вирішувати, мати чи ні будь-яку форму схеми соціального забезпечення, або вибирати тип чи розмір допомоги, що надається за будь-якою такою схемою (*«Суханов та Ільченко проти України» (Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine)*, 2014, § 36; *«Колесник проти України» (Kolesnyk v. Ukraine*) (ріш.), 2014, §§ 89 і 91; «Факас проти України» (*Fakas v. Ukraine*) (ріш.), 2014, §§ 34, 37-43, 48; *«Федулов проти Росії» (Fedulov v. Russia)*, 2019, § 66). Проте, якщо Договірна держава має чинне законодавство, яке передбачає виплату соціальної допомоги за правом — незалежно від того, чи залежить вона від попередньої сплати внесків, — це законодавство має розглядатися як таке, що створює майновий інтерес, який підпадає під сферу дії статті 1 Протоколу № 1 для осіб, які задовольняють його вимоги (*Stec and Others v. the United Kingdom* (ріш.) [ВП], 2005, § 54).

71. Законодавство, що передбачає виплату пенсії за віком, незалежно від того, залежить вона від внесків чи ні, створює майновий інтерес, який підпадає під сферу дії цієї статті, для тих, хто задовольняє її вимоги (*«Карсон та інші проти Сполученого Королівства» (Carson and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2010, § 64).

72. Якщо відповідна особа не відповідає (*«Белле, Уертас і Віалат проти Франції» (Bellet, Huertas and Vialatte v. France)* (ріш.), 1999, § 5) або перестає відповідати критеріям, викладеним у національному

законодавстві для надання будь-якої конкретної форми допомоги чи пенсії, то втручання в права за статтею 1 Протоколу № 1 немає (*«Расмуссен проти Польщі» (Rasmussen v. Poland),* 2009, § 71; *«П.К. проти Ірландії» (P.C. v. Ireland),* 2022, §§ 46-47), якщо умови змінилися до того, як заявник отримав право на певну допомогу (*Richardson v. the United Kingdom* (ріш.), 2012, § 17). Якщо призупинення або зменшення пенсії було спричинено не будь-якими змінами в обставинах заявника, а змінами в законодавстві чи його впровадженні, це може призвести до втручання в права за статтею 1 Протоколу № 1 *(Bélàné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 86). Крім того, статтю 1 Протоколу № 1 було визнано застосовною у справі, коли заявника зобов'язали повернути допомогу, отриману добросовісно, на підставі адміністративного рішення, і коли влада припустилася помилки *(«Цакаревич проти Хорватії» (Cakarević v. Croatia),* 2018, §§ 54-65).

73. У справі *«Гайгусуз проти Австрії» (Gaygusuz v. Austria),* 1996, § 41, Суд встановив, що право на невідкладну допомогу — соціальну допомогу, пов'язану зі сплатою внесків до фонду страхування на випадок безробіття — було, наскільки це передбачено чинним законодавством, грошовим правом для цілей статті 1 Протоколу № 1. У справі *«Кляйн проти Австрії» (Klein v. Austria),* 2011, § 57, було зазначено, що право на пенсію, яка виплачується за пенсійною схемою адвокатів, було пов'язане зі сплатою внесків, і, якщо такі внески були зроблені, зацікавленій особі не можна було відмовити у виплаті компенсації. Таким чином, внески до пенсійного фонду за певних обставин і відповідно до національного законодавства можуть створювати право власності *(«К'яртан Асмундссон проти Ісландії» (Kjartan Ásmundsson v. Iceland),* 2004, § 39; *«Апостолакіс проти Греції» (Apostolakis v. Greece),* 2009, §§ 28 і 35; *Bellet, Huertas and Vialatte v. France* (ріш.), 1999; *«Скорк'євіч проти Польщі» (Skórkiewicz v. Poland)* (ріш.), 1999). Додаткову інформацію див. у розділі «Справи про соціальне забезпечення» нижче.

74. У справі *Fedulov v. Russia*, 2019, §§ 70-72, Суд також постановив, що право особи з інвалідністю на безкоштовні ліки (ліки від раку) становить «легітимні очікування», тому стаття 1 Протоколу № 1 застосовна.

75. У справі *«П.К. проти Ірландії» (P.C. v. Ireland),* 2022, § 50, Суд постановив, що пенсійні виплати, у сплаті яких заявнику було відмовлено водночас з визнанням його позбавленим права на отримання пенсії у встановленому законодавством порядку у зв'язку з позбавленням його волі, не можна вважати «володінням», а стаття 1 Протоколу № 1 в цьому випадку не застосовується.

ix. Знищення майна в умовах міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту — необхідний рівень доказовості

76. У випадках, коли заявники скаржилися на руйнування їхніх будинків у контексті збройних конфліктів, Суд приймав позов про право власності на підставі виписок з опису житла, виданих міською адміністрацією після оскаржуваного нападу (*«Керімова та інша проти Росії» (Kerimova and Others v. Russia*), 2011, § 293). У справі *«Дамаєв проти Росії» (Damayev v. Russia)*, 2012, §§ 108-111, він вважав, що заявник, який скаржиться на руйнування свого будинку, повинен надати принаймні короткий опис відповідного майна. Як додаткові приклади prima facie доказів (доказів на основі першого враження) власності або проживання в нерухомості Суд прийняв такі документи, як право власності на землю або майно, витяги із земельних або податкових реєстрів, документи місцевої адміністрації, плани, фотографії та квитанції про утримання, а також докази поштових відправлень, заяви свідків або будь-які інші відповідні докази (*«Прокопович проти Росії» (Prokopovich v. Russia*), 2004, § 37; *«Єлсанова проти Росії» (Elsanova v. Russia*) (ріш.), 2005). Також так звані технічні паспорти, які розглядалися як «інвентаризаційно-технічні документи», вважалися непрямими доказами права власності на будинки та землю (*Chiragov and Others v. Armenia* [ВП], 2015, §§ 140-141). Як правило, якщо заявник не надає жодних доказів права власності на майно чи місця проживання, його чи її скарги щодо знищення цього майна неминуче будуть відхилені, оскільки Суд не може переконатися, що має достатні докази, щоб визнати, що відповідне майно існувало і що воно входило до сфери «володіння» заявника (*«Саргсян проти Азербайджану» (Sargsyan v. Azerbaijan)* [ВП], 2015, § 183; *«Лісний та інші проти України та Росії» (Lisnyy and Others v. Ukraine and Russia)* (ріш.), 2016, §§ 26-27) (див. також підрозділ про оренду майна і житлові права вище).

77. У справі *«Доган та інші проти Туреччини» (Dogan and Others v. Turkey)*, 2004, яка стосувалася примусового виселення селян у регіоні, де було оголошено надзвичайний стан на південному сході Туреччини, і відмови дозволити їм повернутися протягом кількох років, Уряд-відповідач висунув заперечення, що деякі із заявників не надали правовідновлюючих документів, які підтверджують, що вони володіли майном у селі. Суд вважав, що нема потреби вирішувати, чи мали заявники права власності згідно з національним законодавством за відсутності правовідновлюючих документів. Питання полягало скоріше в тому, чи загальна економічна діяльність заявників становить «володіння», яке підпадає під дію статті 1 Протоколу № 1. Відповідаючи на запитання ствердно, суд зазначив, що беззаперечно, що всі заявники проживали в селі Бойдаш до 1994 року. Хоча вони не мали зареєстрованої власності, вони або мали власні будинки, побудовані на землях своїх нащадків, або жили в будинках, що належали їхнім батькам, і обробляли землю, що належала їм; вони мали беззаперечні права на спільні землі в селі, такі як пасовища, випаси та лісові угіддя, і заробляли на життя тваринництвом та вирубуванням дерев. Усі ці економічні ресурси та доходи, які заявники отримали від них, кваліфікувалися як «володіння» для цілей статті 1 Протоколу № 1 (*там само*, § 139).

78. Підсумовуючи, можна сказати, що заявники повинні надати докази prima facie на підтримку своїх скарг за статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції про знищення майна в контексті збройного конфлікту.

x. Людські ембріони

79. Беручи до уваги економічну та грошову сферу застосування статті 1 Протоколу № 1, людські ембріони не можуть бути зведені до «володіння» у значенні цього положення (*Parrillo v. Italy* [ВП], 2015, § 215).

B. Втручання у право мирного володіння власністю

1. Підхід «трьох правил»

80. Після того, як Суд переконається, що стаття 1 Протоколу № 1 застосовна до обставин справи, він береться до аналізу оскаржуваних обставин по суті.

81. Стаття 1 Протоколу № 1 містить три окремі правила. Перше правило, викладене в першому реченні першого абзацу, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном. Друге правило, яке міститься у другому реченні першого абзацу, стосується лише позбавлення «власності» та підпорядковує цей процес певним умовам. Третє правило, викладене у другому абзаці, визнає, що Договірні держави мають право, серед іншого, контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів (*«Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden)*, 1982, § 61; *Iatridis v. Greece* [ВП], 1999, § 55; *J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom* [ВП], 2007, § 52; *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 62; *Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 98; *«Іммобіліаре Саффі проти Італії» (Immobiliare Saffi v. Italy)* [ВП], 1999, § 44; *Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 134; і *«Вістінс і Перепйолькінс проти Латвії» (Vistins and Perepjolkins v. Latvia*) [ВП], 2012, § 93).

82. Ці три норми не «окремі» в сенсі того, що вони не пов'язані між собою: друга і третя норми стосуються конкретних випадків втручання у право мирного володіння майном, і тому їх слід тлумачити у світлі загального принципу, проголошеного в першому правилі (*«Колишній король Греції та інші проти Греції» (Former King of Greece and Others v. Greece*) [ВП], 2000, § 50; *Bruncrona v. Finland*, 2004, § 65; *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 62) (докладніше див. підрозділи про позбавлення власності, контроль за користуванням або загальне правило).

83. Щоб вважатися сумісним зі статтею 1 Протоколу № 1, втручання має відповідати певним критеріям: воно має відповідати принципу законності та мати за законну мету за допомогою засобів, розумно пропорційних меті, якої прагнуть досягти (*Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, §§ 108-114).

84. Цей підхід структурує метод розгляду Судом справ, у яких він переконаний у застосовності статті 1 Протоколу № 1 (див. розділ про застосовність статті 1 Протоколу № 1). Він складається з ряду

послідовних кроків, коли розглядаються такі питання: Чи відбувалося втручання у право заявника на мирне володіння «майном»? Якщо так, то чи призводить втручання до позбавлення власності? Якщо ні, чи йшлося про контроль користування майном? Якщо заходи, які вплинули на права заявника, не можна кваліфікувати ні як позбавлення, ні як контроль за користуванням майном, чи може Суд витлумачити факти справи у світлі загального принципу поваги до мирного володіння «майном»?

85. У переважній більшості випадків, якщо Суд встановлює, що втручання не відповідало умовам, передбаченим законом, або не переслідувало суспільний інтерес чи законну мету, він визнає порушення Конвенції лише з цієї причини та не вважає за необхідне братися до аналізу пропорційності оскаржених заходів (*«Сімонян проти Вірменії» (Simonyan v. Armenia),* 2016, §§ 25-26; *«Віятович проти Хорватії» (Vijatović v. Croatia)*, 2016, § 58; *«Губйов проти Росії» (Gubiyev v. Russia),* 2011, § 83; *«Дімітрові проти Болгарії» (Dimitrovi v. Bulgaria)*, 2015, §§ 52-56; і *«Бок і Паладе проти Румунії» (Bock and Palade v. Romania),* 2007, §§ 58-65; *«Касілов проти Росії» (Kasilov v. Russia)*, 2021, § 52) (детальнішу інформацію див. у підрозділах про принципи законності та про громадський чи загальний інтерес).

86. Однак, у деяких рідкісних випадках Суд залишає одне з цих питань відкритим і продовжує розгляд справи з точки зору пропорційності (*Megadat.com SRL v. Moldova*, 2008, § 67, і *«Унспед Пакет Сервісі СаН. Ве Тідж. А.Ш. проти Болгарії» (Ünsped Paket Servisi SaN. Ve TiC. A.Ş. v. Bulgaria),* 2015, § 43) (додаткову інформацію див. у підрозділі про пропорційність та пов'язані з нею питання (справедливий баланс, компенсація, свобода розсуду)).

87. Після того, як Суд переконається, що траплялося втручання в права заявника, він у кожній справі перевіряє, до якої категорії належить оскаржуване втручання. Якщо право власності заявника було припинено відповідно до положень національного законодавства, Суд розглядатиме справу відповідно до другого речення першого абзацу, тобто як позбавлення «власності». Позбавлення «власності» охоплює низку ситуацій, незалежно від того, як вони кваліфікуються згідно із національним законодавством, коли була анульована сама сутність індивідуального права.

88. Менш обтяжливі, ніж експропріація, заходи можуть бути кваліфіковані Судом як «контроль за користуванням майном». У деяких випадках слід провести тонку межу між заходами, які кваліфікуються як контроль за користуванням майном, і тими, що становлять позбавлення власності. Те саме стосується розмежування між контролем за користуванням майном і заходами, які розглядаються Судом відповідно до першого загального принципу мирного володіння «майном». Загалом, що менш обтяжливий захід, то більше він піддається аналізу за першим загальним принципом, ніж з точки зору поняття «контролю за користуванням майном».

89. Подібні заходи можуть бути кваліфіковані Судом по-різному (наприклад, у справі *Sporrong and Lönnroth v. Sweden,* 1982, §§ 62-64, розпорядження про експропріацію у поєднанні із забороною будівництва протягом значного періоду часу було проаналізовано як контроль за користуванням майном, тоді як аналогічні заходи розглядалися відповідно до загального принципу у справах *«Фока проти Франції» (Phocas v. France)*, 1996, § 52; *Iatridis v. Greece* [ВП], 1999, § 55; «Катте Клітше де ла Гранде проти Італії» (*Katte Klitsche de la Grange v. Italy)*, 1994, § 40; *«Піалопоулос та інші проти Греції» (Pialopoulos and Others v. Greece)*, 2001, § 53. Подібним чином у справі *Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*, 1995, § 34, погашення вимог про компенсацію за допомогою законодавчого втручання розглядалося як позбавлення власності, тоді як у справах *«Стран Грік Рефайнеріс і Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece),* 1994, Суд розглянув той самий захід згідно з першим правилом статті 1 Протоколу № 1.

90. У деяких випадках Суду важче кваліфікувати захід чи низку заходів як позбавлення або контроль за використанням власності, головним чином тому, що їх неможливо легко прирівняти до заходів, кваліфікованих у наявній судовій практиці, або тому, що низка заходів складається з різних рішень, що належать до різних галузей національного права. У таких випадках Суд, ймовірно, аналізуватиме обставини справи відповідно до загального принципу першого речення статті 1 Протоколу № 1. Це буде стосуватися, зокрема, ситуацій, коли не лише одне рішення, а і поєднання різних заходів / рішень вплинуло на майно заявника *(«Докіч проти Боснії та Герцеговини» (Đokić v. Bosnia and Herzegovina),* 2010, §§ 55-56 — договір купівлі-продажу квартири, який має юридичну силу, заявник

зареєстрований як власник, але не може повернути собі квартиру; і *«Матос е Сільва, Лда та інші проти Португалії» (Matos e Silva, Lda., and Others v. Portugal),* 1996, § 85 — за відсутності офіційного рішення про експропріацію обмеження права на власність випливають з обмеженої можливості розпоряджатися нею та шкоди, спричиненої фактом експропріації; але заявники продовжували обробляти землю). У справі, у якій заявники скаржилися на те, що їхні права були порушені через розбіжності між оцінкою ринкової вартості експропрійованого майна для цілей визначення компенсації та для цілей податку на спадщину стосовно того самого майна, експропріація та оподаткування були перевірені окремо й жодних порушень виявлено не було. Однак сукупний ефект обох заходів розглядався згідно з першим правилом і призвів до висновку про порушення (*«Йокела проти Фінляндії» (Jokela v. Finland),* 2002, §§ 61-65).

91. У таких випадках, незважаючи на те, що не всі заходи мали однаковий юридичний ефект і мали різні цілі, Суд зазвичай вважає, що їх слід розглядати разом у світлі загального принципу поваги до мирного володіння «майном» (*Matos e Silva, Lda., and Others v. Portugal*, 1996, §§ 84-85).

92. Ця складність кваліфікувати заходи як контроль за користуванням або як такі, що підпадають під загальний принцип, також відображається в тому факті, що в деяких випадках Суд не вказує чітко, яка частина статті 1 Протоколу № 1 застосовувалася у справі (*«Папаміхалопоулос проти Греції» (Papamichalopoulos v. Greece),* 1993, § 46) або прямо залишає питання відкритим (*«Лавречов проти Чеської Республіки» (Lavrechov v. the Czech Republic),* 2013, § 43; *«Дєнісова і Моісєєва проти Росії»* (*Denisova and Moiseyeva v. Russia),* 2010, § 55; *Ünsped Paket Servisi SaN. Ve TiC. A.Ş. v. Bulgaria*, 2015, §§ 39-40).

93. У будь-якому випадку Суд застосовуватиме однакові критерії оцінки, незалежно від класифікації втручання. У всіх випадках воно має служити суспільним інтересам (див. розділ про втручання на підставі суспільних інтересів нижче), відповідати умовам, передбаченим законом (див. розділ про втручання з умовами, передбаченими законом, нижче) і пройти тест на справедливий баланс (див. розділ про пропорційність та пов'язані питання нижче).

94. Провадження щодо цивільно-правового спору між приватними сторонами самі по собі не передбачають відповідальності держави згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції (*«Руіз Матеос проти Сполученого Королівства» (Ruiz Mateos v. the United Kingdom),* постанова Комісії, 1988, стор. 268 і 275; *«Густафссон проти Швеції» (Gustafsson v. Sweden)* [ВП], 1996, § 60; *«Сковроньський проти Польщі» (Skowroński v. Poland*) (ріш.), 2001; «Кранц проти Польщі» (*Kranz v. Poland*) (ріш.), 2002; *Eskelinen v. Finland* (ріш.), 2004; *«Тормала проти Фінляндії» (Tormala v. Finland)* (ріш.), 2004; *«Руставі 2 Бродкастінг Компані Лтд та інші проти Грузії» (Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia)*, 2019, § 310). Сам факт того, що держава через свою судову систему надає платформу для вирішення приватно-правових суперечок, не призводить до втручання держави у права власності відповідно до статті 1 Протоколу № 1 *(«Кухар і Стіс проти Чеської Республіки» (Kuchař and Stis v. the Czech Republic),* постанова Комісії, 1998), навіть якщо суттєвий результат рішення, винесеного цивільним судом, призводить до втрати певного «володіння». Однак згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 держави зобов'язані, принаймні частково, створити мінімальну законодавчу базу, включаючи належний форум, який дозволить тим, хто стверджує, що їхнє право було порушено, ефективно відстоювати свої права та домагатися їхнього виконання. Якщо держава не зробить цього, то серйозно порушить свій обов'язок захищати верховенство права та запобігати свавіллю (*«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia)* [ВП], 2012, § 117).

95. Юрисдикція Суду щодо перевірки правильності тлумачення та застосування національного законодавства обмежена, і в його функції не входить заміна національних судів. Його роль радше полягає в тому, щоб переконатися, що рішення цих судів не свавільні чи іншим чином явно необґрунтовані (*Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [ВП], 2007, § 83). Держава може бути притягнута до відповідальності за збитки, які є наслідками таких висновків, лише якщо судові рішення не відповідають національному законодавству або якщо вони свавільні чи явно необґрунтовані, чи суперечать статті 1 Протоколу № 1, або якщо особа була свавільно й несправедливо позбавлена власності на користь іншої особи (*«Брамелід і Мальмстрьом проти Швеції» (Bramelid and Malmström v. Sweden)*, постанова Комісії, 1982, стор. 82-83; *«Дабіч проти колишньої югославської республіки Македонія» (Dabić v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* (ріш.), 2001; *«Вулах та інші проти*

Росії» (Vulakh and Others v. Russia), 2012, § 44).

96. Лише у виняткових випадках Суд розглядає рішення цивільного суду як втручання, оскільки способи його виконання були настільки негнучкими, що покладали надмірний тягар на сторону (*«Мілхау проти Франції» (Milhau v. France*), 2014, §§ 48-53). Це саме відбулося у справі, коли квартира, придбана заявницею на основі підроблених документів, які вказували на те, що вона була придбана в рамках схеми приватизації, була згодом відібрана у неї муніципалітетом. Суд вважав, що предмет спору і застосовані матеріально-правові положення включали значні елементи публічного права й залучали державу до її регуляторної здатності (*«Гладишева проти Росії» (Gladysheva v. Russia*), 2011, §§ 52-59). Аналогічно, у справі *«Жидов та інші проти Росії» (Zhidov and Others v. Russia)*, 2018, §§ 94-95, Суд встановив, що судові заборони, видані під час провадження між приватними сторонами, становили «втручання», оскільки вони переслідували суспільні інтереси. У справі *SIA AKKA/LAA v. Latvia*, 2016, §§ 58-59, рішення, винесене у провадженні щодо захисту інтелектуальної власності авторів, які довірили організації-заявнику управління авторським правом на свої музичні твори, вважалося втручанням, оскільки воно обмежило право організації-заявника вільно укладати договори щодо трансляції музики.

a. Позбавлення власності

97. Якщо заявник був позбавлений права через закон, Суд розглядатиме скарги заявника за другим правилом, а саме — про позбавлення власності.

98. У справі *«Святі монастирі проти Греції» (The Holy Monasteries v. Greece)*, 1994, §§ 60-61, Суд постановив, що законодавче положення, яке автоматично передає користування та володіння визначеною власністю державі, призводить до передачі повного права власності на відповідну землю державі та становить позбавлення «володіння»

99. Позбавлення «володіння» може виникнути також у ситуаціях, коли не було офіційного рішення про скасування особистих прав, але вплив на «володіння» заявника низки різноманітних заходів, застосованих органами державної влади, настільки глибокий, що робить ці заходи подібні до експропріації. Щоб визначити, чи відбулося позбавлення «володіння», Суд не повинен обмежуватися перевіркою того, чи сталося позбавлення власності чи офіційна експропріація; він повинен дивитися глибше й досліджувати реальність ситуації, на яку подається скарга. Оскільки Конвенція має на меті гарантувати права, які є «практичними», необхідно з'ясувати, чи становила така ситуація фактичну експропріацію, *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, 1982, § 63; *«Василєску проти Румунії» (Vasilescu v. Romania)*, 1998, § 51; *«Шембрі та інші проти Мальти» (Schembri and Others v. Malta)*, 2009, § 29; *«Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania)* [ВП], 1999, § 76; *Depalle v. France* [ВП], 2010, § 78). Дійсно, згідно з різними статтями Конвенції, практика Суду вказує на те, що може знадобитися дивитися глибше, читати уважніше і зосередитися на реаліях ситуації (наприклад, *«Апап Болонья проти Мальти» (Apap Bologna v. Malta*), 2016, § 83).

100. Наприклад, у справі, коли військово-морський флот заволодів землею заявників, заснував там військово-морську базу, а заявники згодом не змогли ні отримати доступ до свого майна, ні продати, заповісти, закласти чи подарувати його, можливість розпоряджатися відібраною землею разом із невдалими спробами виправити ситуацію призвело до достатньо серйозних фактичних наслідків для заявників, щоб Суд міг вважати, що землі були експропрійовані, навіть за відсутності будь-якого офіційного рішення про експропріацію (*Papamichalopoulos v. Greece*, 1993, §§ 44-46). Аналогічно, у справі *«Сариджа і Ділавер проти Туреччини» (Sarıca and Dilaver v. Turkey)*, 2021, § 43, де землю заявників було включено до військової зони, практика фактичної експропріації дозволила турецькій владі зайняти нерухоме майно та незворотно змінити його цільове використання, щоб воно зрештою стало вважатися державною власністю без будь-якого формального деклараційного акту про передачу права власності (див. також *«Явуз Озден проти Туреччини» (Yavuz Özden v. Turkey)*, 2021, §§ 79- 80).

101. У справі щодо тривалого тримання золотих монет, конфіскованих до набрання чинності Протоколом № 1, де рішення про повернення монет заявнику, винесене після цього запису, було згодом скасовано, Суд зазначив, що практична перешкода, як і юридична перешкода, може

становити порушення Конвенції. Втрата будь-якої можливості розпоряджатися вилученим майном разом із невдалими спробами виправити ситуацію призвела до достатньо серйозних наслідків для заявника, щоб Суд розцінив їх як фактичну конфіскацію (*Vasilescu v. Romania*, 1998, §§ 51-54).

102. У справі, коли муніципалітет за прискореною процедурою видав розпорядження про володіння землею компанії-заявника, фізично заволодів цією землею та розпочав дорожньо-будівельні роботи, подальше судове рішення, яке ретроспективно дозволяло незаконне володіння зі сторони державних органів, позбавило компанію-заявника права на можливість отримати реституцію землі. Наслідком рішення було позбавлення «володіння» (*«Бельведере Альбергієра С.р.л. Проти Італії» (Belvedere Alberghiera S.r.l. v.Italy*), 2000, § 54). Втрата 40 і 100 % вартості земельних ділянок у поєднанні з частковою втратою фізичного доступу до них у результаті будівництва дамби також розглядалася як фактична експропріація (*«Айгун проти Туреччини» (Aygun v. Turkey)*, 2011, § 39). Подібний висновок було зроблено щодо незаконного знесення будівлі (*«Замміт і Вассалло проти Мальти» (Zammit and Vassallo v. Malta)*, 2019, § 54).

103. Якщо Суд розглядає захід або комплекс заходів як експропріацію, це зазвичай тягне за собою зобов'язання держави присудити компенсацію потерпілому власнику (див. підрозділ про компенсацію за втручання у власність як елемент справедливого балансу).

b. Контроль використання

104. Заходи, кваліфіковані Судом за третім правилом як контроль використання, охоплюють низку ситуацій, включаючи, наприклад, такі: анулювання або зміна умов ліцензії, що впливає на ведення бізнесу (*Tre Traktorer Aktiebolag v. Sweden*, 1989, § 55; *Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd. v. Poland*, 2005, § 49*; «Бімер С.А. проти Молдови» (Bimer S.A. v. Moldova*), 2007, §§ 49 і 51; *Megadat.com SRL v. Moldova*, 2008, § 65; *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* [ВП], 2012, § 186; *NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova,* 2022, § 247; *«Парізек проти Чеської Республіки» (Pařízek v. the Czech Republic*), 2023, § 41); рекламної діяльності вздовж автомобільних шляхів (*«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary*), 2022, § 46); запровадження державної монополії на ринку шкільних підручників *(Könyv-Tar Kft and Others v. Hungary,* 2018, §§ 43 і 59); системи контролю за орендою (*«Меллахер та інші проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria),* 1989, § 44; *«Гуттен-Шапська проти Польщі» (Hutten-Czapska v. Poland)* [ВП], 2005, § 160; «Ентоні Аквіліна проти Мальти» (*Anthony Aquilina v. Malta),* 2014, § 54; *«Біттo та інші проти Словаччини» (Bittó and Others v. Slovakia)*, 2014, § 101); законодавче призупинення виконання наказів про повернення володіння щодо орендарів, які припинили сплачувати орендну плату (*Immobiliare Saffi v. Italy* [ВП], 1999, § 46); обмеження, встановлені законом щодо рівня орендної плати, яку власники майна могли вимагати від орендаря, та безстрокове продовження договору оренди на тих самих умовах у той час, як власники продовжували отримувати орендну плату на тих самих умовах, на які вони вільно погодилися під час підписання договору й могли вільно продавати свою землю, хоча й за умови оренди землі («Ліндхайм та інші проти Норвегії» (*Lindheim and Others v. Norway)*, 2012, § 75-78); втрата певних виключних прав на землю (*«Шассаню та інші проти Франції» (Chassagnou and Others v. France)* [ВП], 2012, § 74 — зобов'язання допускати полювання на землі заявників; *«Геррманн проти Німеччини» (Herrmann v. Germany*) [ВП], 2012, § 72); відмова в офіційній реєстрації автомобіля *(«Ярославцев проти Росії» (Yaroslavtsev v. Russia),* 2004, § 32; *«Сільдедзіс проти Польщі» (Sildedzis v. Poland),* 2005, § 45); блокування банківських рахунків *(«Узан та інші проти Туреччини» (Uzan and Others v. Turkey),* 2019, § 194; *«Ресурсний центр демократії та прав людини та Мустафаєв проти Азербайджану» (Democracy and Human Rights Resource Centre and Mustafayev v. Azerbaijan)*, 2021, § 66); накладення позитивних зобов'язань на власника землі (наприклад, обов'язкове відновлення лісів — «Денев проти Швеції» (*Denev v. Sweden)*, постанова Комісії, 1989); або юридична кваліфікація як лісової землі з відповідними зобов'язаннями, покладеними на власника (*«Ансай та інші проти Туреччини» (Ansay and Others v. Turkey)* (ріш.), 2006).

105. Знесення незаконно зведених будівель зазвичай розглядається як контроль за використанням майна (*Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria*, 2016, § 69). У справі *«Саліба проти Мальти» (Saliba v. Malta*), 2005, § 46, Суд постановив, що наслідком розпорядження про знесення абсолютно незаконного будівництва було повернення речей у положення, в якому вони були б, якби вимоги

закону не були зневажені. Однак у ряді випадків заходи щодо знесення становили покарання і тому підпадали під кримінальну частину статті 6 Конвенції, навіть попри відсутність кримінального вироку (*Hamer v. Belgium*, 2007, §§ 59-60). Аналогічно, у справі *«Суд Фонді срл та інші проти Італії» (Sud Fondi srl and Others v. Italy)* (ріш.), 2007, Суд постановив, що стаття 7 застосовувалася до конфіскації незаконно забудованої землі, що призвело до подальшого знесення вже зведених будівель.

106. Конфіскація та відчуження зазвичай розглядаються Судом як контроль за користуванням майном, який слід розглядати відповідно до другого абзацу статті 1 Протоколу № 1, незважаючи на очевидний факт, що вони спричиняють позбавлення «майна» (*«АГОСІ проти Сполученого Королівства» (AGOSI v. the United Kingdom*), 1986, § 51; *«Раймондо проти Італії» (Raimondo v. Italy)*, 1994, § 29; *«Гонекер та інші проти Ніччини» (Honecker and Others v. Germany*) (ріш.), 2001; *«Ріела та інші проти Італії» (Riela and Others v. Italy)* (ріш.), 2001; *«Імері проти Хорватії»* (*Imeri v. Croatia)*, 2021, § 66). Таким чином, постійний підхід Суду полягає в тому, що захід конфіскації означає контроль за користуванням майном *(«Ейр Кенада проти Сполученого Королівства» (Air Canada v. the United Kingdom),* 1995, § 34; *«Сілікіене проти Литви» (Silickienė v. Lithuania),* 2012, § 62; *«Актіва ДОО проти Сербії» (Aktiva DOO v. Serbia)*, 2021, § 78). У справі *«С.А. Біо д'Арденнес проти Бельгії» (S.A. Bio d'Ardennes v. Belgium)*, 2019, §§ 47-49, обов'язковий забій великої кількості тварин, інфікованих бруцельозом через допущення кількох порушень правил у сфері охорони здоров'я тварин, рівнозначний контролю за користуванням.

107. Проте, якщо конфіскація знаряддя злочину стосується майна третіх осіб і становить постійний захід, Суд проаналізував таке втручання як позбавлення майна (*«Андоноскі проти колишньої югославської республіки Македонія» (Andonoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2015, § 36, остаточна конфіскація автомобіля, який використовувався третьою особою для переправлення мігрантів; *«Б.К.М. Ложістік Ташимаджилик Тіджарет Лімітед Ширкеті проти Словенії» (B.K.M. Lojistik Taşımacılık Ticaret Limited Şirketi v. Slovenia),* 2017, § 48, остаточна конфіскація вантажівки компанії, яка використовувалася третьою стороною для торгівлі наркотиками; *«Яшар проти Румунії» (Yaşar v. Romania),* 2019, § 49, остаточна конфіскація судна заявника, яке використовувалося третьою особою для незаконного рибальства). У справі *Aktiva DOO v. Serbia,* 2021, § 78, Суд вирішив залишити відкритим питання про те, яке правило було застосоване, і визнав, що конфіскація товарів, імпортованих компанією-заявником законно, але з порушенням правил реєстрації, була непропорційною.

108. Навіть запобіжні заходи конфіскації, застосовані за відсутності кримінального вироку, як такі не становлять порушення статті 1 Протоколу № 1. Дія презумпції про те, що майно особи, підозрюваної у приналежності до злочинної організації, — це дохід від незаконної діяльності, якщо відповідне провадження дає власнику розумну можливість довести свою справу до органів влади, сама по собі не заборонена, особливо якщо судам заборонено ґрунтувати свої рішення лише на підозрах *(«Аркурі та інші проти Італії»* (*Arcuri and Others v. Italy*) (ріш.), 2001).

109. Крім того, якщо сервер заявника був вилучений приблизно на сім з половиною місяців для цілей кримінального розслідування проти третіх осіб, а раніше використовувався ним для професійної діяльності, Суд встановив, що національні органи влади не забезпечили необхідного балансу справедливості між переслідуваною законною метою (запобігання заворушенням або злочинам і захист прав інших осіб) і правами власності заявника (*«Пендов проти Болгарії» (Pendov v. Bulgaria)*, 2020, §§ 44-51 і 63). Суд також зазначив, що органи влади могли скопіювати відповідну інформацію та повернути сервер заявнику, адже сервер мав важливе значення для його професійної діяльності.

110. Нарешті, обов'язок сплачувати судовий збір — і відповідні нормативно-правові акти — охоплюється частиною другою статті 1 Протоколу № 1. Стягнення судових зборів зі сторін переслідує різні цілі, зокрема, фінансування судової системи та збільшення державних надходжень *(«Пердігао проти Португалії» (Perdigao v. Portugal)* [ВП], 2010, § 61). Однак у кількох справах, які виникли після справи Пердігао, Суд розглянув ухвалу суду про відшкодування витрат іншої сторони як втручання у право мирно володіти майном, яке підпадає під загальне правило, викладене в першому реченні першого абзацу статті 1 Протоколу № 1. У справі *«Ціндріч і Бешліч проти Хорватії» (Cindrić and Bešlić v. Croatia)*, 2016, § 92, Суд також розмежував витрати, пов'язані із судовою системою як такою, та витрати, понесені стороною, яка перемогла, та належні згідно з правилом «платить той, хто програв»,

вказавши, що лише перші повинні бути включені до поняття «збори» у значенні другого абзацу статті 1 Протоколу № 1. (*«Національний рух Екогласність проти Болгарії» (National Movement Ekoglasnost v. Bulgaria),* 2020, §§ 69-71) (див. також підрозділ «Стаття 6»).

c. Загальне правило

111. Перше правило має загальний характер. Якщо втручання у майнові права не можна кваліфікувати за другим чи третім правилом, застосовується перше правило (так звана всеохопна (універсальна) формула).

112. У справі *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, 1982, §§ 64-65, Суд постановив, що дозволи на експропріацію були початковим кроком у процедурі, яка призвела до позбавлення «майна», і розглянув їх згідно з першим реченням першого абзацу.

113. У справі *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece,* 1994, §§ 62 і 68, Суд розглянув законодавче втручання, яке визнало арбітражне рішення недійсним і таким, що не підлягає виконанню за загальним правилом, і встановив порушення права заявників на власність. Аналогічно, у справі *«БТС Холдінг, а.с. проти Словаччини» (BTS Holding, a.s. v. Slovakia*, 2022, §§ 64 і 71, Суд розглянув відмову виконати остаточне та обов'язкове арбітражне рішення Міжнародної торгової палати за загальним правилом. Він вважав, що підстави, на які посилаються національні суди, не були надані та/або виходили за межі правової бази для відмови у виконанні іноземного арбітражного рішення, дозволеного положеннями національного законодавства та Нью-Йоркської конвенції про визнання та виконання іноземного арбітражного рішення, і встановив порушення статті 1 або Протоколу № 1 до Конвенції.

114. Справа *Loizidou v. Turkey,* 1994, §§ 61-64, стосувалася доступу заявниці до своєї власності у Північному Кіпрі. Суд постановив, що скарга заявниці не обмежувалася правом на свободу пересування і що стаття 1 Протоколу № 1 була застосована. Заявниця залишалася законною власницею землі. Постійна відмова турецьких військ у доступі була розцінена як втручання, і було встановлено порушення права заявниці на власність за загальним правилом.

115. Такі заходи, як провадження щодо консолідації землі *(«Прьотш проти Австрії» (Prötsch v. Austria),* 1996, § 42), політика містобудування (*Phocas v. France,* 1996, § 52), адміністративне виселення (*Iatridis v. Greece* [ВП], 1999, § 55), затвердження плану землекористування (*Katte Klitsche de la Grange v. Italy,* 1994, § 40), а також плановий захід — заморожування будівництва — на території заявника (*Pialopoulos and Others v. Greece*, 2001, § 56) були розглянуті за загальним принципом. Стверджуване порушення права власності внаслідок анулювання договору про закупівлю заявника, яке, як визнав Суд, не може бути віднесено до конкретної категорії, було аналогічно розглянуто у світлі загального правила (*Kurban v. Turkey*, 2020, §§ 74-75).

116. Справа *«Заклан проти Хорватії» (Zaklan v. Croatia)*, 2021, § 90 стосувалася спроб заявника повернути іноземну валюту, вилучену югославською владою в 1991 році в Хорватії, коли ця держава ще була частиною колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. Суд зауважив, що тривалу нездатність заявника повернути гроші (понад тридцять років) слід розглядати у світлі загального принципу (порівняйте конфіскацію та відчуження у розділі про контроль використання, підпункт b) вище).

2. Принцип законності

117. Будь-яке втручання в права, захищені статтею 1 Протоколу № 1, має відповідати вимозі законності *(Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [ВП], 2012, § 95; *Bélàné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 112). Фразу «на умовах, передбачених законом» щодо будь-якого втручання в право на мирне володіння «майном» слід тлумачити так само, як фразу «згідно із законом» у статті 8 стосовно втручання в права, захищені цим положенням, або «встановлені законом», що стосується втручання в права, захищені статтями 9, 10 і 11 Конвенції.

118. Принцип законності — перша і найважливіша вимога статті 1 Протоколу № 1. Друге речення

першого абзацу дозволяє позбавлення «власності» «на умовах, передбачених законом», а другий абзац визнає, що держави мають право контролювати використання майна шляхом застосування «законів». Крім того, верховенство права, один із фундаментальних принципів демократичного суспільства, — невіддільний елемент усіх статей Конвенції (*Lekić v. Slovenia*, 2018, § 94; *Iatridis v. Greece* [ВП], 1999, § 58; *Former King of Greece and Others v. Greece* [ВП], 2000, § 79; *Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 147; *Kurban v. Turkey*, 2020, § 76).

119. Наявність правової основи у національному законодавстві сама по собі не є достатньою для задоволення принципу законності. Крім того, правова основа повинна мати певну якість: вона повинна бути сумісною з верховенством права і повинна забезпечувати свободу від свавілля або гарантії проти нього (*«Іст Вест Елаєнс Лімітед проти України» (East West Alliance Limited v. Ukraine)*, 2014, § 167; *Ünsped Paket Servisi SaN. Ve TiC. A.Ş. v. Bulgaria*, 2015, § 37; *Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [ВП], 2012, § 96; *«Єль та інші проти Туреччини» (Yel and Others v. Turkey)*, 2021, § 89). У цьому зв'язку слід зазначити, що, говорячи про «закон», стаття 1 Протоколу № 1 посилається на ту саму концепцію, на яку сама Конвенція посилається в інших місцях, використовуючи цей термін, концепцію, яка також включає статутне право і судову практику *(«Шпачек, с.р.о. проти Чеської Республіки» (Špaček, s.r.o., v. the Czech Republic)*, 1999, § 54; *«Бежаніч і Башкарад проти Хорватії» (Bežanić and Baškarad v. Croatia)*, 2022, § 62; додаткову інформацію щодо питань оподаткування див. у підрозділі «Оподаткування» нижче). Розбіжності в судовій практиці можуть створити правову невизначеність, несумісну з вимогами верховенства права (*Molla Sali v. Greece* [ВП], 2018, § 153; *N.M. and Others v. France*, 2022, § 59).

120. Принцип законності також передбачає, що застосовні положення національного законодавства — достатньо доступні, точні та передбачувані у своєму застосуванні (*Lekić v. Slovenia*, 2018, § 95; *Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, § 109; *«Хентріч проти Франції» (Hentrich v. France)*, 1994, § 42; *«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom)*, 1986, § 110; *Ališic and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 103; *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* [ВП], 2012, § 187; *Hutten-Czapska v. Poland* [ВП], 2005, § 163; *Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [ВП], 2012, §§ 96-97; *Imeri v. Croatia*, 2021, § 69; *Democracy and Human Rights Resource Centre and Mustafayev v. Azerbaijan*, 2021, § 67; *«Годлєвская проти Росії» (Godlevskaya v. Russia*), 2021, §§ 50 і 61-63; *«Таганрог ЛРО та інші проти Росії» (Taganrog LRO and Others v. Russia)*, 2022, §§ 281-282).

121. Що стосується доступності права, то термін «закон» слід розуміти в його змістовному сенсі, а не у формальному. Отже, той факт, що певні нормативні акти, які стосуються здійснення прав, захищених статтею 1 Протоколу № 1, не були опубліковані в офіційних бюлетенях у формі, передбаченій законом для оприлюднення законодавчих або нормативних документів, обов'язкових для громадян і юридичних осіб в цілому, не заважає таким нормам вважатися законом, якщо Суд переконається, що вони були оприлюднені іншим способом *(Špaček, s.r.o., v. the Czech Republic*, 1990 р., §§ 57-60).

122. Інша вимога, що випливає з виразу «передбачено законом», — передбачуваність. Відповідний закон має бути сформульований з достатньою точністю, щоб дозволити громадянам регулювати свою поведінку, передбачаючи, тією мірою, яка вважається розумною за обставин, наслідки, які може спричинити певна дія. Такі наслідки не обов'язково передбачити з абсолютною впевненістю, оскільки надмірна негнучкість не є бажаною (*Centro Europa 7 S.r.1. and Di Stefano v. Italy* [ВП], § 141). Відповідно, багато законів більш-менш розпливчасті, а їхнє тлумачення та застосування залишаються питаннями практики (*там само*, § 141). Рівень точності, який вимагається від національного законодавства, — яке в жодному разі не може передбачати усі випадки — значною мірою залежить від змісту відповідного закону, сфери, на яку він спрямований, а також від кількості та статусу тих, на кого він поширюється. (*там само*., § 142).

123. Закон все ще може задовольняти вимозі «передбачуваності», навіть якщо відповідна особа має отримати відповідну юридичну консультацію, щоб оцінити наслідки, які може спричинити певна дія. Особливо це стосується осіб, які займаються професійною або комерційною діяльністю, які звикли бути дуже обережними, займаючись своєю професією. У зв'язку з цим можна очікувати, що такі особи особливо ретельно оцінять ризики, пов'язані з такою діяльністю (*Lekić v. Slovenia* [ВП], 2018, § 97).

124. Суд може визнати, що вимога передбачуваності не виконується, якщо застосування або тлумачення законодавства було неочікуваним, надто широким або на межі довільності. Наприклад, у справі *«Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia)*, 2010, заявник, військовослужбовець Міністерства оборони, скаржився на затримку виплати спеціальної надбавки, на яку він мав право, і запитував свого командира, чому не була виплачена надбавка. Командир запитав свого начальника, який зв'язався з Генеральним штабом хорватських збройних сил, і врешті-решт повідомив заявника, що його вимоги щодо надбавки не оскаржуються та що надбавка буде виплачена, коли будуть доступні кошти. Оскільки надбавку продовжували не виплачувати, заявник розпочав судовий розгляд. Національний суд відхилив його скаргу через те, що буцім минув строк позовної давності. Він стверджував, що лише начальник Головного фінансового департаменту Міністерства оборони міг визнати борг, тим самим перервавши встановлений законом строк позовної давності. Однак, національний суд не вказав жодного правового положення, яке можна було б тлумачити як підставу для такого висновку. Отже, те, як національний суд тлумачив і застосував відповідне національне законодавство, не було передбачуваним для заявника, який міг обґрунтовано очікувати, що заяви його командира про те, що його вимоги не оскаржуються, і що виплата повинна була відбутися щойно будуть виділені кошти, означало визнання боргу, яке могло перервати перебіг строку позовної давності (*там само,* §§ 77-78).

125. У справі *«Нешич проти Чорногорії» (Nešić v. Montenegro)*, 2020, §§ 52-53, Суд встановив, що позбавлення заявника майна та неспроможність держави виплатити компенсацію не відповідали закону, оскільки законодавчій базі щодо експропріації прибережних земель бракувало чіткості. Було незрозуміло, що насправді означає експропріація в цьому контексті. Хоча заявник втратив право власності на дві земельні ділянки, розташовані на березі моря, *за законом*, виявилося, що офіційна експропріація ще не відбулася і необхідні подальші процедури для офіційного оформлення права власності держави, а також для визначення компенсації. Відповідне національне законодавство не містило деталей щодо того, коли і чи взагалі було обов'язковим офіційне відчуження землі. За законом навіть здавалося можливим, що ніякої формальної експропріації взагалі не буде, і в цьому випадку заявник не отримає жодної компенсації, що суперечить іншим законам.

126. Вимога передбачуваності часто переплітається з вимогами відсутності свавілля та процесуальних гарантій. Таким чином, правова норма вважається «передбачуваною», коли вона забезпечує певний захист від свавільного втручання з боку органів державної влади. Таким чином, будь-яке втручання у мирне володіння майном повинно супроводжуватися процесуальними гарантіями, які надають відповідній фізичній чи юридичній особі розумну можливість представити свою справу відповідальним органам влади з метою ефективного оскарження заходів, що порушують права, гарантовані таким положенням. Перевіряючи, чи було виконано цю умову, необхідно детально розглянути відповідні судові та адміністративні процедури (*Lekić v. Slovenia* [ВП], 2018, § 95; *Jokela v. Finland*, 2002, § 45; *Capital Bank AD v. Bulgaria*, 2005, § 134; і *«Столярова проти Росії» (Stolyarova v. Russia)*, 2015, § 43; *Project-Trade d.o.o. v. Croatia,* 2020, § 82; *«Даноіу та інші проти Румунії» (Dănoiu and Others v. Romania)*, 2022, §§ 69-72).

127. У справі *«Маркус проти Латвії» (Markus v. Latvia)*, 2020, § 75, Суд постановив, що покарання з конфіскацією було незаконним, оскільки оскаржуваному національному регулюванню бракувало чіткості та передбачуваності, воно не забезпечувало необхідних процесуальних гарантій і не забезпечувало захисту від свавілля. Справа стосувалася додаткового покарання у вигляді конфіскації майна. Однак національний суд не вказав майно, яке підлягає конфіскації, а натомість застосував захід до всього майна, яке належить заявнику. Крім того, існувала невизначеність і розбіжність у практиці Суду щодо здатності суду першої інстанції визначати обсяг конфіскації. Суд постановив, що якщо положення залишає таку невизначеність щодо компетенції суду першої інстанції, його не можна вважати передбачуваним і воно не забезпечує захисту від свавілля. Воно також може серйозно перешкодити здатності особи ефективно представити свою справу в суді. Крім того, примусовий характер покарання з конфіскацією позбавив відповідних заявників будь-якої можливості обстоювати свої аргументи та будь-яких шансів на успіх. Нарешті, точний обсяг покарання, визначений на досудовій стадії провадження, рішенням, призначеним для виконання іншої мети, не можна вважати таким, що надає особі розумну можливість винести свою справу на розгляд компетентних органів

(*там само*, § 73).

128. У справі *«Кемал Байрам проти Туреччини» (Kemal Bayram v. Turkey)*, 2021, §§ 52-73, заявник скаржився на втрату права власності на дві земельні ділянки, які він купив у 1977 році, які в 1986 році були перезареєстровані як такі, що належать Скарбниці, в результаті реорганізації земельної книги 1985 р. Заявник, який проживав у Німеччині на момент перереєстрації земельних ділянок як належних Скарбниці, скаржився, що не міг оскаржити цей захід, оскільки не був поінформований про нього. Він дізнався про цей захід у 2004 році, коли закінчився строк давності оскарження реєстрації. Суд встановив, що держава не досягла справедливого балансу між конкуруючими інтересами в цій справі.

129. У контексті статті 6 Конвенції принцип верховенства права та поняття справедливого судового розгляду виключають втручання законодавчої влади у здійснення правосуддя з метою впливу на судове вирішення спору (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, 1994, § 49; *National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom*, 1997, § 112; *«Зелінський, Прадал і Гонсалес та інші проти Франції» (Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France)* [ВП], 1999, § 57; *«Азієнда Агрікола Сілверфунгі С.а.с. та інші проти Італії» (Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy)*, 2014, § 76). Незважаючи на це, при розгляді за статтею 1 Протоколу № 1 закони зі зворотною силою, які були визнані такими, що становлять законодавче втручання, все ще відповідали вимозі законності статті 1 Протоколу № 1 (*«Маггіо та інші проти Італії» (Maggio and Others v. Italy)*, 2011, § 60, *«Аррас та інші проти Італії» (Arras and Others v. Italy)*, 2012, § 81; *Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy*, 2014, § 104; *Tokel v. Turkey*, 2021, § 76). Заходи контролю за використанням, вжиті на основі законів, прийнятих після фактів, що призвели до втручання, не є незаконними як такі (*Saliba v. Malta*, 2005, §§ 39-40), якщо ці закони не були прийняті спеціально з метою впливу на результат окремої справи. Ні Конвенція, ні протоколи до неї не перешкоджають законодавчому органу втручатися в існуючі контракти зі зворотною силою *(Mellacher and Others v. Austria,* 1989, § 50; *«Бак проти Фінляндії» (Back v. Finland),* 2004, § 68).

130. Однак, за певних обставин ретроспективне застосування законодавства, наслідком якого є позбавлення когось раніше існуючого «активу», який був частиною його або її «майна», може становити втручання, яке може порушити справедливий баланс між вимогами загального інтересу з одного боку і захистом права на мирне володіння «майном» з іншого (*Maurice v. France* [ВП], 2005, §§ 90 і 93). Такий підхід також стосується справ, у яких спір виникає між приватними особами, а сама держава не виступає стороною у провадженні (*Kamoy Radyo Televizyon Yayincilik ve Organizasyon A.S. v. Turkey*, 2019, § 40).

131. Принцип законності передбачає також обов'язок з боку держави чи іншого державного органу виконувати судові накази чи рішення проти них (*Belvedere Alberghiera S.r.l. v. Italy*, 2000, § 56; див. розділ «Виконавче провадження» нижче).

132. Нарешті, Суд також постановив, що якщо явно суперечливі один одному рішення, зокрема рішення Верховного Суду, призводять до втручання у право на мирне володіння майном, і цим розбіжностям немає розумного пояснення, такі втручання не може вважатися законним для цілей статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, оскільки вони призводять до непослідовної судової практики, якій бракує необхідної точності, щоб дозволити особам передбачити наслідки своїх дій *(Aliyeva and Others v. Azerbaijan,* 2021, §§ 130-135).

3. Суспільний чи загальний інтерес

133. Будь-яке втручання державного органу в мирне володіння «майном» може бути виправданим, лише якщо воно служить законним суспільним (або загальним) інтересам *(Bélàné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 113; (*Lekić v. Slovenia* [ВП], 2018, § 105).

134. Суд визнав, що під поняття суспільних інтересів у значенні цього положення підпадають такі цілі: усунення соціальної несправедливості в житловому секторі (*«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (James and Others v. the United Kingdom),* 1986, § 45; *«Грозданіч і Гршковіч-Грозданіч*

проти Хорватії» (Grozdanić and Gršković-Grozdanic v. Croatia), 2021, §§ 102-103 and 113; див. також *«Марія Аззопарді проти Мальти»* (*Maria Azzopardi v. Malta), 2022,* §§ 53 і 60 щодо надання житлових будинків у контексті економічної та планової політики держави); боротьба з наслідками кризи кредитів в іноземній валюті, зокрема в контексті запобігання масовій бездомності (*«Бела Немет проти Угорщини» (Béla Németh v. Hungary)*, 2020, §§ 42-45); націоналізація окремих галузей промисловості (*Lithgow and Others v. the United Kingdom, 1986,* §§ 9 і 109); ухвалення земельних і міських планів (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, 1982, § 69); *«Кооператіва Ла Лаурентіна проти Італії» (Cooperativa La Laurentina v. Italy)*, 2001, § 94; закріплення землі у зв'язку з реалізацією місцевого плану землеустрою *(«Скібіньський проти Польщі» (Skibińscy v. Poland),* 2006, § 86); запобігання ухиляння від сплати податків *(Hentrich v. France*, 1994, § 39); безпека дорожнього руху *(«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary),* 2022, § 48); заходи щодо боротьби з торгівлею наркотиками та контрабандою *(«Батлер проти Сполученого Королівства»* (*Butler v. the United Kingdom*) (ріш.), 2002; захист інтересів жертв злочину (*«Сейко проти Литви» (Seiko v. Lithuania*), 2020, § 31); заходи щодо обмеження вживання алкоголю (*Tre Traktörer AB v. Sweden*, 1989, § 62); захист моралі (*«Хендісайд проти Сполученого Королівства»* (*Handyside v. the United Kingdom*), 1976, § 62); контроль законного походження автомобілів, введених в обіг (*Sildedzis v. Poland*, 2005, § 50); конфіскація коштів, отриманих незаконним шляхом (*Honecker and Others v. Germany* (ріш.), 2001; запобігання змові та захист державного бюджету та сприяння чесній конкуренції (*Kurban v. Turkey*, 2020, § 78); перехід від соціалістичної до вільноринкової економіки (*Lekić v. Slovenia* [ВП], 2018, §§ 103 і 105); та безперебійне функціонування системи правосуддя з подальшими посиланнями на важливість відправлення правосуддя без затримок, які можуть поставити під загрозу його ефективність і довіру (*«Константін Стефанов проти Болгарії» (Konstantin Stefanov v. Bulgaria)*, 2015, § 64). Однак, з огляду на договірні відносини між заявниками та боржником, які існували виключно у сфері господарського права, Суд не визнав захист споживачів законною метою за обставин відповідної справи (*«Катона та Заварський проти Словаччини» (Katona and Závarský v. Slovakia),* 2023, § 59).

135. Захист довкілля також вважається суспільним інтересом (*«Джі.Ай.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (по суті) [ВП], 2018, § 295; *«Багіа Нова С.А. проти Іспанії» (Bahia Nova S.A. v. Spain*) (ріш.), 2000; *«Чепмен проти Сполученого Королівства» (Chapman v. the United Kingdom*) [ВП], 2001, § 82). У справі *Hamer v. Belgium,* 2007, § 79, Суд зазначив, що хоча жодна зі статей Конвенції не спрямована на забезпечення загального захисту довкілля як такого (*«Кіртатос проти Греції» (Kyrtatos v. Greece),* 2003, § 52), «у сучасному суспільстві захист довкілля стає дедалі важливішим фактором» і «економічні міркування та навіть певні основні права, такі як право власності, не повинні мати пріоритет над міркуваннями, пов'язаними із захистом довкілля, зокрема, якщо держава прийняла законодавство у цій сфері». Нарешті, вважалося, що будівництво житла як для приватних комерційних цілей, так і для суспільних інтересів не передбачає такого сильного суспільного інтересу, як захист довкілля (*«Світлана Ільченко проти України» (Svitlana Ilchenko v. Ukraine)*, 2019, § 70).

136. Справа *S.A. Bio d'Ardennes v. Belgium*, 2019, §§ 55-57, стосувалася обов'язкового забою великої кількості тварин, інфікованих бруцельозом, і Суд підкреслив важливість того, що держави повинні запобігати хворобам тварин, а також окреслив свободу розсуду, надану їм у цьому відношенні.

137. Виправлення помилок, допущених державою в контексті статті 1 Протоколу № 1, також підпадає під поняття суспільних інтересів *(«Альбергас і Арлаускас проти Литви» (Albergas and Arlauskas v. Lithuania),* 2014, § 57; *«Пірантіене проти Литви» (Pyrantienė v. Lithuania),* 2013, §§ 44-48; *«Бешвар і Бешварова проти Чеської Республіки» (Bečvár and Bečvářová v. the Czech Republic),* 2004, § 67); включаючи ситуації, коли особи правомірно отримали виплати соціального страхування на основі індивідуальних рішень, які згодом виявилися помилковими (*Moskal v. Poland*, 2009, § 63). У ширшому плані, ліквідація — шляхом законодавчого втручання — пенсійних переваг, які вважаються необґрунтованими або отриманими несправедливо, з метою забезпечення більшої справедливості в пенсійній системі (*«Чічопек та інші проти Польщі» (Cichopek and Others v. Poland)* (ріш.), 2013, § 144) також визнано дією, яка переслідує суспільні інтереси.

138. Дотримання принципу юридичної визначеності в у процесі виконання остаточного рішення суду

(res iudicata), як правило, може вважатися таким, що відповідає суспільним інтересам (*Grobelny v. Poland*, 2020, § 66).

139. Різноманітні регуляторні заходи, що застосовуються державою у сфері житла, як-от контроль орендної плати або захищений найм, часто визнавалися Судом як такі, що відповідають суспільним інтересам, оскільки вони слугують меті соціального захисту орендарів (*Anthony Aquilina v. Malta*, 2014, § 57; *«Велоса Баррето проти Португалії» (Velosa Barreto v. Portugal)*, 1995, § 25; *Hutten-Czapska v. Poland* [ВП], 2005, § 178; *«Амато Гаучі проти Мальти» (Amato Gauci v. Malta)*, 2009, § 55; *«Касмі проти Албанії» (Kasmi v. Albania)*, 2020, § 76). У сфері житла вважалося, що зобов'язання сплачувати постійну плату за опалення, покладене на заявників, чиї квартири були відключені від системи централізованого опалення, має на меті забезпечення безпечного, надійного та ефективного теплопостачання (*«Стрезовський та інші проти Північної Македонії» (Strezovski and Others v. North Macedonia)*, 2020, § 75).

140. Збереження культурної спадщини та, у відповідних випадках, її стале використання мають на меті, окрім підтримки певної якості життя, збереження історичних, культурних і мистецьких коренів регіону та його мешканців. Як такі, вони становлять важливу цінність, захист і заохочення якої покладаються на органи державної влади (*Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, § 112; *«СЦЕА Ферм де Фресной проти Франції» (SCEA Ferme de Fresnoy v. France)* (ріш.), 2005; *«Дебелянові проти Болгарії» (Debelianovi v. Bulgaria),* 2007, § 54; *«Козаджиоглу проти Туреччини» (Kozacıoğlu v. Turkey)* [ВП], 2009, § 54).

141. Перелік цілей, яким може служити втручання, щоб підпасти під сферу поняття суспільного інтересу, розлогий і може включати різні нові цілі, яким служать міркування державної політики в різних фактичних контекстах. Зокрема, рішення про прийняття законів про експропріацію майна (*Former King of Greece and Others v. Greece* [ВП], 2000, § 87; *Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [ВП], 2012, § 106) або щодо виплат соціального страхування зазвичай передбачає розгляд політичних, економічних і соціальних питань. Суд поважатиме рішення законодавчого органу щодо того, що є «суспільним інтересом», за винятком випадків, коли це рішення явно не має розумних підстав *(Béláné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 113).

142. Відповідно до системи захисту, встановленої Конвенцією, саме національні органи влади повинні зробити початкову оцінку щодо існування проблеми, яка викликає стурбованість громадськості та вимагає заходів позбавлення власності або втручання у мирне володіння «майном». Тут, як і в інших сферах, на які поширюються гарантії Конвенції, національні органи відповідно користуються широкою свободою розсуду. Наприклад, свобода розсуду законодавчого органу при здійсненні соціальної та економічної політики буде широкою, і Суд поважатиме рішення законодавчого органу щодо того, що вважається «суспільним інтересом», за винятком випадків, коли таке рішення явно не має розумного підґрунтя (*Béláné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 113; *Papachela and AMAZON S.A. v. Greece*, 2020, § 56). Крім того, поняття «суспільний інтерес» обов'язково тлумачиться широко *(Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [ВП], 2012, § 106; *«Р.Ш. проти Угорщини» (R.Sz. v. Hungary),* 2013, § 44; *«Грудіч проти Сербії» (Grudić v. Serbia),* 2012, § 75). Зазвичай Суд з повагою ставиться до аргументів Договірних держав про те, що втручання, яке він розглядає, було в суспільних інтересах, і інтенсивність його перегляду з цього приводу низька. Таким чином, аргумент заявника про те, що певний захід насправді служив іншій меті, відмінній від тієї, на яку посилалася Договірна сторона-відповідач у контексті даної справи в Суді, рідко має будь-які серйозні шанси на успіх. У будь-якому випадку Суду достатньо, щоб втручання служило суспільним інтересам, навіть якщо воно відрізняється від того, на яке прямо посилався Уряд під час провадження в Суді. У деяких випадках Суд навіть визначив мету за власною ініціативою *(«Амбруосі проти Італії» (Ambruosi v. Italy),* 2000, § 28; *«Марія Божич проти Хорватії» (Marija Božić v. Croatia),* 2014, § 58).

143. Свобода розсуду буде, зокрема, широкою, коли, наприклад, закони ухвалюються в контексті зміни політичного та економічного режиму (*«Валков та інші проти Болгарії» (Valkov and Others v. Bulgaria),* 2011, § 91); прийняття політики захисту державного бюджету (*«Н.К.М. проти Угорщини» (N.K.M. v. Hungary)*, 2013, §§ 49 і 61); або для перерозподілу коштів (*«Савіцкас та інші проти Литви» (Savickas and Others v. Lithuania)* (ріш.), 2013); або в контексті заходів жорсткої економії, викликаних великою економічною кризою *(«Коуфакі та Адеді проти Греції» (Koufaki and Adedy v. Greece)* (ріш.),

2013, §§ 37 і 39; та *«Да Консейсао Матеус і Сантос Жануаріо проти Португалії»* (*Da Conceiçao Mateus and Santos Januário v. Portugal*) (ріш.), 2013, § 22; *«Да Сілва Карвалью Ріко проти Португалії» (Da Silva Carvalho Rico v. Portugal*) (ріш.), 2015, § 37).

144. У результаті такого підходу — поваги до позиції національних органів влади давати оцінку — рідко трапляються приклади, коли Суд не визнавав, що суспільні інтереси виправдовують втручання (*«С.А. Данжевіль проти Франції» (S.A. Dangeville v. France)*, 2002, §§ 47 і 53-58 — неспроможність повернути переплачений податок; *Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd. v. Poland*, 2005, § 56 — анулювання ліцензії на провадження господарської діяльності заявників без будь-яких причин суспільного інтересу, на які посилалися органи влади у відповідних рішеннях; *«Вассалло проти Мальти» (Vassallo v. Malta)*, 2011, § 43 — закінчення 28 років з дати заволодіння майном без будь-якого конкретного його використання відповідно до вимог початкового заволодіння, порушує питання за статтею 1 Протоколу № 1 щодо вимоги наявності суспільних інтересів; *Megadat.com SRL v. Moldova*, 2008, § 79 — не доведено Суду, що органи влади дотримувалися будь-яких справжніх і послідовних політичних міркувань, коли визнавали ліцензії компанії-заявника недійсними).

4. Пропорційність та пов’язані з нею питання (справедливий баланс, компенсація, свобода розсуду)

145. Щоб бути сумісним із загальним правилом, викладеним у першому реченні першого абзацу статті 1 Протоколу № 1, втручання у право на мирне володіння «майном», окрім того, що має бути передбачене законом і застосовуватися в суспільних інтересів, також повинно досягти «справедливого балансу» між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту фундаментальних прав особи (*Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, § 107; *Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 108).

146. Іншими словами, у справах, пов’язаних зі стверджуваним порушенням статті 1 Протоколу № 1, Суд повинен з’ясувати, чи мала відповідна особа нести непропорційний і надмірний тягар через дії чи бездіяльність держави. Оцінюючи відповідність цій вимозі, Суд має провести всеосяжне вивчення різних інтересів, які розглядаються, пам’ятаючи, що Конвенція спрямована на захист прав, які є «практичними та ефективними». У цьому контексті слід підкреслити, що невизначеність — чи то законодавча, адміністративна чи яка виникає внаслідок практики, яку застосовують органи влади, — це фактор, який слід брати до уваги при оцінці поведінки держави (*Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 151).

147. Пошук цього балансу притаманний усій Конвенції, а також відображений у структурі статті 1 Протоколу № 1 (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, 1982, § 69; *Brumărescu v. Romania* [ВП], 1999, § 78; *Saliba v. Malta*, 2005, § 36; *«Бістровіч проти Хорватії» (Bistrović v. Croatia)*, 2007, § 34).

148. Питання про те, чи було досягнуто справедливого балансу, стає актуальним лише після того, як буде встановлено, що втручання, про яке йдеться, служило суспільним інтересам, задовольняло вимогу законності та не було свавільним (*Iatridis v. Greece* [ВП], 1999, § 58; *Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, § 107).

149. Це питання найчастіше є вирішальним для визначення того, чи відбувалося порушення статті 1 Протоколу № 1. Суд, як правило, проводить поглиблений аналіз вимоги пропорційності, на відміну від більш обмеженого перегляду того, чи втручання переслідувало справу суспільного інтересу (див. розділ про втручання на підставі суспільних інтересів вище).

150. Мета тесту на пропорційність — спочатку встановити, як і в якій мірі заявник був обмежений у здійсненні права, на яке вплинуло оскаржуване втручання, і які були несприятливі наслідки обмеження, накладеного на здійснення права заявника, на його / її ситуацію. Згодом цей вплив врівноважується з важливістю суспільних інтересів, яким служить втручання.

151. Під час цього розгляду Суд бере до уваги численні фактори. Сталого переліку таких факторів немає. Вони відрізняються у різних випадках залежно від фактів справи та характеру відповідного втручання.

152. Наприклад, у справі *Kurban v. Turkey*, 2020, §§ 81 і 86, Суд зазначив, що свобода розсуду, якою

користуються Договірні держави, коли питання стосується оцінки кандидатів на державні закупівлі та вибору політики щодо обов'язкового або дискреційного виключення кандидатів — досить широка, хоча все одно має застосовуватися принцип справедливого балансу.

153. Загалом, коли йдеться про питання суспільних інтересів, органи державної влади зобов'язані діяти своєчасно, належним і послідовним чином (*«Фенер Рум Еркек Лісесі Вакфі проти Туреччини» (Fener Rum Erkek Lisesi Vakfi v. Turkey)*, 2007, § 46; *«Новоселецький проти України» (Novoseletskiy v. Ukraine),* 2005, § 102). Суд бере до уваги поведінку сторін провадження в цілому, включаючи кроки, вжиті державою (*Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, § 114; *Bistrović v. Croatia*, 2007, § 35).

154. Нижче наведено деякі типові фактори для перевірки критерію справедливого балансу в контексті статті 1 Протоколу № 1.

a. Процедурні фактори

155. Хоча стаття 1 Протоколу № 1 не містить чітких процедурних вимог, її тлумачать таким чином, що особам, яких торкнувся захід, яким втручаються в їхнє «володіння», повинна бути надана розумна можливість подати свою справу до відповідальних органів з метою фактично оскаржити ці заходи, посилаючись, залежно від обставин, на незаконність або свавільну та нерозумну поведінку (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (по суті) [ВП], 2018, § 302; *«Їлдирим проти Італії» (Yıldırım v. Italy)* (ріш.), 2003; *AGOSI v. the United Kingdom*, 1986, §§ 55 і 58-60; *Air Canada v. the United Kingdom*, 1995, § 46; *Arcuri and Others v. Italy* (ріш.), 2001; *Riela and Others v. Italy* (ріш.), 2001; *Kemal Bayram v. Turkey*, 2021, § 54; *«Шоразова проти Мальти» (Shorazova v. Malta),* 2022, § 302; *«Фонд Греко-православної церкви Арнавуткой Таксіархіс проти Туреччини» (Arnavutkoy Greek Orthodox Taksiarhis Church Foundation v. Türkiye*), 2022, §§ 50-56). Ці процесуальні гарантії невіддільні від принципу законності (*Lekic v. Slovenia* [ВП], 2018, § 95) (див. підрозділ про принцип законності вище).

156. Встановлюючи, чи було виконано цю умову, Суд має вичерпно розглянути застосовні процедури (*AGOSI v. the United Kingdom*, 1986, § 55; *«Боулер Інтернешенал Юніт проти Франції» (Bowler International Unit v. France)*, 2009, §§ 44-45; *Jokela v. Finland,* 2002, § 45; *Denisova and Moiseyeva v. Russia*, 2010, § 59; *«Мікроінтелект ООД проти Болгарії» (Microintelect OOD v. Bulgaria)*, 2014, § 44). Крім того, навіть у ситуаціях, коли жодні окремі процесуальні недоліки самі по собі не впливають вирішальним чином на пропорційність заходу конфіскації, Суд повинен брати до уваги їхній сукупний ефект. Якщо разом узяті відповідні фактори призводять до невизначеності та неточності, вони можуть зробити конфіскацію непропорційною законній меті, що переслідується (*«Тодоров та інші проти Болгарії» (Todorov and Others v. Bulgaria*), 2021, § 211).

157. У випадках, коли заявники не мали можливості ефективно оскаржити захід, Суд визнав, що вони несли надмірний тягар (*Hentrich v. France*, 1994, § 49; *«Конів-Тар та інші проти Угорщини» (Könyv-Tàr Kft and Others v. Hungary»*, 2018, § 59; і *Uzan and Others v. Turkey*, 2019, § 215). Суд перевіряє, чи застосована процедура надала заявнику справедливу можливість захистити свої інтереси (*Back v. Finland*, 2004, § 63). Було встановлено порушення у зв'язку з відмовою керуючого кредитною спілкою надати її директорам доступ до бухгалтерських документів спілки, щоб вони могли довести, що вона була фінансово надійною *(«Дружстевні Заложна Пріа проти Чеської Республіки» (Družstevni Záložna Pria and Others v. the Czech Republic),* 2008, §§ 94-95). Також має значення факт того, чи органи влади ретельно вивчили основні аргументи, наведені заявниками (*Megadat.com SRL v. Moldova*, 2008, § 74; *Novoseletskiy v. Ukraine*, 2005, § 111; *Bistrović v. Croatia*, 2007, § 37). Проти Урядів були висунуті дії незаперечних презумпцій вигоди в результаті експропріації (*«Папачелас проти Греції» (Papachelas v. Greece)* [ВП], 1999, §§ 53-54) і презумпції, що використовуються в контексті розрахунку компенсації за експропріацію (*«Катікарідіс та інші проти Греції» (Katikaridis and Others v. Greece)*, 1996, § 49; *«Ефстатіу і Міхаілідіс і Ко. Мотель Америка проти Греції» (Efstathiou and Michailidis & Co. Motel Amerika v. Greece)*, 2003, § 33).

158. Коли майно фізичної особи підлягає експропріації, має існувати процедура, яка забезпечує загальну оцінку наслідків експропріації, включаючи надання компенсації щодо вартості експропрійованого майна, визначення носіїв права на компенсацію та будь-які інші питання, пов'язані з експропріацією, а також судові витрати (*«Альфа Гласс Анонімі Емборікі Етаіріа*

Ялопінакон проти Греції» (Alfa Glass Anonymi Emboriki Etairia Yalopinakon v. Greece), 2021, § 36; *«Палка та інші проти Чеської Республіки» (Pálka and Others v. the Czech Republic),* 2022, §§ 62-50). В останній справі Суд встановив, що хоча не можна сказати, що система компенсації з використанням таблиць і ставок, виданих адміністрацією, була проблематичною як така, чеське законодавство, яке діяло у відповідний час, не передбачало «процедури, що забезпечує загальну оцінку наслідків експропріації». Крім того, у справі *Yavuz Özden v. Turkey,* 2021, §§ 78-87, де земельну ділянку заявника було визначено як зону військової безпеки, запроваджена правова база не передбачала механізму належного дотримання прав заявника, а компенсацію виплачено не було.

159. Неспроможність національних органів влади збалансувати приватні інтереси, залучені у справі, та суспільні інтереси також може бути висунуто як претензію до держави-відповідача (*Megadat.com SRL v. Moldova*, 2008, § 74). Порушення виявлено у випадку, коли в особи, яка влаштувалася на роботу за фальшивим паспортом, вилучили всі заощадження, отримані від роботи. Національні суди не перевірили, чи постановою про конфіскацію дотримувався справедливий баланс між правами власності та суспільними інтересами. Таким чином, неспроможність національного суду провести аналіз пропорційності може призвести до порушення статті 1 Протоколу № 1 (*«Поле проти Сполученого Королівства» (Paulet v. the United Kingdom)*, 2014, §§ 68-69). Подібним чином автоматичний, загальний і негнучкий захисний захід невизначеної тривалості може призвести до порушення (*Uzan and Others v. Turkey*, 2019, § 193).

160. Також враховується тривалість оскарження заходів, що обмежують права заявника. У справі *«Луордо проти Італії» (Luordo v. Italy)*, 2003, § 70, де не було виправдання обмеженню прав заявника протягом повної тривалості провадження у справі про банкрутство. Хоча, в принципі, необхідно позбавити банкрута права розпоряджатися «майном» для досягнення мети цього провадження, необхідність зменшиться з плином часу та надмірною тривалістю провадження у справі про банкрутство. У справі *Uzan and Others v. Turkey*, 2019, § 207, одним із факторів, які Суд вважав доречними, було те, що відповідні обмеження власності заявників тривали приблизно 10 років або більше. Нарешті у справі *Kasilov v. Russia*, 2021, § 52, Суд дійшов висновку, що за відсутності законної мети утримання застави протягом 11 місяців навіть після затримання заявника становить порушення статті 1 Протоколу № 1.

b. Вибір заходів

161. Один з елементів перевірки справедливого балансу — те, чи існували інші, менш обтяжливі заходи, до яких обґрунтовано могла вдатися державна влада в інтересах суспільства. Однак їхнє можливе існування саме по собі не робить оскаржуване законодавство невиправданим. За умови, що законодавча влада залишається в межах своєї свободи розсуду, Суд не має визначати, чи було законодавство найкращим рішенням для розв'язання проблеми, чи дискреційні повноваження законодавчої влади слід було застосувати іншим способом (*James and Others v. United Kingdom*, 1986, § 51; *Koufaki and Adedy v. Greece* (ріш.), 2013, § 48).

162. Також може мати значення те, чи можна було б досягти тієї самої мети шляхом менш обтяжливого втручання в права заявника та чи влада розглядала можливість застосування цих менш обтяжливих рішень (*«ВАТ Нафтова компанія Юкос проти Росії» (OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia)*, 2011, §§ 651-654; *«Васкрсіч проти Словенії» (Vaskrsić v. Slovenia)*, 2017, § 83).

163. Навіть якщо Уряд не навів жодних конкретних причин щодо того, чому захід, про який йдеться, був єдиним відповідним заходом для досягнення бажаних соціальних та економічних цілей, чи він серйозно розглядав інші засоби для їх досягнення чи оцінював пропорційність заходу із поставленими цілями, Суд був готовий визнати, що причина вибору заходу могла бути неявною на початку (*«Зеленчук і Цицюра проти України» (Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine)*, 2018, § 122). Суд також взяв до уваги той факт, що жодна інша держава-член Ради Європи, включно з державами, які перебувають у подібному становищі, не вжила подібних заходів (*там само*, § 127).

c. Питання по суті, що мають відношення до перевірки справедливого балансу

164. У деяких випадках перевірка справедливого балансу включає питання про те, чи держава

достатнім чином врахувала особливі обставини справи, включно з тим, чи вплинула експропріація частини власності на вартість або характеристики неекспропрійованої частини, що належить заявнику (*«Азас проти Греції» (Azas v. Greece)*, 2002, §§ 51-53; *«Інтероліва АБЕЕ проти Греції» (Interoliva ABEE v. Greece)*, 2003, §§ 31-33). Подібне неврахування може призвести до порушення статті 1 Протоколу № 1 у випадках, коли характер будівництва поблизу майна заявника, очевидно, безпосередньо сприяв суттєвому знеціненню вартості майна, що залишилося, наприклад, коли дороги загального користування чи інші споруди були побудовані в безпосередній близькості від землі, що залишилася (*«Узуноглу проти Греції» (Ouzounoglou v. Greece)*, 2005, § 30; *Bistrović v. Croatia*, 2007, §§ 42-44). Застосування неспростовної презумпції про те, що вартість майна заявника, що залишилося, зросла в результаті експропріації та що заявник, отже, отримав від цього вигоду, було висунуто проти держави-відповідача в контексті перевірки пропорційності (*Papachelas v. Greece* [ВП], 1999, §§ 53-54).

165. Накладення обов'язкового штрафу, еквівалентного вартості імпортованих товарів, за порушення митних правил, що перешкоджає національним судам проводити будь-який баланс між поставленими інтересами та індивідуальними обставинами, також призвело до порушення статті 1 Протоколу № 1 (*«Краєва проти України» (Krayeva v. Ukraine),* 2022, §§ 29-32).

166. Під час перевірки пропорційності втручання у право заявника на мирне володіння «майном» стан невизначеності, в якому заявник може опинитися внаслідок затримок, що приписуються органам влади, — це фактор, який слід брати до уваги при оцінці поведінки держави в такому судовому процесі (*«Алмейда Гарретт, Маскареньяс Фалькао та інші проти Португалії» (Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão and Others v. Portugal*), 2000 р., § 54; *Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, §§ 151 і 185; *«Барча та інші проти Угорщини» (Barcza and Others v. Hungary),* 2016, § 47; *«Френдо Рендон та інші проти Мальти» (Frendo Randon and Others v. Malta),* 2011, § 55; *«Хунгест Зрт проти Угорщини» (Hunguest Zrt v. Hungary),* 2016, §§ 25 і 27; *Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine*, 2018, §§ 91 і 106).

167. У випадках, коли втручання не полягало в експропріації, Суд також перевірить, чи дозволяли закони певну форму компенсації за обмеження, які тривали протягом певного періоду часу (на противагу *Skibińscy v. Poland,* 2006, §§ 93-95); чи було втручання заборонним чи репресивним (*«Альянц-Словенська-Поістовна А.С. та інші проти Словаччини» (Allianz-Slovenska-Poistovna, A.S., and Others v. Slovakia)* (ріш.), 2010; *Konstantin Stefanov v. Bulgaria*, 2015, § 67); чи державі не було надано преференційного ставлення в контексті цивільного судочинства, що поставило особу в невигідне становище (*«Зубулідіс проти Греції (№ 2)» (Zouboulidis v. Greece (no. 2))*, 2009, §§ 32 і 35) — порушення внаслідок меншого строку позовної давності на користь держави); чи було встановлено вартість майна за тими самими правилами для цілей оподаткування та для цілей компенсації за експропріацію, яку має сплатити держава (*Jokela v. Finland*, 2002, §§ 62 і 65 — порушення через те, що перші встановлені значно вище, ніж другі).

168. Тимчасовий характер заходів, які оскаржуються, як правило, на користь держави (*Da Conceiçao Mateus and Santos Januário v. Portugal* (ріш.), 2013, § 29; *Savickas and Others v. Lithuania* (ріш.), 2013, § 92).

169. Якщо втручання у право мирно володіти своїм «майном» було спричинене в контексті виправлення помилки, допущеної органом державної влади (що, як було зазначено раніше, служить суспільним інтересам), принцип належного врядування може не лише покладати на владу зобов'язання діяти негайно, щоб виправити свою помилку (*Moskal v. Poland,* 2009, § 69; *«Паплаускієне проти Литви» (Paplauskienė v. Lithuania),* 2014, § 49), належним чином і з максимальною послідовністю (*Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, § 120; *«Ромева проти Північної Македонії» (Romeva v. North Macedonia)*, 2019, § 58; *Grobelny v. Poland*, 2020, § 68; *«Бєлова проти Росії» (Belova v. Russia)*, 2020, § 37; *«Сєрьогін та інші проти Росії» (Seregin and Others v. Russia)*, 2021, § 94; *«Гаврілова та інші проти Росії» (Gavrilova and Others v. Russia)*, 2021, § 74; *«Семьонов проти Росії» (Semenov v. Russia),* 2021, § 59; *«Касарін проти Італії» (Casarin v. Italy),* 2021, § 68; *«Мухаррем Гюнеш та інші проти Туреччини» (Muharrem Güneş and Others v. Turkey),* 2020, § 74), але також такі помилки не можна виправляти коштом відповідної особи, особливо якщо на карту не поставлені інші суперечливі приватні інтереси (*«Гаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia)*, 2007, § 40; *«Гладишева проти Росії» (Gladysheva v. Russia)*, 2011, § 80; *Pyrantienė v. Lithuania*, 2013 р., § 70; *Moskal v. Poland*, 2009, § 73; *Albergas and Arlauskas v. Lithuania*, 2014, § 74; *«С.Ц. Антарес Транспорт С.А. і С.Ц. Трансробі С.Р.Л. Проти Румунії» (S.C. Antares*

Transport S.A. and S.C. Transroby S.R.L. v. Romania), 2015, § 48; *Seregin and Others v. Russia*, 2021, § 94; *Gavrilova and Others v. Russia*, 2021, § 74; і *Semenov v. Russia*, 2021, § 59). Органи влади повинні мати можливість виправляти свої помилки, але не в ситуації, коли відповідна особа повинна нести надмірний тягар *(Belova v. Russia,* 2020, § 37; *Kurban v. Turkey,* 2020, § 82; *Muharrem Güneş and Others v. Turkey*, 2020, § 74).

170. У справі *Belova v. Russia*, 2020, §§ 40-45, Суд визначив, що держава навряд чи має право стверджувати, що вона не знала, буцім її майно було втрачено через неналежне управління, і що набувач майна повинен ретельно дослідити його походження, щоб уникнути можливих позовів про конфіскацію. Таким чином, Суд не встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 у ситуації, коли заявниця могла виявити, що майно, яке вона купувала, було предметом спору, і коли держава мала законні та значні суспільні інтереси щодо оскаржуваного майна для цілей проведення олімпіад і збереження природи.

171. Три взаємодоповнюючі справи *Seregin and Others v. Russia,* 2021, *Gavrilova and Others v. Russia,* 2021, і *Semenov v. Russia* 2021, стосувалися загального питання узгодження передачі майна добросовісним покупцям за обставин, коли покупці, за якими не було вини, були змушені відчувати наслідки ситуації, пов'язаної виключно з національною системою або помилками чи упущеннями влади, і за відсутності будь-якої форми компенсації за позбавлення їхнього майна. Зокрема, це питання виникло в контексті анулювання актів приватної власності на користь муніципалітетів на тій підставі, що початкова передача власності — у формі приватизації — була незаконною (*Seregin and Others v. Russia*, 2021, § 4); анулювання заднім числом документів про право власності на земельні ділянки, класифіковані як «лісові ресурси» через помилки органів влади (*Gavrilova and Others v. Russia*, 2021, § 1); а також анулювання права власності заявника на земельну ділянку на користь муніципалітету за клопотанням прокурора (*Semenov v. Russia,* 2021, § 1). У кожній справі Суд встановив, що необхідний справедливий баланс між вимогами суспільних інтересів і необхідністю захисту права заявників на власність було порушено, тому відбулося порушення статті 1 Протоколу № 1 (*Seregin and Others v. Russia,* 2021, § 111; *Gavrilova and Others v. Russia*, 2021, § 87; *Semenov v. Russia*, 2021, § 72; див. також справу *«Лідія Нікіміна проти Росії»* (*Lidiya Nikitina v. Russia)*, 2022, §§ 47-50, яка стосувалася відмови органів влади зареєструвати власність після смерті первісного власника внаслідок неадекватної та запізнілої координації між різними місцевими та федеральними органами влади).

172. Справа *«Каневська проти України»* (*Kanevska v. Ukraine*) (ріш.), 2020, §§ 46-52, стосувалася майнового спору між приватними особами щодо квартири. Заявниця була сумлінним покупцем квартири, яка, однак, була продана кілька разів без відома або згоди початкового власника. За фактом шахрайства відкрито кримінальне провадження. Зрештою національні суди винесли рішення на користь первісного власника квартири. Суд зазначив, що національні суди, по суті, мали збалансувати суперечливі приватні інтереси щодо спірного майна. Оскільки у рішенні національних судів не було очевидного свавілля чи явної необґрунтованості, Суд вважав, що той факт, що національні суди врешті-решт винесли рішення на користь первісного власника квартири, сам по собі не тягне за собою відповідальності держави за статтею 1 Протоколу № 1. Держава не мала зобов'язань запровадити нормативно-правову базу, яка б взагалі запобігала будь-яким шахрайським діям під час реєстрації угод з нерухомим майном: натомість зобов'язання держави включало вимогу запровадити нормативно-правову базу, яка б передбачала заходи виправлення, якщо шахрайство все ж відбулося. Оскільки заявниця мала у своєму розпорядженні засоби правового захисту своїх прав на національному рівні, порушення статті 1 Протоколу № 1 не було.

173. Справа *«Коршунова проти Росії» (Korshunova v. Russia)*, 2022, §§ 36-42, стосувалася конфіскації без компенсації та продажу квартири, що належала заявниці. Квартира була визнана придбаною за кошти, отримані шляхом вчинення злочину, за який чоловіка заявниці було засуджено, і на користь цивільних сторін. Заявниця, добросовісність якої національні органи влади не ставили під сумнів, оскаржувала розпорядження про продаж. Наголосивши на обов'язку національних органів влади встановити інтерес між інтересами жертви / цивільної сторони з одного боку й покупця з іншого, Суд визнав наявність порушення статті 1 до Протоколу № 1.

174. Крім того, справа *«Сак і Гебултович проти Польщі» (Sak and Giebułtowicz v. Poland)* (ріш.), 2023,

стосувалася обов'язку заявника згідно з принципом «неправомірного збагачення» повернути Державі компенсацію, яку Держава помилково нарахувала йому десять років тому. Суд дійшов висновку, що органи влади не робили очевидної помилки в оцінці ситуації щодо регулювання майнових операцій між фізичними особами й Державою з метою захистити останню від невиправданих збитків, особливо в ширшому контексті трансформації державної системи з тоталітарного режиму. Більш того, рішення національного суду щодо заявників, які отримали неправомірну вигоду від своєї останньої операції, не позначалося жодним проявом свавілля (§§ 66-67).

175. Нарешті, у випадку санкцій Суд зазначив, що для того, щоб бути пропорційною, суворість санкції повинна відповідати тяжкості правопорушення, за яке вона має намір покарати, а не тяжкості будь-якого передбачуваного порушення, яке не було фактично встановлено (*Imeri v. Croatia*, 2021, § 71).

d. Питання, які стосуються заявника

176. Один із важливих факторів для перевірки балансу згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 — те, чи намагався заявник скористатися слабкістю або лазівкою в системі (*National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom*, 1997, § 109; *«ОГІС-Інстітут Станіслас, ОГЕК Сен-П'є Ікс і Бланш де Кастій та інші проти Франції» (OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X and Blanche de Castille and Others v. France)*, 2004, §§ 69 і 71). Аналогічно у справі *G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (по суті) [ВП], 2018, § 301, Суд зазначив, що ступінь провини чи недбалості з боку заявників або принаймні зв'язок між їхньою поведінкою та правопорушенням, про яке йдеться, може бути взято до уваги, щоб оцінити, чи була пропорційною конфіскація. Кваліфікація особи як бухгалтера була однією з вирішальних причин для прийняття рішення про те, що відшкодування надлишкових внесків без відсотків пропорційне *(«Ташкая проти Туреччини» (Taşkaya v. Turkey)* (ріш.), 2018, §§ 49-50). У деяких випадках особиста вразливість заявника також береться до уваги, як у справі *Pyrantienė v. Lithuania*, 2013, § 62, де заявник був пенсійного віку та страждав від тривалої непрацездатності). Зобов'язання, покладене на заявницю повернути вже отриману допомогу на підставі адміністративного рішення, добросовісно та якщо влада припустилася помилки, не беручи до уваги її здоров'я та фінансовий стан, вважалося непропорційним *(«Шакаревіч проти Хорватії» (Čakarević v. Croatia)*, 2018, §§ 82-90; див. також *Casarin v. Italy*, 2021, § 74).

177. Суд також може перевірити, чи оскаржуваний захід був спрямований лише на певну групу осіб, які були виділені окремо, чи був загальнозастосовним (*Hentrich v. France*, 1994, § 47; *R.Sz. v. Hungary*, 2013, § 60).

178. Важливо також, чи міг заявник обґрунтовано знати про правові обмеження своєї власності в ситуаціях, коли йому було заборонено, наприклад, побудувати інший будинок на своїй власності чи змінити його призначення, або він втрачав «володіння» (*«Аллан Якобссон проти Швеції (№ 1)» (Allan Jacobsson v. Sweden (no. 1))*, 1989, §§ 60-61; *«З.А.Н.Т.Е. - Маратонісі А.Е. проти Греції» (Z.A.N.T.E. - Marathonisi A.E. v. Greece*, 2007, § 53; і *Depalle v. France* [ВП], 2010, § 86 — з метою визначення того, чи були права заявника захищені) і, зокрема, чи знав він про ці обмеження під час купівлі відповідного майна. У кількох випадках Суд визнав повну відсутність компенсації, коли власник знав, або повинен був знати, або розумно міг би знати про можливість майбутніх обмежень. У справі «Фредін проти Швеції (№ 1)» (*Fredin v. Sweden (no. 1)*); 1991, §§ 12, 16 і 54, екологічне законодавство передбачало відкликання ліцензії на видобуток без компенсації після закінчення десяти років. Законодавство уже було чинним протягом кількох років, коли заявник ініціював інвестиції. У справі «Лонч проти Польщі» (*Łącz v. Poland*) (ріш.), 2009, до договору купівлі-продажу було додано відповідні витяги з місцевого плану розвитку щодо будівництва дороги. Отже, Суд дійшов висновку, що заявники придбали майно, повністю усвідомлюючи його особливий правовий статус, і що за цих обставин держава не може нести відповідальність за оскаржувані труднощі з продажем майна. Такий самий підхід було застосовано в контексті соціального страхування (*«Мауріелло проти Італії» (Mauriello v. Italy)* (ріш.), 2016).

179. У справі *Uzan and Others v. Turkey*, 2019, § 212 Суд взяв до уваги відсутність доказів того, що

заявники могли бути причетні до будь-якого шахрайства.

e. Компенсація за втручання у власність як елемент справедливого балансу

180. Умови компенсації суттєві для оцінки справедливого балансу та, зокрема, для визначення того, чи оскаржуваний захід не накладає непропорційного тягаря на заявників (*The Holy Monasteries v. Greece*, 1994, § 71; *«Платаку проти Греції» (Platakou v. Greece)*, 2001, § 55). Проте важливість компенсації різниться в оцінці Суду залежно від правил, про які йдеться.

181. Заволодіння майном згідно з другим реченням першого абзацу статті 1 Протоколу № 1 без сплати суми, розумно пов'язаної з його вартістю, зазвичай становитиме непропорційне втручання, і повна відсутність компенсації може вважатися виправданою лише у випадку виняткових обставин (*Former King of Greece and Others v. Greece* (справедлива сатисфакція) [ВП], 2002, § 89; див. також справу *«Катона та Заварський проти Словаччини» (Katona and Závarský v. Slovakia)*, 2023, § 63). Однак у ситуації, коли йдеться про захід контролю за використанням майна, відсутність компенсації — фактор, який слід брати до уваги при визначенні того, чи було досягнуто справедливого балансу (*Depalle v. France* [ВП], 2010, § 91). Подібні міркування застосовуються, коли йдеться про загальне положення *(Sporrong and Lonnroth v. Sweden,* 1982, *§* 69; див. у кінці цього підрозділу).

182. Що стосується позбавлення власності, те, що є розумним, залежатиме від обставин конкретної справи, але для визначення суми компенсації застосовується широка свобода розсуду. Повноваження Суду щодо перегляду обмежуються встановленням того, чи виходить вибір умов компенсації за межі широкої свободи розсуду держави в цій сфері (*James and Others v. the United Kingdom*, 1986, § 54). Суд поважатиме рішення законодавчого органу щодо компенсації, належної за експропріацію, якщо вона явно не буде без розумного підґрунтя (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*, 1986, § 122).

183. Хоча це правда, що в багатьох випадках законної експропріації лише повна компенсація може розглядатися як розумно пов'язана із вартістю майна, це правило не позбавлене виняткі (*Former King of Greece and Others v. Greece* (справедлива сатисфакція) [ВП], 2002, § 78; *«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (no. 1))* [ВП], 2006, § 96). Таким чином, це положення не гарантує права на повну компенсацію за будь-яких обставин, оскільки законні цілі «суспільного інтересу» (наприклад, ті, що переслідуються в рамках заходів економічної реформи або спрямовані на досягнення більшої соціальної справедливості) можуть вимагати менше, ніж відшкодування повної ринкової вартості (*James and Others v. the United Kingdom*, 1986, § 54; *Papachelas v. Greece* [ВП], 1999, § 48; *The Holy Monasteries v. Greece,* 1994, §§ 70-71; *J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom* [ВП], 2007, § 54; *«Урбарска Обеч Тренч'янське Біскупіче проти Словаччини» (Urbárska Obec Trenčianske Biskupice v. Slovakia)*, 2007, § 115; *«Палка та інші проти Чеської Республіки» (Pálka and Others v. the Czech Republic),* 2002, § 49; *Maria Azzopardi v. Malta,* 2022, § 54).

184. Баланс між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту індивідуальних основних прав, згаданих вище, як правило, досягається тоді, коли компенсація, виплачена особі, чиє майно було вилучено, розумно співвідноситься з його «ринковою» вартістю, визначеною на час експропріації *(«Пінчова і Пінч проти Чеської Республіки» (Pincová and Pinc v. Czech Republic),* 2002, § 53, *Gashi v. Croatia,* 2007, § 41; *Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [ВП], 2012, § 111; *«Гуісо-Галлісей проти Італії» (Guiso-Gallisay v. Italy)* (справедлива сатисфакція) [ВП], 2009, § 103; *«Морено Діаз Пена та інші проти Португалії» (Moreno Diaz Pena and Others v. Portugal),* 2015, § 76). Будь-який інший підхід може відкрити двері до певної невизначеності чи навіть довільності *(Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [ВП], 2012, § 111).

185. Адекватність компенсації була б зменшена, якби її виплачували без посилання на різні обставини, які збільшували її вартість, наприклад те, що вартість експропрійованого майна складалася не лише із землі, а й з господарської діяльності, що провадилася на ній, наприклад, існування кар'єру *(«Верра Натурштайн ГмбХ і Ко Кг проти Німеччини» (Werra Naturstein GmbH & Co Kg v. Germany),* 2017, § 46*; Azas v. Greece,* 2002, *§§* 52-53; *«Атанасіу та інші проти Греції» (Athanasiou and Others v. Greece),* 2006, § 24). Втрата основного джерела доходу через експропріацію може означати, що заявник ніс надмірний особистий тягар, якщо влада не розв'язала питання про те, чи відшкодувала б надана компенсація фактичні втрати, пов'язані з позбавленням засобів до існування,

або принаймні покрила б достатнім чином витрати на придбання еквівалентної землі в районі, де проживав заявник *(«Османян та Амірагян проти Вірменії» (Osmanyan and Amiraghyan v. Armenia)*, 2018, § 70).

186. Необґрунтована затримка виплати компенсації є ще одним важливим фактором (*Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão and Others v. Portugal*, 2000, § 54; *«Чайковська та інші проти Польщі» (Czajkowska and Others v. Poland)*, 2010, § 60). Суд виніс рішення проти держави у справі, коли той факт, що органи державної влади, визначаючи суму компенсації, не врахували, що минуло понад 20 років і заявник ще не отримав жодної компенсації (*Schembri and Others v. Malta*, 2009, § 43). Затримка виплати компенсації на 75 років призвела до порушення статті 1 Протоколу № 1 (*«Малама проти Греції» (Malama v. Greece)*, 2001, § 51).

187. Надмірно тривалі затримки у виплаті компенсації за експропріацію в контексті гіперінфляції призвели до збільшення фінансових втрат для особи, чия земля була експропрійована, поставивши її в невизначене становище (*«Аккус проти Туреччини» (Akkus v. Turkey)*, 1997, § 29; *«Ака проти Туреччини» (Aka v. Turkey)*, 1998, § 49). Навіть якщо на момент розгляду Судом справи частина компенсації вже була виплачена, затримка у виплаті повної компенсації залишається проблематичною (*Czajkowska and Others v. Poland*, 2010, § 62).

188. При визначенні розміру компенсації слід враховувати особисте та соціальне становище заявника *(Pyrantienė v. Lithuania*, 2013, § 62). Неврахування добросовісності заявниці під час придбання нею майна, згодом експропрійованого, завдало шкоди державі (*там само*, § 60).

189. Той факт, що особи, щодо яких експропріація застосовуватиметься в майбутньому, продовжували використовувати майно під час провадження, в ході якого визначалася сума компенсації, яка має бути виплачена, не звільняє державу від зобов'язання встановити компенсацію в сумі, розумно співвідносній з вартістю майна *(«Єтіш та інша проти Туреччини» (Yetiş and Others v. Turkey)*, 2010, § 52).

190. У певних ситуаціях відмова у наданні спеціального відшкодування може означати порушення статті 1 Протоколу № 1 (*Azas v. Greece*, 2002, §§ 52-53; *Athanasiou and Others v. Greece*, 2006, § 24). Наприклад, у випадках часткової експропріації, коли автомагістраль була побудована неподалік від будинку заявника, таке втручання може виправдати надання додаткової компенсації через обмеження використання будинку. Характер будівництва, очевидно, більш безпосередньо вплинув на значне знецінення вартості майна, що залишилося *(Bistrović v. Croatia*, 2007, §§ 40-42; *Ouzounoglou v. Greece*, 2005, § 30).

191. Якщо експропріація була результатом широких економічних реформ або заходів, спрямованих на досягнення більшої соціальної справедливості, свобода розсуду, яка надається державам, зазвичай буде широкою також щодо визначення суми компенсації, яка буде присуджена заявникам. Рішення прийняти законодавство щодо націоналізації цілої галузі зазвичай передбачає розгляд різноманітних питань, думки щодо яких в демократичному суспільстві можуть досить сильно відрізнятися. Оскільки вони безпосередньо знають своє суспільство, його потреби та ресурси, національні органи влади в принципі мають кращі, ніж міжнародний суддя, можливості оцінити, які заходи доцільні у цій сфері, а, отже, і свобода розсуду при прийнятті рішення про те, чи позбавляти власника права на його або її майно, а також встановити умови компенсації має бути широкою (*Lithgow and Others v. the United Kingdom*, 1986, §§ 121-22; див. також *Maria Azzopardi v. Malta*, 2022, § 55). Аналогічно, у справі *James and Others v. the United Kingdom*, 1986, §§ 68-9, питання полягало в тому, чи в контексті законодавства про реформу оренди умови, які надають орендарям довгострокової оренди права придбати своє майно, відповідають справедливому балансу. Суд дійшов висновку, що так і було, вважаючи, що це відбувалось у контексті соціальної та економічної реформи, в якій тягар, який несуть вільні власники, не був необґрунтованим, навіть якщо суми, отримані зацікавленими сторонами, були меншими за повну ринкову вартість майна. Крім того, у справі *Maria Azzopardi v. Malta*, 2022, §§ 63 і 65-68, де експропріація землі була спрямована на надання житлових будинків у контексті економічної та планової політики держави, Суд визнав, що національні рішення про визнання землі сільськогосподарською для цілей компенсації не були позбавлені розумних підстав і надавали ваги існуванню процедурних та інших гарантій.

192. *Тим паче* менше ніж повна компенсація також може вважатися необхідною, якщо майно вилучається з метою «таких фундаментальних змін конституційної системи країни, як перехід від монархії до республіки» (*Former King of Greece and Others v. Greece* [ВП], 2000, § 87). Держава має широку свободу розсуду під час ухвалення законів у контексті зміни політичного та економічного режиму (*Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, § 35). Цей принцип було підтверджено у справі *Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 182, у контексті переходу країни до демократичного режиму. Суд уточнив, що норми, які регулюють відносини власності всередині країни, «включно з широкомасштабною, але суперечливою законодавчою схемою зі значним економічним впливом на країну в цілому», можуть передбачати рішення, які обмежують компенсацію за вилучення або реституцію власності до рівня, нижчого від її ринкової вартості (*Scordino v. Italy (no. 1)* [ВП], 2006, § 98).

193. Суд також підтвердив ці принципи щодо прийняття законів у «винятковому контексті возз'єднання Німеччини» (*Von Maltzan and Others v. Germany* (ріш.) [ВП], 2005, §§ 77 і 111-12) і де експропріація була здійснена відповідно до законодавства, чинного протягом перехідного періоду між двома режимами, яке було прийнято недемократично обраним парламентом (*«Ян та інші проти Німеччини» (Jahn and Others v. Germany)* [ВП], 2005, §§ 113 і 117). В останньому випадку унікальний характер загального політичного та правового контексту возз'єднання Німеччини виправдав повну відсутність компенсації. Було визначено різницю між справою «Ян та інші», 2005, і «Вістінс і Перепйолькінс»: друга не була справою, коли явно несправедлива ситуація, яка виникла в процесі денаціоналізації, мала бути виправлена законодавчим органом постфактум протягом відносно короткого часу з метою відновлення соціальної справедливості. Відсутність достатньої компенсації, таким чином, була визнана невиправданою у справі *Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia*, 2012, §§ 123, 127-130).

194. Крім того, у випадках, коли майно було відібрано незаконно, компенсація все одно повинна мати компенсаційну, а не каральну чи стримуючу роль щодо держави-відповідача (*Guiso- Gallisay v. Italy* (справедлива сатисфакція) [ВП], 2009, § 103). Відповідно до підходу, прийнятого Великою Палатою в цій справі, щоб відобразити проміжок часу, ринкова вартість майна на момент заволодіння повинна бути конвертована в поточну вартість для компенсації впливу інфляції та (простих законних) відсотків, які застосовуються для заліку періоду, протягом якого заявник був позбавлений власності (*там само*, § 105). Крім того, Велика палата оцінила втрату можливостей, якої зазнали заявники після експропріації (*там само*, § 107).

195. Крім того, якщо йдеться про захід контролю за використанням майна, відсутність компенсації — фактор, який слід брати до уваги при визначенні того, чи було досягнуто справедливого балансу, але сама по собі вона недостатня для того, щоб вважатися порушенням статті 1 Протоколу № 1 (*«Анонімос Туристікі Етаіріа Ксенодочеіа Крітіс проти Греції» (Anonymos Touristiki Etairia Xenodocheia Kritis v. Greece)*, 2008, §§ 44 і 45). У справі *Depalle v. France* [ВП], 2010, § 91, де заявники зайняли будинки, побудовані на землі, яка підпадає під категорію морської громадської власності, Суд постановив, беручи до уваги норми, що регулюють державну власність, і вважаючи, що заявник не міг не знати про принцип відсутності компенсації, чітко зазначений у кожному рішенні, що відсутність компенсації не може розглядатися як захід, непропорційний контролю за використанням власності заявника, який здійснюється в інтересах суспільства.

196. У справі *S.A. Bio d'Ardennes v. Belgium*, 2019, §§ 47-49 і 51, де обов'язковий забій великої кількості тварин, інфікованих бруцельозом, становив контроль за використанням, Суд постановив, що компанія-заявник не повинна була нести особистий та надмірний тягар через відмову компенсувати їй забій худоби.

197. Нарешті, щодо втручання в права заявників, яке аналізувалося відповідно до загального положення статті 1 Протоколу № 1, Суд ухвалив дещо подібний підхід щодо категорії справ «контролю за використанням» (*Katte Klitsche de la Grange v. Italy*, 1994, §§ 42 і 47-48; *Pialopoulos and Others v. Greece*, 2001, §§ 57-61). У справі *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, 1982, § 69, Суд встановив, що заявники несли індивідуальний і надмірний тягар, який можна було б визнати законним, лише якби вони мали можливість вимагати скорочення строків або компенсацію.

C. Позитивні зобов'язання держав-членів

198. Зобов'язання поважати право власності згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 включають як негативні, так і позитивні зобов'язання.

199. Невіддільна мета статті 1 Протоколу № 1 — захист особи від невиправданого втручання держави в мирне володіння цією особою своїм майном (негативні зобов'язання). Проте згідно зі статтею 1 Конвенції кожна Договірна Сторона «гарантує кожному, хто перебуває під [її] юрисдикцією, права і свободи, визначені в [цій] Конвенції». Виконання цього загального обов'язку може тягнути за собою позитивні зобов'язання, неодмінні для забезпечення ефективного здійснення прав, гарантованих Конвенцією. У контексті статті 1 Протоколу № 1 ці позитивні зобов'язання можуть вимагати від держави вживання заходів, необхідних для захисту права власності (*Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 143; *Sovtransavto Holding v. Ukraine*, 2002, § 96; *«Кееган проти Ірландії» (Keegan v. Ireland),* 1994, § 49*; «Крун та інші проти Нідерландів» (Kroon and Others v. the Netherlands),* 1994, § 31*; Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 100; *«Ліквідеяма п/с Сельга і Василевська проти Латвії» (Likvidējamā p/s Selga and Vasilevska v. Latvia)* (ріш.), 2013, §§ 94-113).

200. Справжнє, ефективне здійснення права, захищеного статтею 1 Протоколу № 1, не залежить лише від обов'язку держави не втручатися, але може потребувати позитивних заходів захисту, особливо якщо існує прямий зв'язок між заходами, які заявник може легітимно очікувати від влади, та його ефективним користуванням своїм «майном» *(Öneryildiz v. Turkey* [ВП], 2004, § 134; *«Дабіч проти Хорватії» (Dabić v. Croatia),* 2021, § 51), навіть у справах, пов'язаних із судовими процесами між приватними особами чи компаніями (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*, 2002, § 96; *«Антонопулу проти Греції» (Antonopoulou v. Greece)* (ріш.), 2021, § 55).

201. У справі *Öneryildiz v. Turkey* [ВП], 2004, §§ 135-136, яка стосувалася руйнування багатьох будинків і загибелі кількох людей внаслідок небезпечної діяльності держави (вибух метану, який накопичувався на сміттєзвалищі) у незаконному поселенні, Суд встановив, що національні органи влади не виконали своїх позитивних зобов'язань за статтею 1 Протоколу № 1, оскільки вони не зробили все можливе для захисту майнових інтересів заявника у світлі ризику, про який вони знали або повинні були знати *(«Куршун проти Туреччини» (Kurşun v. Turkey),* 2018, § 115). Зокрема, влада не поінформувала мешканців про небезпеку, яку становило сміттєзвалище у селищі, наявність якої була встановлено в експертному звіті багато років тому, а також не вжила жодних практичних заходів для уникнення такого ризику, як-от своєчасного встановлення системи газовідведення.

202. Проте слід розрізняти позитивні зобов'язання за статтею 2 Конвенції та зобов'язання за статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції. У той час як фундаментальна важливість права на життя вимагає, щоб обсяг позитивних зобов'язань згідно зі статтею 2 включав обов'язок робити все, що перебуває в межах повноважень влади у сфері надання допомоги у разі лиха, для захисту цього права, зобов'язання захищати право на мирне володіння майном, яке не є абсолютним, не може поширюватися далі, ніж це доцільно за даних обставин *(«Будаєва та інші проти Росії» (Budayeva and Others v. Russia),* 2008, § 175, щодо природних небезпек поза межами людського контролю; *Kurşun v. Turkey,* 2018, § 121, щодо пошкодження власності в результаті небезпечної діяльності, але не пов'язаної з травмою / смертю). Подібним чином не було жодного позитивного зобов'язання держави згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 за відсутності недбалості з боку держави та з огляду на власну відповідальність заявника як підприємця, а також специфіку природної небезпеки поза контролем людини, як-от зсуву (*«Владіміров проти Болгарії» (Vladimirov v. Bulgaria)* (ріш.), 2018, §§ 37 і 39-41).

203. Слід також розрізняти позитивні зобов'язання держави щодо обов'язку розслідувати знищення майна, з одного боку, та загибель людей, з іншого. Зокрема, Суд постановив, що зобов'язання щодо розслідування менш серйозних злочинів, таких як ті, що стосуються власності, не таке вимогливе, як для більш серйозних насильницьких злочинів і особливо тих, які підпадають під дію статей 2 і 3 Конвенції. У справах, пов'язаних із менш серйозними злочинами, держава не виконає свого позитивного зобов'язання у цьому відношенні лише тоді, коли можуть бути виявлені кричущі та серйозні недоліки у кримінальному розслідуванні чи переслідуванні (*«Блумберга проти Латвії»*

(Blumberga v. Latvia), 2008, § 67; *«Абукаускай проти Литви» (Abukauskai v. Lithuania)*, 2020, § 56; *«Аджигітова та інші проти Росії» (Adzhigitova and Others v. Russia)*, 2021, § 255; *«Герарді Мартірі проти Сан-Марино» (Gherardi Martiri v. San Marino),* 2022, § 107).

204. У справі *Blumberga*, 2008, Суд постановив, що втручання у права власності заявниці не було здійснено у спосіб, який міг би поставити під загрозу її життя чи здоров'я (*там само*, § 68-73), тоді як у справі *Abukauskai*, 2020, національні органи влади вважали, що шкода для майна заявників була завдана «небезпечним способом», але заявники не стверджували протягом усього національного провадження та у своїх перших заявах до Суду, що вони зазнали будь-яких тілесних ушкоджень або що їхнє життя чи здоров'я були під загрозою через небезпечний характер підпалу (*там само*, §§ 58-61). У жодній із цих двох справ Суд не визнав встановленим, що в кримінальному розслідуванні були якісь кричущі та серйозні недоліки. Він також нагадав, що держава не виконає своїх позитивних зобов'язань за статтею 1 Протоколу № 1, якщо відсутність перспектив успіху цивільного провадження є прямим наслідком надзвичайно серйозних і кричущих недоліків у веденні кримінального провадження, що виникають внаслідок тієї ж сукупності фактів (*Blumberga v. Latvia*, 2008, § 68).

205. Натомість у справі *«Коротюк проти України» (Korotyuk v. Ukraine)*, 2023, §§ 36-37 і 55-56, що стосувалася прав на об'єкти інтелектуальної власності, Суд встановив, що держава не виконала своє позитивне зобов'язання стосовно майна заявниці внаслідок кричущих і серйозних недоліків, якими характеризувалося кримінальне розслідування. Аналогічним чином Суд визнав наявність порушення у справі *«Ніколай Костадінов проти Болгарії» (Nikolay Kostadinov v. Bulgaria)*, §§ 72-75, у зв'язку з неспроможністю держави захистити акціонера від шахрайського поглинання приватною стороною його компанії, її акцій та активів, оскільки вона, зокрема, не розслідувала серйозні підозри щодо вчинення кримінальних правопорушень кримінальним угрупованням, а тому не змогла встановити обставини цих правопорушень.

206. У справі *Antonopoulou v. Greece* (ріш.), 2021, заявниця взяла іпотечний кредит у швейцарських франках, щоб скористатися вигідним обмінним курсом. Пункт договору передбачав, що щомісячне погашення кредиту повинно здійснюватися на основі обмінного курсу на момент погашення, а не на момент отримання кредиту. Пізніше заявниця не змогла погасити позику, оскільки зміцнення швейцарського франка щодо євро в результаті глобальної фінансової кризи збільшило суму позики приблизно на 60 %. Заявниця безрезультатно доводила в національних судах, що застереження про відшкодування було зловживанням. Суд зазначив, що національне законодавство пропонувало заявниці адекватні засоби правового захисту для відстоювання своїх прав, пов'язаних із володінням майном, включаючи можливість подання позову про анулювання її зобов'язань за договором до цивільних судів і можливість вимагати перегляду або навіть розірвання договору на основі Цивільного кодексу (там само, § 82). Крім того, заявниця могла попросити банк у будь-який час конвертувати валюту позики в євро або могла застрахувати себе від ризику збільшення щомісячних платежів (*там само*). Суд дійшов висновку, що правова база, створена державою, надала заявниці механізм, який дає їй змогу забезпечити повагу до її прав, гарантованих їй статтею 1 Протоколу № 1, і що держава, отже, виконала свої позитивні зобов'язання за цією статтею (там само, § 84).

207. Розмежування між позитивними та негативними зобов'язаннями держави за статтею 1 Протоколу № 1 не піддаються точному визначенню. Проте застосовні принципи схожі. Незалежно від того, чи аналізується справа з точки зору позитивного обов'язку держави чи з точки зору втручання державного органу, яке має бути виправданим, критерії, які слід застосовувати, не відрізняються по суті. В обох контекстах слід звернути увагу на справедливий баланс між конкуруючими інтересами особи та суспільства в цілому. Також вірно, що цілі, згадані в цьому положенні, можуть мати певне значення для оцінки того, чи було досягнуто балансу між вимогами відповідного суспільного інтересу й основоположним правом власності заявника. В обох контекстах держава користується певною свободою розсуду при визначенні кроків, яких необхідно вжити для забезпечення дотримання Конвенції (*Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 144; *Keegan v. Ireland,* 1994, § 49; *«Гаттон та інші проти Сполученого Королівства» (Hatton and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2003, §§ 98; *Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 101; *Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 110; *«Сарач та інші проти Туреччини» (Saraç and Others v. Turkey),* 2021, § 71).

208. Відповідно, у багатьох справах, беручи до уваги їхні особливі обставини, Суд вважає непотрібним класифікувати свій розгляд справи виключно як такий, що стосується позитивних або негативних зобов'язань держав-відповідачів. Навпаки, він визначатиме, чи була поведінка держав-відповідачів — незалежно від того, чи можна охарактеризувати цю поведінку як втручання чи бездіяльність, чи поєднання того й іншого — виправданою з огляду на принципи законності, легітимності мети та «справедливого балансу» (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 101; *Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 102; *Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 146; *«Скоріц проти Угорщини» (Skórits v. Hungary)*, 2014, §§ 37-38).

209. Те саме відбулося у справі *Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 101, де заявники скаржилися на нездатність зняти депозити з банківських рахунків, які стали недоступними через такі фактори, як відсутність коштів у відповідних банках, запровадження закону про заморожування рахунків і неспроможність національних органів влади вжити заходів з метою надання можливості власникам вкладів у ситуації заявників розпоряджатися своїми заощадженнями. За таких обставин Суд визнав непотрібним класифікувати свій розгляд справи суворо як такий, що стосується позитивних чи негативних зобов'язань держав-відповідачів. Порушення виявлено щодо Словенії та Сербії. Суд застосував той самий підхід, що й у справі *Zaklan v. Croatia,* 2021, §§ 85 і 91, яка стосувалася конфіскації іноземної валюти владою колишньої Югославії, коли Суд вирішив, що порушення було приписано Хорватії, яка взяла на себе провадження щодо адміністративного правопорушення проти заявника після проголошення незалежності.

210. У низці справ щодо позитивних зобов'язань, які виникають згідно зі статтею 1 Протоколу № 1, Суд наголошував, зокрема, на важливості принципу належного врядування. Цей принцип вимагає, щоб у випадках, коли йдеться про питання, яке стосується загального інтересу, особливо коли воно зачіпає фундаментальні права людини, включно з правами власності, органи державної влади діяли швидко, належним і, перш за все, послідовним чином (*Beyeler v. Italy* [ВП], 2000, § 120; *Megadat.com SRL v. Moldova*, 2008, § 72; *«Рисовський проти України» (Rysovskyy v. Ukraine)*, 2011, § 71; *Moskal v. Poland*, 2009, § 72; *«Марія Міхалаче проти Румунії» (Maria Mihalache v. Romania),* 2020, § 70; *Muharrem Güneş and Others v. Turkey,* 2020, § 74). Цей обов'язок має значення як у контексті негативних, так і позитивних зобов'язань, які стаття 1 Протоколу № 1 покладає на державу. Принцип належного врядування, як правило, не повинен перешкоджати органам влади виправляти випадкові помилки, навіть ті, що є результатом їхньої власної недбалості. Однак потреба виправити стару «кривду» не повинна непропорційно порушувати нове право, що було набуте особою, яка добросовісно покладалася на легітимність дій державного органу (*«Бенаровіч та інші проти Литви» (Beinarovič and Others v. Lithuania),* 2018, § 140; *Muharrem Güneş and Others v. Turkey,* 2020, §75). У контексті рішення про позбавлення права власності, прийнятого помилково, принцип належного врядування може також вимагати виплати належної компенсації довгостроковому добросовісному власнику права власності або іншого відповідного відшкодування *(Muharrem Güneş and Others v. Turkey,* 2020, §§ 75-81).

1. Горизонтальний ефект — втручання з боку приватних осіб

211. «Позитивні заходи захисту», на які посилається Суд, стосуються не лише втручання держави, а й приватних осіб, і можуть мати превентивний або виправний характер.

212. Дійсно, Суд встановив, що навіть у горизонтальних відносинах можуть бути застосовані міркування про суспільний інтерес, які передбачають накладення певних зобов'язань на державу (*«Золотас проти Греції (№ 2)» (Zolotas v. Greece (no. 2))*, 2013, § 39; *Saraç and Others v. Turkey,* 2021, § 70). Таким чином, певні заходи, необхідні для захисту права власності, можуть знадобитися навіть у справах, пов'язаних із судовими процесами між особами чи компаніями (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*, 2002, § 96; *Saraç and Others v. Turkey*, 2021, § 72; *Kanevska v. Ukraine* (ріш.), 2020, § 45).

213. Однак, коли справа стосується звичайних економічних відносин між приватними сторонами, такі позитивні зобов'язання набагато обмеженіші. Таким чином, Суд неодноразово наголошував, що статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції не можна тлумачити як таку, що накладає на Договірні держави

будь-які загальні зобов'язання покривати борги приватних осіб (*Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 111; *«Анохін проти Росії» (Anokhin v. Russia)* (ріш.), 2007).

214. Зокрема, коли втручання у право на мирне володіння «майном» вчинене приватною особою, для держави виникає позитивне зобов'язання забезпечити у своїй національній правовій системі, щоб майнові права були достатньо захищені законом і щоб існували адекватні засоби правового захисту, за допомогою яких жертва втручання може відстояти свої права (*Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 113; *Blumberga v. Latvia*, 2008, § 67; *Papachela and AMAZON S.A. v. Greece*, 2020, § 54; *Saraç and Others v. Turkey*, 2021, § 73; *Dabić v. Croatia*, 2021, § 52; *Kanevska v. Ukraine* (ріш.), 2020, § 45). Це включає, у відповідних випадках, право вимагати відшкодування будь-яких збитків (*Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 113; *Blumberga v. Latvia*, 2008, § 67; *Dabić v. Croatia*, 2021, § 52; *«Герарді Мартірі проти Сан-Марино» (Gherardi Martiri v. San Marino)*, 2022, § 105). З цього випливає, що заходи, яких держава може бути зобов'язана вжити в такому контексті, можуть бути превентивними або виправними (*Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 113; *Saraç and Others v. Turkey*, 2021, § 73; *Gherardi Martiri v. San Marino*, 2022, § 106).

215. Наприклад, у справі *Zolotas v. Greece (no. 2)*, 2013, де заявник більше не міг отримати депозити зі свого банківського рахунку, оскільки протягом понад двадцяти років він не здійснював жодних операцій на ньому, Суд постановив, що держава мала зобов'язання захищати громадян і вимагати, щоб банки, з огляду на потенційно несприятливі наслідки строків давності, інформували власників неактивних рахунків про закінчення строку давності та, таким чином, давали їм можливість припинити перебіг строку давності. Відсутність вимоги щодо надання будь-якої інформації такого роду могла порушити справедливий баланс між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав особи.

216. Суд також постановив, що держави зобов'язані захищати майнові права осіб проти претензій релігійних орденів, якщо ці претензії призводять до покладання непропорційного тягаря на осіб. Так у справі *«Ліамбері та інші проти Греції» (Liamberi and Others v. Greece)*, 2020, §§ 86-88, Суд встановив, що надання монастирю автоматичних і абсолютних прав на майно померлого ченця, коли таке надання виключає з розгляду важливість захисту індивідуальних інтересів щодо майна, становило порушення статті 1 Протоколу № 1. У цій справі відповідні елементи полягали у здійсненні численних дій, пов'язаних із володінням предками заявників протягом кількох десятиліть (включаючи сплату майнових і місцевих податків та податків на спадщину), за відсутності будь-яких відповідних дій , здійснених монастирем або реєстрації його претензій щодо спірного майна (*там само*).

217. Нарешті, у справі *Dabić v. Croatia*, 2021, §§ 53-59, пошкодження будинку заявника та його пограбування відбулися в контексті повернення біженців і переміщених осіб, де для держави можуть виникнути особливі зобов'язання щодо запобігання руйнуванню чи пограбуванню оскаржуваних територій або покинутого майна. Суд встановив, що відповідальність за збитки, спричинені пошкодженням і пограбуванням будинку заявника, несе не лише безпосередній винуватець, але й держава, яка спочатку також конфіскувала майно. Враховуючи те, що національні суди постановили, що держава не несе відповідальності за такі збитки, і відхилили позов заявника щодо компенсації, держава не виконала своїх позитивних зобов'язань за статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

2. Заходи правового захисту

218. Конкретно посилаючись на заходи правового захисту, які держава може бути зобов'язана надати за певних обставин, Суд постановив, що вони включають відповідний правовий механізм, який дозволяє потерпілій стороні ефективно відстоювати свої права. Хоча стаття 1 Протоколу № 1 не містить чітких процедурних вимог, існування позитивних зобов'язань процесуального характеру згідно з цим положенням було визнано Судом як у справах, що стосуються державних органів (*Jokela v. Finland*, 2002, § 45; *«Цегентнер проти Австрії» (Zehentner v. Austria)*, 2009, § 73), так і у справах лише між приватними сторонами.

219. Таким чином, у справах, що належать до останньої категорії, Суд постановив, що держави зобов'язані забезпечити судові процедури, які пропонують необхідні процесуальні гарантії і, отже, дозволяють національним судам і трибуналам ефективно та справедливо вирішувати будь-які спори між приватними особами (*Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 114; *Sovtransavto Holding v. Ukraine*, 2002, § 96;

Anheuser-Busch Inc. v. Portugal [ВП], 2007, § 83; *«Фрайтаг проти Німеччини» (Freitag v. Germany)*, 2007, § 54; *Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria*, 2011, § 79; *Plechanow v. Poland*, 2009, § 100; *«Україна-Тюмень проти України» (Ukraine-Tyumen v. Ukraine)*, 2007, § 51; *Antonopoulou v. Greece* (ріш.), 2021, § 57; *«Ніколай Костадінов проти Болгарії» (Nikolay Kostadinov v. Bulgaria)*, § 54). У випадках, коли шкода майну виникла внаслідок небезпечної діяльності приватної особи, держава могла встановити кримінальний, цивільний або адміністративний засіб правового захисту *(Kurşun v. Turkey,* 2018, §§ 123-124).

220. Цей принцип застосовний з більшою силою, коли держава перебуває у суперечці з особою. Відповідно, серйозні недоліки у розгляді таких спорів можуть викликати питання за статтею 1 Протоколу № 1 (*Plechanow v. Poland*, 2009, § 100). Наприклад, у справі *Dabić v. Croatia*, 2021, § 55, Суд постановив, що коли органи влади вилучають майно, вони також беруть на себе обов'язок піклуватися про нього та несуть відповідальність за пошкодження та/або втрату такого майна. У таких випадках фактично заподіяна шкода не повинна бути більшою за ту, яка є неминучою, якщо вона сумісна зі статтею 1 Протоколу № 1. Як наслідок, при арешті майна органи влади повинні не лише вживати розумних заходів, необхідних для його збереження, але національне законодавство має також передбачати можливість подання позову проти держави про відшкодування будь-якої шкоди, заподіяної внаслідок неспроможності зберігати майно у відносно хорошому стані.

221. Відповідальність держави за неспроможність забезпечити адекватні заходи правового захисту було встановлено в контексті примусового стягнення боргів за рішенням суду: реституція майна *(«Падурару проти Румунії» (Păduraru v. Romania),* 2005, § 112); виплата компенсації за експропріацію *(Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão and Others v. Portugal*, 2000, §§ 109-111); виконання рішень суду про виселення орендарів і повернення житла у власність (*Immobiliare Saffi v. Italy* [ВП], 1999, §§ 43-59; *«Матеус проти Франції» (Matheus v. France*), 2005, §§ 69-71; *«Ло Туфо проти Італії» (Lo Tufo v. Italy),* 2005, § 53; *«Продан проти Молдови» (Prodan v. Moldova)*, 2004, § 61). Відповідальність держави також була згадана у справі *Papachela and AMAZON S.A. v. Greece*, 2020, §§ 57-58 і 62-64, в якій грецький уряд не зміг виселити мігрантів та інших осіб, які заволоділи готелем, що належав заявникам, незважаючи на постанову суду про протилежне.

3. Виконавче провадження

222. Позитивні зобов'язання держави широко використовувалися в контексті виконавчого провадження як проти держави, так і проти приватних боржників. Це означає, зокрема, що держави несуть позитивне зобов'язання організувати систему виконання судових рішень, яка є ефективною як за законом, так і на практиці, і забезпечити дотримання процедур, закріплених у законодавстві для виконання остаточних судових рішень, без надмірних затримок (*«Фуклев проти України» (Fuklev v. Ukraine),* 2005, § 91).

223. Якщо заявник скаржиться на неможливість виконати рішення суду на свою користь, обсяг зобов'язань держави відповідно до статті 1 Протоколу № 1 змінюється залежно від того, чи боржник — держава чи приватна особа (*Anokhin v. Russia* (ріш.) 2007; «Лісейцева і Маслов проти Росії» (*Liseytseva and Maslov v. Russia)*, 20014, § 183).

224. Коли боржником виступає держава, практика Суду зазвичай наполягає на тому, щоб держава виконувала відповідне судове рішення як у повному обсязі, так і вчасно (*Anokhin v. Russia* (ріш.), 2007; *Burdov v. Russia*, 2002, §§ 33-42). Тягар щодо забезпечення виконання судового рішення проти держави лежить насамперед на державних органах, починаючи з дати, коли рішення стає обов'язковим і підлягає виконанню (*«Бурдов проти Росії (№ 2)» (Burdov v. Russia (no. 2))*, 2009, § 69).

225. Нездатність забезпечити виконання остаточного судового рішення проти держави у справі про грошові претензії зазвичай становить порушення як статті 6, так і статті 1 Протоколу № 1. § 1 статті 6 гарантує кожному право на звернення до суду чи трибуналу з будь-яким позовом щодо його цивільних прав та обов'язків; таким чином він втілює «право на суд», одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право порушувати провадження в судах у цивільних справах. Однак це право було б ілюзорним, якби внутрішня правова система Договірної держави дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове судове рішення залишалося недійсним на шкоду одній зі сторін. Було б неможливо

уявити, щоб § 1 статті 6 детально описував процесуальні гарантії, надані учасникам судового процесу — справедливе, публічне та швидке провадження — без захисту виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як такої, що стосується виключно доступу до суду та проведення провадження, ймовірно, призведе до ситуацій, несумісних із принципом верховенства права, який Договірні держави зобов'язалися поважати, ратифікувавши Конвенцію. Таким чином, виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатися як невіддільна частина «судового розгляду» для цілей статті 6 Конвенції (*«Хорнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece)*, 1997, § 40; *Burdov v. Russia*, 2002, § 34).

226. Таким чином, невиправдано тривала затримка у виконанні обов'язкового судового рішення може порушувати Конвенцію (*Immobiliare Saffi v. Italy* [ВП], 1999, § 63; *Hornsby v. Greece*, 1997, § 40; *«Де Лука проти Італії» (De Luca v. Italy)*, 2013, § 66; *Burdov v. Russia (no. 2)*, 2009, § 65). Наприклад, у контексті державних компаній затримка менше одного року у виплаті грошової судової винагороди в принципі сумісна з Конвенцією, більша затримка — необґрунтована за відсутності доказів протилежного (*«Кужелєв та інші проти Росії» (Kuzhelev and Others v. Russia)*, 2019, §§ 109-110).

227. Орган державної влади не має права посилатися на відсутність коштів як виправдання для непогашення боргу за рішенням суду. Слід визнати, що затримка у виконанні судового рішення може бути виправданою за певних обставин. Але затримка не може бути такою, щоб зашкодити суті права, захищеного § 1 статті 6 (*Immobiliare Saffi v. Italy* [ВП], 1999, § 74). Подібним чином складність внутрішньої процедури примусового виконання або системи державного бюджету не може не звільнити державу від її зобов'язання за Конвенцією гарантувати кожному право на виконання обов'язкового й такого, що підлягає виконанню, судового рішення протягом розумного строку (*Burdov v. Russia (no. 2),* 2009, § 70; *«Зюзер і Ексен Холдінг А.Ш. Проти Туреччини» (Süzer and Eksen Holding A.Ş. v. Turkey),* 2012, § 116).

228. Не можна очікувати, що особа, яка отримала остаточне рішення проти держави, порушить окреме виконавче провадження (*«Метаксас проти Греції» (Metaxas v. Greece),* 2004, § 19, і *«Лізанець проти України» (Lizanets v. Ukraine)*, 2007, § 43; *«Іванов проти України» (Ivanov v. Ukraine)*, 2006, § 46). У таких випадках державний орган-відповідач, який був належним чином повідомлений про рішення, має вжити всіх необхідних заходів для його виконання або передати його іншому компетентному органу для виконання (*Burdov v. Russia (no. 2)*, 2009, § 69). Від сторони, яка виграла судовий процес, може знадобитися вжити певних процесуальних дій для стягнення заборгованості за рішенням суду, чи то під час добровільного виконання судового рішення державою, чи під час його виконання в примусовому порядку (*«Шведов проти Росії» (Shvedov v. Russia)*, 2005, § 32). Відповідно, не є необґрунтованим те, що органи влади вимагають від заявника надати додаткові документи, такі як банківські реквізити, щоб дозволити або прискорити виконання рішення (*«Космідіс і Космідіу проти Греції» (Kosmidis and Kosmidou v. Greece)*, 2007, § 24). Проте вимога про співпрацю кредитора не повинна виходити за межі суворо необхідного і, в будь-якому випадку, не звільняє органи влади від їхнього обов'язку за Конвенцією вживати своєчасних заходів за власною ініціативою.

229. Наприклад, у справі *Skórits v. Hungary*, 2014, §§ 43-44, Суд постановив, що органи влади вимагали вжити практичних заходів для забезпечення того, щоб рішення щодо повернення права власності були виконаними і їм не перешкоджали помилки у земельному реєстрі, а також встановив порушення права власності, оскільки минуло 10 років після прийняття рішення, перш ніж заявник зрештою міг увійти у володіння землею. У справі *«Вітієлло проти Італії» (Vitiello v. Italy)*, 2006, § 37, Суд встановив порушення права на власність через невиконання національними органами наказу національного суду про знесення будівлі.

230. У контексті реституції майна Суд зобов'язав державу вжити всіх необхідних заходів для забезпечення виконання рішення на користь заявників протягом встановленого строку, включаючи усунення церкви з їхньої землі (*«Орловіч та інші проти Боснії та Герцеговини» (Orlović and Others v. Bosnia and Herzegovina)*, 2019, §§ 68-71; див. розділ про реституцію власності нижче).

231. У справі *De Luca v. Italy*, 2013, §§ 49-56, неспроможність заявника порушити виконавче провадження проти місцевого органу влади для стягнення заборгованості за відшкодування збитків за рішенням суду становила порушення статті 1 Протоколу № 1. Таким чином, навіть юридична

неспроможність державного органу сплатити борги не звільняє державу від її відповідальності за Конвенцією.

232. При оцінці того, чи слід розглядати компанію як «урядову організацію», правовий статус компанії відповідно до національного законодавства не є вирішальним для визначення відповідальності держави за дії чи бездіяльність компанії. Дійсно, компанія повинна мати достатню інституційну й операційну незалежність від держави, щоб звільнити останню від відповідальності згідно з Конвенцією за дії та бездіяльність. Основними критеріями, які використовувалися для визначення того, чи несе держава відповідальність за такі борги, були такі: правовий статус компанії (згідно з публічним чи приватним правом); характер діяльності (державна функція чи звичайний комерційний бізнес); контекст функціонування (наприклад, монополія чи жорстко регульований бізнес); інституційна незалежність (обсяг державної власності); та оперативна незалежність (обсяг державного нагляду та контролю) (*Liseytseva and Maslov v. Russia*, 2014, §§ 186-188, і посилання, наведені в ньому) (докладнішу інформацію див. у розділі «Державні компанії» нижче).

233. Коли боржник — приватний суб'єкт, ситуація інша, оскільки держава, як правило, не несе прямої відповідальності за борги приватних суб'єктів, і її зобов'язання згідно з цими положеннями Конвенції обмежуються наданням необхідної допомоги кредитору у виконанні відповідних судових рішень, наприклад, через службу судових приставів або процедури банкрутства (*Anokhin v. Russia* (ріш.), 2007; *«Шестаков проти Росії» (Shestakov v. Russia)* (ріш.), 2002; *«Крівоногова проти Росії» (Krivonogova v. Russia)* (ріш.), 2004; *«Кесян проти Росії» (Kesyan v. Russia)*, 2006, § 80).

234. Таким чином, коли органи влади зобов'язані діяти для виконання судового рішення, але вони цього не роблять, їхня бездіяльність може за певних обставин призвести до відповідальності держави на підставі § 1 статті 6 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 (*«Сколло проти Італії» (Scollo v. Italy)*, 1995, § 4; *Fuklev v. Ukraine*, 2005, § 84). Завдання Суду в таких справах полягає в тому, щоб перевірити, чи заходи, застосовані владою, були адекватними і достатніми, і чи діяла вона старанно, щоб допомогти кредитору у виконанні судового рішення (*Anokhin v. Russia* (ріш.), 2007; *Fuklev v. Ukraine*, 2005, § 84).

235. Зокрема, згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 держава зобов'язана надавати необхідну допомогу кредитору у виконанні арбітражного рішення, винесеного судом (*Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 90; *«Фоменко та інші проти Росії» (Fomenko and Others v. Russia)* (ріш.), 2019, § 171). Наприклад, у справі *Fuklev v. Ukraine*, 2005, § 92, Суд встановив, що неспроможність судових виконавців діяти протягом більше ніж чотирьох років або ефективно контролювати виконавче провадження у справі про банкрутство становить порушення статті 1 Протоколу № 1. У справі *Fomenko and Others v. Russia* (ріш.), 2019, §§ 181-195, де затримки у виконанні становили до 12 років, Суд врахував — зважаючи на складність виконавчого провадження, кількість позивачів, загальну суму боргу, що підлягає стягненню, ставлення компанії-боржника та наявну інформацію про судових приставів — що загальний ефект заходів, застосованих судовими приставами, був сумісний з вимогами, які висуваються до держави § 1 статті 6 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Якщо національне законодавство про банкрутство розглядає вимоги, пов'язані з роботою працівників, що виникли протягом року до відкриття провадження у справі про банкрутство, як першочергові вимоги, тоді як вимоги, що виходять за межі цього однорічного періоду, не мають пріоритету, Суд посилався на законодавство МОП і визнав такий підхід належним (*«Акар та інші проти Туреччини» (Acar and Others v. Turkey)* (ріш.), 2017, § 34).

236. Невиконання судового рішення проти приватного боржника через бідність боржника не може бути висунуто проти держави, окрім випадків і тією мірою, якою це приписується національній владі, наприклад через помилки або затримку в продовженні примусового виконання (*«Омаста проти Словаччини» (Omasta v. Slovakia)* (ріш.), 2002; *«Вртар проти Хорватії» (Vrtar v. Croatia)*, 2016, § 96).

237. З іншого боку, порушення було встановлено у справі, коли національні органи продовжили продаж частки заявника у власності після того, як він повністю погасив борг, виключно для того, щоб відшкодувати витрати на виконавче провадження (*«Міндек проти Хорватії» (Mindek v. Croatia*), 2016, §§ 79-87) або у випадку, коли будинок було продано у виконавчому провадженні за одну третину його вартості (*«Льяскай проти Хорватії» (Ljaskaj v. Croatia)*, 2016, §§ 62-70). Подібним чином продаж будинку та виселення заявника з нього в контексті податкового провадження, коли

несплачений податок становив лише частину вартості будинку, і в контексті відсутності зв'язку між різними податковими органами, залученими до різних частин провадження, спрямованого на виконання наказу проти заявника, було визнано таким, що порушує статтю 1 Протоколу № 1 (*«Руск проти Швеції» (Rousk v. Sweden)*, 2013, §§ 119-127).

D. Зв'язок між статтею 1 Протоколу № 1 та іншими статтями Конвенції

238. Питання, що виникають у зв'язку з користуванням «майном», можуть також стосуватися інших статей Конвенції.

1. Стаття 2[1]

239. У справі *Öneryildiz v. Turkey* [ВП], 2004, §§ 136-137, де вибух метану на сміттєзвалищі спричинив зсув, який поглинув будинок заявника, внаслідок чого було вбито його дев'ятьох близьких родичів, Суд не розрізняв позитивні зобов'язання держав-членів згідно зі статтею 2 та статтею 1 Протоколу № 1 щодо адекватності превентивних заходів і заходів із захисту.

240. У справі *«Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II))* [ВП], 2021, §§ 174, 214, 220, Суд дійшов висновку, що з того часу, як Російська Федерація здійснювала «ефективний контроль», у сенсі практики Суду, над територіями Південної Осетії та «буферною зоною» після припинення активного ведення бойових дій, Російська Федерація також відповідала за дії сил Південної Осетії, включно з групою нерегулярних ополчень, на цих територіях, без необхідності надавати докази «детального контролю» кожної з цих дій. Суд мав у своєму розпорядженні достатні докази, які дозволили йому зробити висновок без сумніву, що існувала адміністративна практика, яка суперечить статті 2 і статті 1 Протоколу № 1, щодо вбивства цивільних осіб, а також підпалів і пограбування будинків у грузинських селах у Південній Осетії та в «буферній зоні».

2. Стаття 3

241. У справі *«Панченко проти Латвії» (Pančenko v. Latvia)* (ріш.), 1999, де заявниця скаржилася на свої соціально-економічні проблеми в цілому, Суд нагадав, що Конвенція не гарантує соціально-економічних прав як таких. Однак він не виключає можливості того, що коли умови життя заявника досягають мінімального рівня жорстокості, це може означати поводження, що суперечить статті 3.

242. У справі *«Будіна проти Росії» (Budina v. Russia)* (ріш.), 2009, де заявниця скаржилася на те, що її пенсія була надто малою, щоб дозволити їй вижити, Суд не виключив можливості притягнення до відповідальності держави за статтею 3 щодо поводження, коли заявниця, яка повністю залежала від державної підтримки, опинилася перед офіційною байдужістю в ситуації серйозних позбавлень або потреб, несумісних з людською гідністю. Суд вирішив, що така скарга сама по собі не є несумісною за предметною юрисдикцією з положеннями Конвенції, і розглянув економічні обставини заявниці, включаючи також розмір державної пенсії заявниці загалом, відповідно до статті 3, щоб визначити, чи її ситуація підпадала під заборону поводження, що принижує гідність. Він виявив, що це не так.

243. На додаток до встановлення порушення статті 1 Протоколу № 1 у поєднанні зі статтею 2 (див. вище), Суд у справі *Georgia v. Russia (II)* [ВП], 2021, § 220, дійшов висновку — беручи до уваги серйозність скоєних зловживань, які можна кваліфікувати як «нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження» через відчуття страждань, яких зазнали жертви, які до того ж стали мішенню як етнічна група, — що ця адміністративна практика також суперечить статті 3 Конвенції.

1. Див. *Посібник зі статті 2 (Право на життя)*.

3. Стаття 4[2]

244. Вибір, наданий ув'язненому між оплачуваною та неоплачуваною роботою, але зі скасуванням покарання, не становив порушення статті 4 Конвенції (*«Флоріу проти Румунії» (Floroiu v. Romania)* (ріш.), 2013, §§ 35-38). Обов'язкову роботу, яку виконує ув'язнений без участі в системі пенсійного забезпечення за віком, слід розглядати як «роботу, яку необхідно виконувати під час звичайного ув'язнення» у значенні статті 4 § 3(a) Конвенції (*«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, § 132).

245. Подібним чином неоплачувана робота, яку виконує ув'язнений, може розглядатися як «робота, яку необхідно виконувати під час звичайного ув'язнення» (*«Желязков проти Болгарії» (Zhelyazkov v. Bulgaria)*, 2012, § 36). Однак Суд звернув увагу на зміни у ставленні до неоплачуваної праці ув'язнених, зокрема в Європейських пенітенціарних правилах 1987 та 2006 років, які вимагали справедливої винагороди за працю ув'язнених, при цьому Правила 2006 року додавали «у всіх випадках», що відображало тенденцію розвитку. Однак заявник виконував роботу до прийняття Правил 2006 року та протягом короткого періоду часу (*там само*, § 36).

4. Стаття 6[3]

246. Внутрішнє провадження щодо втручання в право власності або захисту права на власність часто підіймає питання відповідно до параграфа 1 статті 6. Дійсно, право на власність — це право грошового характеру, і тому рішення держави щодо експропріації або регулювання використання утримуваної власності підлягають праву на справедливий розгляд (*«Брітіш-Американ Тобакко Кампані Лтд. проти Нідерландів» (British-American Tobacco Company Ltd v. the Netherlands)*, 1995, § 67 — патентна заявка; *Raimondo v. Italy*, 1994, § 43 — конфіскація). Крім того, виконання судових рішень — це невіддільна частина «судового розгляду» для цілей статті 6 (див. підрозділ «Виконавче провадження» вище).

247. Однак найчастіше у випадках, коли цивільне провадження щодо права власності тривало надто довго, Суду достатньо констатувати порушення статті 6 Конвенції. Якщо заявник стверджує, що тривалість провадження сама по собі становила триваючу перешкоду праву власності, Суд вирішив, що нема потреби розглядати скаргу щодо тривалості провадження за статтею 1 Протоколу № 1 (*«Зангі проти Італії» (Zanghì v. Italy)*, 1991, § 23) або що питання передчасне (*«Беллер проти Польщі» (Beller v. Poland)*, 2005, § 74). У контексті «соціальної оренди» («bail social») Суд встановив, що, не вживаючи протягом кількох років необхідних заходів для виконання рішення про переселення заявника, французькі органи влади позбавили § 1 статті 6 усіх корисних наслідків (*Tchokontio Happi v. France*, 2015, § 52).

248. Однак у справах, які стосуються надмірно тривалих проваджень, Суд встановив, що така затяжна тривалість (*«Куніч проти Хорватії» (Kunić v. Croatia)*, 2007, § 67*; «Машар проти Франції» (Machard v. France)*, 2006, § 15) або інші заходи, що сприяють затримкам, (*Immobiliare Saffi v. Italy* [ВП], 1999, § 59) також мали прямий вплив на права заявників на мирне володіння «майном». В останній справі Суд також встановив, що компанія-заявник була позбавлена свого права згідно зі статтею 6 на розгляд спору з орендарем у суді (*там само*, § 74).

249. У випадках, коли Суд констатує порушення статті 6 у зв'язку з відсутністю доступу до суду, а заявник скаржиться на суттєвий результат справи також за статтею 1 Протоколу № 1, Суд зазвичай вважає, що він не може робити припущення щодо того, якою була б ситуація, якби заявник мав ефективний доступ до суду. Отже, нема потреби розв'язувати питання, чи володів заявник майном у значенні статті 1 Протоколу № 1, і, відповідно, щодо скарги, заснованої на цій статті *(«Католицька церква Канеа проти Греції» (Canea Catholic Church v. Greece)*, 1997, § 50; *«Глод проти Румунії» (Glod v. Romania)*, 2003, § 46; *«Альбіна проти Румунії» (Albina v. Romania)*, 2005, § 43; *«Лунгочі проти Румунії» (Lungoci v. Romania)*, 2006, § 48; *«Янакієв проти Болгарії» (Yanakiev v. Bulgaria)*, 2006, § 82). Однак у справі *Zehentner v. Austria*, 2009, § 82, стосовно продажу квартири заявника на підставі

2. Див. *Посібник зі статті 4 (Заборона рабства та примусової праці)*.
3. Див. Посібники зі статті 6 (Право на справедливий суд): *цивільна частина* і *кримінальна частина*.

судового рішення Суд визнав порушення статті 8 і статті 1 Протоколу № 1 через неналежні процесуальні гарантії для заявника, який не мав суддівської дієздатності, та постановив, що окремого питання за статтею 6 не виникає.

250. Прийняття нового закону зі зворотною силою, який регулює оскаржувану ситуацію під час розгляду справи щодо майнових інтересів заявника, може становити порушення як статті 6, так і статті 1 Протоколу № 1, якщо прийняття закону не є виправданим через вагомі причини загального інтересу та створює надмірний тягар для заявника (*«Калігіурі та інші проти Італії» (Caligiuri and Others v. Italy),* 2014, § 33).

251. Коли заявник скаржиться на неможливість виконати остаточне рішення суду на його користь, вступають у дію як зобов'язання держави за статтею 6, так і статтею 1 Протоколу № 1. Коли органи влади зобов'язані діяти для виконання судового рішення, але вони цього не роблять, їхня бездіяльність може за певних обставин призвести до відповідальності держави на підставі як статті 6 Конвенції, так і статті 1 Протоколу № 1 (*Fuklev v. Ukraine*, 2005, §§ 86 і 92-93; *Anokhin v. Russia* (ріш.), 2007; *Liseytseva and Maslov v. Russia*, 2014, § 183).

252. Скасування шляхом перегляду в порядку нагляду обов'язкового та такого, що підлягає виконанню, рішення про присудження компенсації заявникові за відсутності виняткових вагомих обставин порушує принцип остаточності рішень і порушує § 1 статті 6 і статтю 1 Протоколу № 1 (*«Давидов проти Росії» (Davydov v. Russia)*, 2014, §§ 37-39). Однак міркування «юридичної визначеності» не повинні знеохочувати державу виправляти особливо кричущі помилки, допущені під час відправлення правосуддя (*«Лєнская проти Росії» (Lenskaya v. Russia)*, 2009, § 41). Ці виняткові обставини виникають лише тоді, коли у початковому провадженні виявлено такий серйозний недолік, який робить його принципово несправедливим, як у випадку, коли не з вини третьої особи, яка не була стороною у провадженні, національний суд виніс рішення, яке безпосередньо торкається її прав. Скасування остаточного рішення за таких обставин не призвело до порушення Конвенції (*«Проценко проти Росії» (Protsenko v. Russia)*, 2008, §§ 30-34). Подібним чином було встановлено, що скасування остаточного судового рішення, спрямованого на виправлення серйозної судової помилки в кримінальному провадженні (*«Гюран проти Румунії» (Giuran v. Romania)*, 2001, § 41) забезпечує правильний баланс між конкуруючими інтересами остаточності та справедливості, або коли заявнику присудили повну реституцію всього майна, незважаючи на те, що на це мали право кілька осіб (*«Вікентієвік проти колишньої югославської республіки Македонія» (Vikentijevik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2014, § 70).

253. Питання щодо витрат, які виникають під час судового провадження, у деяких випадках розглядалися Судом відповідно до статті 1 Протоколу № 1. Правило «платить той, хто програв» у контексті цивільного судочинства саме по собі не може вважатися таким, що суперечить статті 1 Протоколу № 1 (*«Клауз проти Хорватії» (Klauz v. Croatia)*, 2013, §§ 82 і 84), оскільки його мета полягає в тому, щоб уникнути необґрунтованих судових процесів і невиправдано високих судових витрат, переконуючи потенційних позивачів не подавати необґрунтовані позови без відповідальності за наслідки. Цю точку зору не змінює той факт, що ці правила також застосовуються до цивільних проваджень, стороною в яких виступає держава (*«Ціндріч і Бешліч проти Хорватії» (Cindrić and Bešlić v. Croatia)*, 2016, §§ 96 і 107-109, щодо відповідних критеріїв судової практики при оцінці того, чи стягнення судових зборів накладало надмірний тягар на заявника; *«Бурсач та інші проти Хорватії» (Bursać and Others v. Croatia)*, 2022, §§ 81, 95 і 100-101, у конкретному контексті воєнних злочинів).

254. У справі, де заявники вимагали компенсацію за експропріацію та частково виграли справу, але отриману компенсацію потрібно було повністю виплатити іншій стороні для покриття її витрат, Суд визнав порушення. Суд зазначив, що ані поведінка заявників, ані розпочата процесуальна діяльність не можуть виправдати настільки високі судові збори, які призвели б до повної відсутності компенсації за експропріацію. Таким чином, заявникам довелося нести надмірний тягар *(Perdigão v. Portugal* [ВП], 2010, § 78). У справі *«Муса Тархан проти Туреччини» (Musa Tarhan v. Turkey)*, 2018, § 86, де заявника було зобов'язано сплатити судові витрати протилежної сторони у справі про експропріацію, що суттєво зменшило суму компенсації, тягар, покладений на заявника, також було визнано надмірним. Аналогічно, у справі *National Movement Ekoglasnost v. Bulgaria*, 2020, § 83, рішення національного суду про присудження витрат на оплату послуг адвоката протилежної сторони без надання достатніх і

відповідних причин для того, щоб переконатися, що ці гонорари були справді справедливими та виправданими, як того вимагає національне законодавство, становило порушення належного балансу між різними інтересами, а, отже, становило порушення статті 1 Протоколу № 1. Відмова у відшкодуванні витрат, понесених у зв'язку з невдалим цивільним позовом прокурора на користь третьої особи, також було визнано порушенням статті 6 Конвенції (*«Станкєвіч проти Польщі»(Stankiewicz v. Poland)*, 2006, §§ 65-76). У справі *«Шоліч проти Хорватії» (Čolić v. Croatia)*, 2021, §§ 67-69, незважаючи на те, що заявнику вдалося отримати відшкодування збитків від приватної особи, яка вчинила на нього фізичний напад, заявника було зобов'язано сплатити витрати відповідача, які перевищували присуджену йому компенсацію. Суд визнав, що втручання не було пропорційним (порівняйте *«Дербуч і Свешак проти Хорватії» (Derbuc and Svečak v. Croatia)* (ріш.), 2022, §§ 36-39, де відшкодування витрат було винесено щодо приватних сторін і не вважалося непропорційним ні відповідно до статті 6, ні статті 1 Протоколу № 1).

255. Крім того, Суд також постановив, що норма про те, що учасник провадження в суді повинен нести власні витрати, якщо суд не вирішить інакше, не може розглядатися як така, що несумісна сама по собі з § 1 статті 6. Однак, наслідки застосування відповідної норми повинні бути сумісними з § 1 статті 6 (*«Драган Ковашевіч проти Хорватії» (Dragan Kovačević v. Croatia)*, 2022, § 69; щодо конституційного судового провадження, ініційованого вразливою особою).

256. Нарешті, стаття 6 у кримінальному аспекті була застосована у випадку, коли було видано наказ про знесення будинку, який був побудований без дозволу на будівництво, але згодом влада толерувала це 30 років. Зокрема, для цілей Конвенції заходи щодо знесення вважалися «штрафом» (покаранням) (*Hamer v. Belgium*, 2007, § 60).

5. Стаття 7[4]

257. Конфіскація, застосована до заявників за незаконну забудову об'єкта, розглядалася як «покарання» у значенні статті 7 Конвенції, незважаючи на те, що проти компаній-заявників або їхніх представників не було винесено кримінальних вироків. З цією метою Суд посилався на той факт, що конфіскація, про яку йдеться, була пов'язана з «кримінальним злочином» на основі загальних правових положень; що матеріальна незаконність забудови була встановлена кримінальними судами; що санкція, передбачена італійським законодавством, головним чином спрямована на те, щоб шляхом покарання запобігти подальшим порушенням встановлених законом умов; що закон відніс до кримінальної відповідальності конфіскацію за незаконну забудову об'єкта; і, нарешті, що санкція була певної суворості (*Sud Fondi srl and Others v. Italy* (ріш.), 2007). Ті самі критерії були застосовані у справі *G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (по суті) [ВП], 2018, §§ 212-234, а статтю 7 було визнано застосовною.

258. У справі *Sud Fondi srl and Others v. Italy*, 2009, національний суд виправдав представників компаній-заявників на тій підставі, що вони зробили неминучу помилку, яку можна вибачити, в тлумаченні наданого їм дозволу на планування. Для цілей статті 7 застосовна законодавча база не давала обвинуваченому змогу дізнатися значення та сферу застосування кримінального закону, який, таким чином, був неповноцінним. Отже, конфіскація майна, ухвалена кримінальним судом, не була передбачена законом для цілей статті 7 і становила довільне покарання. З тієї ж причини конфіскація також порушила статтю 1 Протоколу № 1 (*Sud Fondi srl and Others v. Italy*, 2009, §§ 111-118 і 136-142). Подібний висновок було зроблено у справі, де майно та будівлі були конфісковані, навіть якщо кримінальне провадження проти власника було припинено через строк давності (*«Варвара проти Італії» (Varvara v. Italy)*, 2013, § 72).

259. У справі *G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (по суті) [ВП], 2018, автоматично застосовувалася конфіскація у випадках незаконної забудови об'єкта, як це передбачено законодавством Італії. Суд оцінив пропорційність втручання з огляду на низку факторів, які включали ступінь провини чи недбалості з боку заявників або принаймні зв'язок між їхньою поведінкою та правопорушенням, про яке йдеться. У цьому відношенні також було підкреслено важливість процесуальних гарантій,

4. Див. *Посібник зі статті 7 (Ніякого покарання без закону).*

оскільки судові розгляди щодо права на мирне володіння «майном» мали надати особі розумну можливість подати свою справу до компетентних органів з метою ефективного оскарження заходів, що порушують права, гарантовані статтею 1 Протоколу № 1 (*там само*, §§ 301-303).

260. У справі *«Улемек проти Сербії» (Ulemek v. Serbia)* (ріш.), 2021, заявник був засуджений за низку тяжких злочинів. Пізніше, відповідно до закону 2008 року про арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, його зобов'язали до конфіскації будинку, який він придбав за незаконні кошти в 1998 році. Національні суди аргументували це тим, що конфіскація активів, отриманих злочинним шляхом, не є ні кримінальною санкцією, ні кримінальним покаранням, тому заборона зворотної дії кримінального законодавства не застосовується. Суд нагадав, що вимога «законності» зазвичай не може тлумачитися як перешкоджання законодавчому органу контролювати використання власності чи іншим чином втручатися в грошові права через нові ретроспективні положення, які заново регулюють триваючі фактичні ситуації або правові відносини. Отже, конфіскація майна заявника повністю відповідала вимозі «законності», яка міститься у статті 1 Протоколу № 1 (там само, § 64). Суд також дійшов висновку, що розпорядження про конфіскацію щодо заявника не становило «покарання» у значенні другого речення § 1 статті 7 Конвенції, і тому стаття 7 не була застосовною у цій справі (там само, §§ 56-57).

6. Стаття 8[5]

261. Низка справ, що стосуються як статті 8 Конвенції, так і статті 1 Протоколу № 1, стосується житла. Поняття «житло» та «майно» за статтею 1 Протоколу № 1 можуть значною мірою збігатися, але існування «житла» не залежить від наявності права чи інтересу щодо нерухомого майна (*«Сургіу проти Румунії» (Surugiu v. Romania)*, 2004, § 63). Особа може мати право власності на певну будівлю чи землю для цілей статті 1 Протоколу № 1, не маючи достатніх зв'язків із майном, щоб воно становило її «житло» у значенні статті 8 (*«Хамідов проти Росії» (Khamidov v. Russia)*, 2007, § 128).

262. Втручання у право заявника займати власне житло може порушувати статтю 8. Суд прийняв широке тлумачення поняття «житло» (*«Гіллоу проти Сполученого Королівства» (Gillow v. the United Kingdom)*, 1986, § 46*; «Ларкос проти Кіпру» (Larkos v. Cyprus)* [ВП], 1999, §§ 30-32; *«Акдівар та інші проти Туреччини» (Akdivar and Others v. Turkey)* [ВП], 1996, § 88). Те саме стосується комерційних приміщень та адвокатських офісів (*«Нємєц проти Німеччини» (Niemietz v. Germany)*, 1992, §§ 29-33).

263. У справі *Larkos v. Cyprus* [ВП], 1999, §§ 30-32, Суд розглянув скарги заявника щодо скасування його договору оренди, укладеного з кіпрською державою відповідно до статті 8 у поєднанні зі статтею 14 Конвенції. Він встановив, що заявник, державний службовець, чий договір оренди мав багато ознак типової оренди майна, зазнав дискримінації у порівнянні з приватними орендарями. З огляду на ці висновки, нема потреби окремо розглядати скаргу за статтею 1 Протоколу № 1.

264. Справа *«Карнер проти Австрії» (Karner v. Austria*), 2003, — важлива справа щодо прав на житло відповідно до статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції. Вона стосується правонаступництва договору оренди в контексті гомосексуальних стосунків. Знову підтверджуючи, що відмінності, засновані на сексуальній орієнтації, вимагають особливо серйозних підстав для виправдання, Суд вирішив, що також необхідно довести, що необхідно виключити гомосексуальні пари зі сфери дії законодавства для досягнення мети захисту традиційної родини. Було встановлено порушення (*там само*, §§ 38-42). Подібний висновок було зроблено у справі *«Козак проти Польщі» (Kozak v. Poland)*, 2010, §§ 98-99, щодо проживання разом одностатевих партнерів (порівняйте, щоб дізнатися про розвиток практики Суду, справу *S. v. the United Kingdom*, постанова Комісії, 1986, див. «*Оренда майна*»).

265. У справі *Rousk v. Sweden*, 2013, §§ 115-127, продаж будинку заявника на підставі рішення суду з метою забезпечення сплати податків, належних державі, і наступне виселення становили порушення як статті 1 Протоколу № 1, так і статті 8, оскільки інтереси власника не були належним чином захищені. Водночас у справі *Vaskrsić v. Slovenia*, 2017, § 87, продаж будинку заявника на публічному аукціоні з метою забезпечення первісного позову в розмірі 124 євро становив порушення статті 1 Протоколу №

5. Див. Посібник зі *Статті 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя)*.

1 до Конвенції. Що стосується, у більш загальному плані, узгодження права на повагу до житла з примусовим продажем будинку з метою сплати боргів, див.справу *«Врзіч проти Хорватії» (Vrzić v. Croatia)*, 2016, §§ 63-68.

266. У справі *Gladysheva v. Russia*, 2011, § 93, Суд встановив порушення тих самих положень на підставі того, що національні органи влади не оцінили пропорційність оскаржуваного заходу під час виселення добросовісного покупця з квартири, отриманої шахрайським шляхом попереднім власником. Він також зазначив, що свобода розсуду держави в житлових питаннях вужча щодо прав, передбачених статтею 8, у порівнянні з тими, які захищаються статтею 1 Протоколу № 1, враховуючи центральне значення статті 8 для ідентичності, самовизначення, фізичної та моральної цілісності особи, підтримки стосунків з іншими та стабільного й безпечного місця в суспільстві (*«Коннорс проти Сполученого Королівства» (Connors v. the United Kingdom)*, 2004, §§ 81-84; *«Орліч проти Хорватії» (Orlić v. Croatia)*, 2011, §§ 63-70). Індивідуальна оцінка пропорційності також потрібна у випадках ризику втрати житла заявника, незважаючи на те, що згідно з національним законодавством його або її право на житло закінчилося *(«Шосіч проти Хорватії» (Čosić v. Croatia)*, 2009, §§ 21-23), і неминуча втрата власного будинку внаслідок рішення про його знесення на тій підставі, що він був свідомо побудований з порушенням правил планування (*Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria*, 2016, § 53).

267. У справі *«Бергер-Кралл та інші проти Словенії» (Berger-Krall and Others v. Slovenia)*, 2014, §§ 205-211 і 272-275, житлові реформи, що відбулися після переходу до ринкової економіки та призвели до позбавлення заявників захищеного права оренди, розглядалися як за статтею 8, так і за статтею 1 Протоколу № 1. Суд постановив, що хоча позбавлення захищеного права оренди становило втручання в право на повагу до житла, у цій справі воно не порушувало статтю 8, оскільки було пропорційним переслідуваним законним цілям. Ті самі міркування привели Суд до висновку, що стаття 1 Протоколу № 1 також не була порушена. Аналогічно, у справі *«Соріч проти Хорватії» (Sorić v. Croatia)* (ріш.), 2000, Суд постановив, що згідно з житловими реформами становище заявника як орендаря продовжувало бути надійно захищеним. Однак стаття 1 Протоколу № 1 не гарантувала права купувати будь-яке майно, а лише мирне володіння наявним майном. У справі *«Галовіч проти Хорватії» (Galović v. Croatia)* ((ріш.), 2021, § 65), Суд також відхилив позов за статтею 8, поданий колишньою власницею права оренди під особливим захистом, яка була виселена з житла власником, оскільки мала інше житло. У справі *Grozdanić and Gršković-Grozdanić v. Croatia*, 2021, §§ 109 і 115-120, Суд постановив, що рішення національного суду про визнання договору купівлі-продажу недійсним лише на підставі процесуального відхилення від судової практики без зміни матеріально-правових умов припинення права оренди під особливим захистом, не було непередбачуваним і що вимога до орендарів продемонструвати свій намір продовжувати користуватися квартирами, що були присуджені їм внаслідок пред`явлення позовів проти третіх осіб, які займали квартири, не було непропорційним, особливо під час війни з великою кількістю переміщених осіб.

268. Таким же чином, у справі *«Зріліч проти Хорватії» (Zrilić v. Croatia)*, 2013, § 71, Суд постановив, що судовий наказ про розділення будинку, яким заявниця володіла разом зі своїм колишнім чоловіком, шляхом продажу на підставі рішення суду, не порушує статтю 8 і, отже, не була потрібна додаткова перевірка, щоб встановити відсутність порушення ще й статті 1 Протоколу № 1.

269. У справі «Цвієтіч проти Хорватії» (*Cvijetić v. Croatia)*, 2004, § 51, де заявниця не змогла домогтися виселення свого колишнього чоловіка з квартири, яка була її домом, було встановлено порушення статей 6 і 8 через тривале виконавче провадження. Не було потреби в окремому розгляді статті 1 Протоколу № 1.

270. Стаття 1 Протоколу № 1 не гарантує права користуватися своїм «майном» у приємному середовищі (див. справу *«Фламенбаум та інші проти Франції» (Flamenbaum and Others v. France)*, 2012, § 184, яка також стосувалася розширення злітно-посадкової смуги аеропорту відповідно до статті 8). Крім того, оскільки заявники не встановили, чи вплинуло подовження злітно-посадкової смуги на вартість їхнього майна і якою мірою, Суд не встановив порушення прав згідно із зазначеним положенням (*там само*, §§ 188-190).

271. У випадках, коли Суд визнав нічні безлади у барі як порушення статті 8 (*«Удовічіч проти Хорватії» (Udovičić v. Croatia)*, 2014, § 159), або відсутності ефективної реакції з боку влади на скарги

про серйозні та повторювані заворушення в районі (*Surugiu v. Romania*, 2004, §§ 67-69), він вирішив, що нема потреби перевіряти, чи було в цій справі порушення статті 1 Протоколу № 1.

272. Стаття 8 і стаття 1 Протоколу № 1 застосовуються у справах про знищення житла. У справі *«Сельчук і Аскер проти Туреччини» (Selçuk and Asker v. Turkey)*, 1998, § 77, Суд врахував навмисне знищення будинків заявників силами безпеки та визнав порушення статей 3, 8 і статті 1 Протоколу № 1. Для отримання додаткової інформації дивіться розділ про оренду та контроль орендної плати нижче.

273. Нарешті, справа *«Беелер проти Швейцарії» (Beeler v. Switzerland)* [ВП], 2022, §§ 50-74 і 93-116, стосувалася дискримінаційного ставлення до вдівця, який присвячував увесь свій час догляду за своїми дітьми, оскільки нарахування йому пенсії у зв'язку із втратою годувальника було припинено, коли наймолодша дитина досягла повноліття, хоча вдови-жінки в такому випадку продовжують отримувати виплати. Суд підкреслив, що в абсолютній більшості випадків, коли він ухвалював рішення щодо заявленої дискримінації у сфері прав на соціальні виплати, його аналіз зосереджувався на статті 1 Протоколу № 1, а не статті 8. Посилаючись на справу *«Белане Надь проти Угорщини» (Béláné Nagy v. Hungary)* [ВП] (§§ 74-70 і 86-89), Суд встановив, що його практика достатньо послідовна, щоб дати чітке визначення меж застосування статті 1 Протоколу № 1.

274. Суд зазначив, що ситуація менш чітка з точки зору статті 8 у сфері соціальних виплат і роз'яснив застосовні принципи. У цій справі Суд встановив, по-перше, що пенсія, про яку йшлося, мала на меті підтримувати життя сім'ї, даючи можливість батьку, що залишився живим, дбати про дітей, не бувши змушеним працювати, і, по-друге, що отримання пенсії неминуче вплинуло на організацію сімейного життя заявника протягом відповідного періоду. Тому фактичні обставини справи належать до сфери дії статті 8, у зв'язку з чим застосовується і стаття 14 Конвенції. Далі Суд виявив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції.

7. Стаття 10

275. У справі *Handyside v. the United Kingdom*, 1976, §§ 59 і 63, заявник скаржився на конфіскацію матриці та сотень примірників «Маленького червоного підручника» (Little Red Schoolbook), а також на їхнє вилучення та подальше знищення після рішення національного суду. Суд встановив, що метою конфіскації був «захист моралі», як її розуміють компетентні британські органи, здійснюючи свої повноваження. Вилучення та знищення підручника назавжди позбавили заявника права власності на певне «майно». Однак ці заходи були санкціоновані другим абзацом статті 1 Протоколу № 1, що тлумачиться у світлі принципу права, загального для Договірних держав, де предмети, використання яких було законно визнано незаконним і небезпечним для загального інтересу вилучаються з метою знищення. Отже, порушення статті 1 Протоколу № 1 або статті 10 Конвенції не було.

276. У справі *«Озтюрк проти Туреччини» (Öztürk v. Turkey)* [ВП], 1999, § 76, Суд постановив, що конфіскація та знищення примірників книжки, опублікованої видавцем-заявником, було лише одним з аспектів його засудження за поширення сепаратистської пропаганди (що підлягало розгляду за статтею 10). Тому нема потреби розглядати конфіскацію окремо за статтею 1 Протоколу № 1.

277. У справі «Ешбі Дональд та інші проти Франції» (*Ashby Donald and Others v. France)*, 2013, § 40, Суд встановив, що коли йдеться про втручання у право на свободу вираження поглядів, держави користуються ширшою свободою розсуду, якщо оскаржуваний захід спрямований на захист інших прав згідно з Конвенцією, як-от право на мирне володіння майном, у цьому конкретному випадку щодо авторського права (*Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden* (ріш.), 2013).

8. Стаття 11[6]

278. У справі *Chassagnou and Others v. France* [ВП], 1999, §§ 85 і 117, що стосувалась автоматичного членства заявників, власників земельних ділянок менше ніж 20 гектарів і які виступають проти полювання, у затверджених муніципальних або міжмуніципальних асоціаціях мисливців і передачі права полювання на їхній землі цим асоціаціям, Суд визнав порушення як статті 1 Протоколу № 1, так

6. Див. посібник зі *Статті 11 (Свобода зібрань та об'єднання).*

і статті 11 Конвенції.

9. Стаття 13

279. Щоб стаття 13 Конвенції вступила в дію, заявники повинні мати «обґрунтовану» вимогу. У такому випадку вони повинні мати ефективні та практичні засоби правового захисту, щоб вирішити свою претензію та, у разі необхідності, отримати відшкодування збитків.

280. У справі *Iatridis v. Greece* [ВП], 1999, § 65, стосовно того, що органи влади не повернули кінотеатр заявнику, Суд встановив, що існує різниця в характері інтересів, які захищаються статтею 13 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1: перша забезпечує процесуальний захист, а саме «право на ефективний засіб правового захисту», тоді як процесуальна вимога, властива останній, — допоміжна щодо ширшої мети забезпечення поваги до права на мирне володіння майном. Було встановлено порушення як статті 1 Протоколу № 1, так і статті 13.

281. Аналогічно, у справі *Öneryildiz v. Turkey* [ВП], 2004, §§ 156-157, Суд встановив, що відбулося порушення статті 13 Конвенції щодо скарги за статтею 1 Протоколу № 1 стосовно ефективності адміністративного провадження щодо компенсації за знищення домашнього майна внаслідок вибуху метану на сміттєзвалищі. Навпаки, у справі *Budayeva and Others v. Russia*, 2008, §§ 196-198, де шкода сталася значною мірою внаслідок стихійного лиха, порушення статті 1 Протоколу № 1 та статті 13 у поєднанні з цією статтею не відбулося, враховуючи, що заявники мали змогу подати позов про відшкодування збитків для його розгляду компетентними судами, і що держава вжила заходів за допомогою загальної схеми допомоги в надзвичайних ситуаціях.

282. Щодо справ про контроль за орендою, Суд визнав неефективним провадження у справі *«Маршалл та інші проти Мальти» (Marshall and Others v. Malta)*, 2020, §§ 71-81, яка стосувалася обмеження рівня орендної плати на комерційне майно, враховуючи невиконання наказу про виселення або присудження вищої майбутньої орендної плати, і дійшов висновку про порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1. У справі *«Каучі проти Мальти» (Cauchi v. Malta)*, 2021, §§ 52-55 і 58-64, заявниця порушила конституційне провадження, стверджуючи, що національне розпорядження, яке надавало орендарям право зберігати володіння приміщенням за договором оренди, фактично поклало на неї, власницю, односторонні відносини оренди на невизначений період, не даючи їй можливості отримати справедливу й адекватну орендну плату. Суд встановив, що заявниця була змушена нести непропорційний тягар і що відшкодування, надане національним судом, не запропонувало їй достатнього полегшення, що становить порушення статті 13 Конвенції окремо та у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1.

283. У рамках повернення власності попереднім власникам у справі *«Дріза проти Албанії» (Driza v. Albania)*, 2007, §§ 115-120, було встановлено порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 через відсутність організації адекватної схеми реституції, зокрема щодо органів і процедури.

284. Нарешті, у справі *Chiragov and Others v. Armenia* [ВП], 2015, §§ 213-215, і *Sargsyan v. Azerbaijan* [ВП], 2015, §§ 269-274, відсутність засобу правового захисту, здатного забезпечити відшкодування для заявників скарги за Конвенцією щодо втрати їхніх будинків і майна під час вірмено-азербайджанського конфлікту щодо Нагірного Карабаху та пропонування розумних шансів на успіх спричинили також порушення статті 13 Конвенції.

10. Стаття 14

285. На заборону дискримінації згідно зі статтею 14 можна посилатися лише у зв’язку з одним із інших основних прав, захищених Конвенцією.

286. У справах за статтею 14 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 Суд перевіряє, чи були заявники у відносно подібному чи аналогічному становищі з групою осіб, з якою вони себе порівнювали. Однак не будь-яка різниця в поводженні означатиме порушення статті 14: Держави користуються певною свободою розсуду в оцінці того, чи виправдовують відмінності в схожих ситуаціях різне ставлення і якою мірою. Межі свободі розсуду змінюються залежно від обставин, предмета та передумов. Конвенція зазвичай надає державі широку свободу розсуду, коли йдеться про загальні заходи

економічної чи соціальної стратегії, наприклад (*«Шполяр і Дєжчі Вртіч Пчеліце проти Хорватії» (Špoljar and Dječji Vrtić Pčelice v. Croatia))* (ріш.), 2020, §§ 33-36).

287. Хоча обсяг повноважень держави згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 може в деяких випадках бути широким, такі повноваження не можуть реалізовуватись із порушенням принципу рівності. Якщо заявнику було відмовлено в наданні всього або частково певного активу на дискримінаційній підставі, передбаченій статтею 14, відповідним критерієм тут є те, чи мав би він чи вона, якби не дискримінаційне ставлення, на яке скаржиться заявник, право відповідно до внутрішнього законодавства стосовно активів, про які йдеться *(Fabris v. France* [ВП], 2013, § 52; див. також *«Шалтініте проти Литви» (Šaltinyté v. Lithuania),* 2021, § 59, щодо виплат соціального страхування).

288. Дискримінація позашлюбних дітей була поставлена на карту в новаторському рішенні у справі *Marckx v. Belgium,* 1979, § 65. Суд постановив, що заявниця як незаміжня мати зазнала дискримінації щодо вільного розпорядження своїм майном у порівнянні із заміжньою матір'ю. Жодного порушення статті 1 Протоколу № 1 окремо щодо матері не було встановлено, а статтю 1 Протоколу № 1 було визнано незастосовною щодо доньки.

289. Аналогічно, у справі *«Мазурек проти Франції» (Mazurek v. France)*, 2000, § 54, було визнано, що закон, який зменшує розмір спадщини, що виплачується дитині від перелюбних стосунків (незареєстрованих), невиправдано дискримінує таких дітей у здійсненні їхніх майнових прав, хоча «захист традиційної сім'ї»і вважається законною метою, яку має переслідувати держава (*«Фабріс проти Франції» (Fabris v. France)* [ВП], 2013, §§ 68-72; стосовно спадкових прав див. також *«Берден проти Сполученого Королівства» (Burden v. the United Kingdom)* [ВП], 2008, § 65, щодо сестер, які проживають разом; стосовно підвищення пенсій для нерезидентів *Carson and Others v. the United Kingdom* [ВП], 2010, § 90; а також щодо права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника вдовою після релігійного весілля, *«Шеріфе Їгіт проти Туреччини» (Şerife Yiğit v. Turkey)* [ВП], 2010, § 86).

290. Різниці у ставленні до заявника як бенефіціара заповіту, складеного відповідно до Цивільного кодексу спадкодавцем мусульманської віри, у порівнянні з бенефіціаром заповіту, складеного відповідно до Цивільного кодексу спадкодавцем-немусульманином, не було об'єктивного та розумного виправдання (*Molla Sali v. Greece* [ВП], 2018, § 161).

291. Навпаки, у справі *Stummer v. Austria* [ВП], 2011, §§ 132-136, відмова брати до уваги роботу, виконану у в'язниці, при обчисленні пенсійних прав не призвела до порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 (див. вище в цьому розділі під статтею 4). Крім того, у справі *«П.К. проти Ірландії» (P.C. v. Ireland)*, §§ 53-54 і 93, законодавство виключило отримання заявником пенсії за віком під час перебування у в'язниці. Хоча Суд визнав, що стаття 14 застосовувалася у поєднання зі статтею 1 Протоколу № 1 (див. висновки Суду щодо допустимості скарг заявника тільки за статтею 1 Протоколу № 1 у підрозділі «Соціальні допомоги/пенсії» вище), Суд постановив, що порушення цих положень не було.

292. У справі *«Шаботі проти Франції» (Chabauty v. France*) [ВП], 2012, § 47, нездатність дрібних землевласників, на відміну від великих землевласників, вивести землю з-під контролю затвердженої асоціації мисливців інакше, як з етичних міркувань, не тягне за собою порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 (порівняйте *Chassagnou and Others v. France* [ВП], 1999, § 95).

293. У справі *«Губеріна проти Хорватії» (Guberina v. Croatia),* 2016, йшлося про відмову надати податкові пільги на купівлю будинку після продажу квартири з метою задоволення потреб дитини із серйозними вадами на тій підставі, що квартира, яку було продано, відповідала потребам сім'ї, бувши достатньо великою та оснащеною необхідним устаткуванням, як-от електрикою, опаленням тощо. Податкові органи не врахували тяжкого становища сім'ї, яка доглядає за дитиною у квартирі без ліфта. Заявник скаржився на те, що спосіб застосування податкового законодавства до ситуації його сім'ї становив дискримінацію з огляду на інвалідність його дитини. Порушення було встановлено в основному на підставі того, що органи влади не врахували ширших міркувань і зобов'язань, пов'язаних з інвалідністю, що призвело до застосування надмірно обмежувального та механічного підходу до тлумачення податкового законодавства на шкоду сім'ї у цій конкретній ситуації (*там само.*, § 98).

294. У справі *«Джей. Д. і А проти Сполученого Королівства» (J.D. and A v. the United Kingdom)*, 2019, §§ 97 і 101-105, йшлося про скаргу заявниць, які обидві проживали в адаптованих будинках, на те, що нові правила надання пільг на житло в секторі соціального житла (відомі як «податок на кімнату») дискримінують їх через їхні особливі ситуації: перша заявниця доглядала за донькою, яка є особою з інвалідністю, а друга стала жертвою домашнього насильства та перебувала у «схемі надання притулку». Цей захід призвів до зменшення субсидії на оренду, якщо мешканці мали більше спалень, ніж ті, на які вони мали право, з метою стимулювати їх переїхати в менший будинок. Суд підкреслив, що поза контекстом перехідних заходів, спрямованих на виправлення історичної нерівності, враховуючи необхідність запобігання дискримінації людей з інвалідністю та сприяння їхній повній участі та інтеграції в суспільстві, свобода розсуду, якою користуються держави при встановленні різного правового режиму для людей з обмеженими можливостями значно скоротилася. Суд постановив, що якщо стверджувана дискримінація була на підставі інвалідності та статі і не є наслідком перехідного заходу, вжитого сумлінно з метою виправлення нерівності, для виправдання оскаржуваного заходу будуть потрібні дуже вагомі причини. Суд дійшов висновку, що дискреційні платежі за житло (DHPs), які можуть компенсувати нестачу орендної плати, дозволили йому визнати, що різниця у ставленні у справі першої заявниці була виправданою. Однак це було не так у випадку другої заявниці: вона була частиною іншої схеми, метою якої було дозволити жертвам домашнього насильства залишатися вдома, і DHP не змогли вирішити конфлікт між цією метою та метою податку на кімнату, який мав стимулювати її до переїзду.

295. У справі *«Андрєєва проти Латвії» (Andrejeva v. Latvia)* [ВП], 2009, § 88, де було проведено різницю на основі національності, було встановлено порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 через відмову латвійських судів призначити заявниці пенсію за вислугу років за роки її роботи в органах влади колишнього Радянського Союзу на території Латвії до 1991 року на тій підставі, що вона не мала латвійського громадянства. Згодом у справі *«Савікіс та інші проти Латвії» (Savickis and Others v. Latvia)* [ВП], 2022, §§ 189-220, де заявники так само були «негромадянами з постійним місцем проживання», їхні роки роботи в інших радянських республіках за межами Латвії за часів СРСР не враховувалися для нарахування їм пенсій. Після справи *Andrejeva v. Latvia* [ВП], 2009, заявники безрезультатно подали заяву про перерахунок пенсій. У 2011 році Конституційний суд Латвії визнав оскаржувану норму сумісною з Конституцією та Конвенцією, провівши чітке розмежування між Андрєєвою та заявниками. Пані Андрєєва проживала на території Латвії протягом оспорюваних періодів, а заявники працювали за межами Латвії та до встановлення будь-яких юридичних зв'язків з країною. У конкретному контексті відновлення незалежності держави після десятиліть незаконної окупації та анексії Суд визнав причини, що виправдовують різницю у поводженні на основі національності, яка мали бути «дуже вагомими», і не виявив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1, таким чином дійшовши іншого висновку, ніж у справі Андрєєвої. Суд використав кілька факторів, щоб визначити відповідний обсяг свободи розсуду, а також важливість особистого вибору щодо правового статусу чи громадянства у справах щодо фінансових вигод.

296. У справі «Фабіан проти Угорщини» (*Fábián v. Hungary*) [ВП], 2017, Суд встановив, що існують суттєві юридичні та фактичні відмінності між зайнятістю в державному та приватному секторах через інституційні та функціональні причини, такі як джерело заробітної плати, той факт, що національне законодавство розглядає окремо роботу у державному та приватному секторах, що професію заявника в державному секторі було важко порівняти з будь-якою професією в приватному секторі та що держава як його роботодавець повинна була встановити умови його працевлаштування та як розпорядник пенсійного фонду — умови виплати пенсій (*там само*, §§ 131-132; *«Панфіле проти Румунії» (Panfile v. Romania)* (ріш.), 2012, § 28). В іншій справі Суд встановив, що різниця у ставленні до пенсіонерів, зайнятих у різних категоріях у державному секторі, була виправданою (*«Геллертегії та інші проти Угорщини» (Gellérthegyi and Others v. Hungary)* (ріш.), 2018, §§ 34-40).

297. У справі *«Поповіч та інші проти Сербії» (Popović and Others v. Serbia)*, 2020, §§ 75-76 і 78, Суд постановив, що різниця в наданні допомоги по інвалідності між цивільними та військовими бенефіціарами була об'єктивно та розумно виправдана тим, як обидві групи отримали поранення, не вивчивши спочатку, чи перебували вони в «аналогічних або відносно подібних ситуаціях». Зокрема, відповідна різниця у поводженні була наслідком морального обов'язку, який держави могли

відчувати зобов'язаними виконувати у відповідь на службу, яку несли їхні ветерани війни. Отримавши поранення під час проходження військової служби, ветерани війни наражалися на підвищений рівень ризику під час виконання обов'язків, покладених на них державою. Через згаданий ризик також було б важко застрахувати їхні травми, і для них також було б обтяжливо, якщо взагалі можливо, отримати відшкодування за завдані їм травми шляхом судового розгляду. Цивільні особи, навпаки, отримали тілесні ушкодження в ситуаціях, не пов'язаних з виконанням таких обов'язків, а переважно пов'язаних із нещасними випадками чи хворобами або діями третіх сторін.

298. У справі *Špoljar and Dječji Vrtić Pčelice v. Croatia* (ріш.), 2020, §§ 38-46, Суд визнав скаргу заявників щодо неотримання такої ж суми субсидій, як державні дитячі садки, явно необґрунтованою, оскільки приватні та державні дитячі садки не були в аналогічному чи відносно подібному становищі. Державні дитячі садки, як заклади місцевого самоврядування, насамперед були спрямовані на задоволення потреб громади щодо дошкільної освіти, тоді як приватні дитячі садки — приватні заклади, які, водночас надаючи дошкільну освіту, були орієнтовані на отримання певного доходу за свої послуги.

299. У справі *«Юржич проти Хорватії» (Jurčić v. Croatia)*, 2021, §§ 55 і 77-85, заявниця уклала трудовий договір через десять днів після того, як пройшла процедуру *екстракорпорального* запліднення (ЕКЗ). Коли вона згодом пішла у відпустку через хворобу через ускладнення, пов'язані з вагітністю, відповідний національний орган переглянув її статус медичного страхування, встановивши, що, підписавши договір невдовзі після ЕКЗ, заявниця лише прагнула отримати грошові переваги, пов'язані зі статусом зайнятості, тому її працевлаштування було фіктивним: її заява про реєстрацію як застрахованого працівника разом із проханням про компенсацію заробітної плати через лікарняний відповідно було відхилено. Суд постановив, що відмова в прийнятті на роботу або у визнанні виплат заявниці, пов'язаних із працевлаштуванням на підставі її вагітності, становила пряму дискримінацію за ознакою статі, яка не могла бути виправдана фінансовими інтересами держави.

300. У справі *Šaltinytė v. Lithuania*, 2021, заявниці, матері-одиначці неповнолітньої дитини, було відмовлено у наданні житлової субсидії «молодим сім'ям» з низьким рівнем доходу під час купівлі першого житла, оскільки вік заявниці перевищував верхню межу віку, встановлену законом. Суд визнав, що державна політика, спрямована на заохочення молодих людей народжувати більше дітей, щоб компенсувати зменшення населення, спричинене еміграцією та низьким рівнем народжуваності, розглядалася як така, що має мету в інтересах суспільства (там само, § 74). Беручи до уваги свою допоміжну роль, Суд постановив, що держава не перевищила своїх меж широкої свободи розсуду, вирішуючи надати додаткову житлову допомогу тим сім'ям, у яких вік обох членів подружжя або батька-одинака чи матері-одиначки не перевищує 35 років. Він також зазначив, що важливо, щоб законодавче регулювання, навіть якщо воно спрямоване на заохочення до народження дітей у молодшому віці, а все-таки належним чином відображало фактичну демографічну ситуацію в країні (там само, §§77-82).

301. Крім того, справа *«Андерлехтська християнська асамблея Свідків Єгови та інші проти Бельгії» (Anderlecht Christian Assembly of Jehovah's Witnesses and Others v. Belgium)*, 2022, §§ 36-40 і 50-55, стосувалася кількох конгрегацій Свідків Єгови. Вони стверджували, що стали жертвами дискримінації через те, що через нове законодавство в Брюссельському регіоні звільнення від податку на майно стало залежати від належності до «визнаної релігії», категорії, до якої вони не входили. Справу розглянули за статтею 14 у поєднанні зі статтею 9 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1. Суд постановив, що вплив оскаржуваного закону на діяльність асоціацій-заявників як релігійних громад був достатнім для того, щоб підпадати під сферу як статті 9, так і статті 1 Протоколу № 1. Враховуючи те, що звільнення від сплати податків залежало від попереднього визнання як «визнаної релігії», що регулювалося правилами, які не передбачали достатніх гарантій проти дискримінації, було виявлено порушення.

302. Нарешті Консультативний висновок P16-2021-022, 2022, §§ 88-111, стосувався реалізації прав полювання на території приватної власності та різниці в ставленні до асоціацій землевласників на основі їхнього створення у внутрішньому екологічному законодавстві. Суд дав вказівки Державній раді, яка подала запит, щодо критеріїв, за якими оцінювати законну мету, законність і пропорційність

відповідного заходу.

III. Спеціальні питання

E. Оренда та контроль орендної плати

303. Конвенція та протоколи до неї не гарантують права на проживання та житло, і багато справ, пов'язаних із правами на житло, розглядалися відповідно до статті 8 Конвенції щодо захисту права заявників на повагу до їхнього приватного чи сімейного життя (див. підрозділ про статтю 8 вище). Згідно зі статтею 1 Протоколу № 1, органи Конвенції розглядали низку справ щодо балансу між правами орендодавців і правами, наданими орендарям відповідно до національного законодавства, гарантій справедливого судового розгляду як орендодавців, так і орендарів, а також гарантій орендарів проти виселення, питання недискримінації тощо.

304. Перша справа, яка стосується збалансування майнових прав орендодавців і орендарів, — *James and Others v. the United Kingdom*, 1986 Справа стосувалася права орендарів за договорами оренди на строк понад 20 років отримати повне право власності на майно після введення в дію Закону про реформу оренди. Заявники були призначені управителями значного маєтку згідно із заповітом, залишеним членом земельної аристократії. Орендарі деяких об'єктів нерухомості, про які йдеться, скористалися своїми правами на придбання відповідно до Закону про реформу оренди, тим самим позбавивши управителів їхніх майнових інтересів. Управителі скаржилися, що примусова передача майна та сума компенсації, яку вони згодом отримали, порушили їхні права.

305. Суд визнав природним те, що свобода розсуду, доступна законодавчому органу для реалізації соціальної та економічної політики, має бути широкою, і що він поважатиме рішення законодавчого органу щодо того, що є «суспільним інтересом», якщо тільки це рішення не буде явно необґрунтованим (*James and Others v. the United Kingdom*, 1986, § 46). Суд постановив, що пом'якшення соціальної несправедливості у сфері житла було законною метою, яка переслідувалася Законом про реформу оренди, яка підпадала під свободу розсуду законодавчої влади. Щодо пропорційності заходів, вжитих державою, Суд встановив, що надання орендарям прав на придбання за цих обставин не було ані необґрунтованим, ані непропорційним, оскільки закон обмежив це право менш цінним майном, яке, на думку законодавця, становить найважчі випадки труднощів (*там само*, § 70; щодо статті 14 Конвенції, § 77).

306. Аналогічно, у справі *Mellacher and Others v. Austria*, 1989, орендодавці, які володіли або мали частку власності в кількох багатоквартирних будинках, скаржилися, що запровадження законодавчого зниження орендної плати відповідно до Закону про оренду порушило статтю 1 Протоколу № 1. Оцінюючи оскаржуване законодавство, Суд визнав широку свободу розсуду національного законодавчого органу як у визначенні проблеми, що викликає суспільний інтерес, так і у визначенні заходів, необхідних для подальшої соціальної та економічної політики, прийнятої для її вирішення, у цьому випадку у сфері житла. Суд дійшов висновку, що австрійський законодавець обґрунтовано дійшов висновку, що соціальна справедливість вимагала зниження початкової орендної плати та що зменшення орендної плати, яке випливає зі статуту, хоча й суттєве, не обов'язково покладає непропорційний тягар на орендодавців (*там само*, § 57). Крім того, у контексті контролю за орендою, але у тих випадках, де предметом оренди було приміщення, яке використовувалося гуртом, Суд визнав, що культурна і соціальна роль клубу відповідає суспільним інтересам; однак її ступінь був значно менш помітним, ніж в інших справах, і тому не виправдовував такого суттєвого зниження у порівнянні з орендною вартістю на вільному ринку (*«Бредшоу та інші проти Мальти» (Bradshaw and Others v. Malta)*, 2018, § 58).

307. Навпаки, у нещодавній справі *Lindheim and Others v. Norway*, 2012, поправки до Закону про оренду землі надавали орендарям землі, яка використовується під постійні будинки або будинки для відпочинку, право продовжувати оренду на тих самих умовах, що й попередній договір оренди, на необмежений час. Орендарі вимагали від орендодавців продовжити їм договір оренди на тих самих умовах, що й попередній договір оренди, без збільшення орендної плати. Суд визнав, що мета законодавства, а саме захист інтересів орендарів, які не мають фінансових можливостей, була законною, оскільки скасування контролю за орендою у 2002 році суттєво вплинуло на багатьох

непідготовлених орендарів, різко підвищивши орендну плату за землю. Однак стосовно пропорційності заходів Суд постановив, що оскільки продовження договорів оренди землі, накладене на власників, було на невизначений період без можливості будь-якого істотного збільшення орендної плати, фактична вартість землі не буде доречною при оцінці рівня орендної плати в таких договорах оренди. Крім того, лише орендарі могли вибрати припинити договір оренди, а також могли вільно передавати договори оренди третім особам, і будь-яка зміна права власності після відступлення орендарем не впливала на рівень орендної плати, оскільки контроль за рівнем орендної плати залишався в силі безстроково. Ці фактори фактично позбавили власників будь-якої можливості користування своїм майном, у тому числі можливості продати його за справедливою ринковою вартістю. Отже, Суд дійшов висновку, що фінансовий і соціальний тягар було покладено лише на орендодавців, і постановив, що законодавство порушує право власників на захист свого майна (*там само*, §§ 128-134).

308. У справі *«Фонд "Карібу" проти Норвегії» (The Karibu Foundation v. Norway)*, 2022, §§ 75-94, Суд додатково виокремив цей принцип. У відповідь на рішення Суду у справі *Lindheim and Others v. Norway* Парламент Норвегії прийняв зміни до Закону про оренду землі від 1996 р. (зі змінами, внесеними у 2004 р.), надавши орендодавцям право вимагати коригування розміру річної орендної плати. Орендарі виступили проти, зіславшись на передбачену в зазначеному вище законі індексовану «стелю орендної плати», оскільки на той час розмір їхньої орендної плати за землю уже перевищив її, і заявили, що їхня справа відрізнялася від справи *Lindheim and Others*. Суд встановив, що в цьому випадку не можна прямо застосовувати конкретний аналіз, виконаний у справі *Lindheim and Others*, оскільки поточна справа стосувалася застосування законодавства, прийнятого після ухвалення цього рішення. Також було очевидно, що законодавчі органи намагалися повною мірою виконати висновки Суду і ретельно вивчили вимоги Конвенції у процесі формування остаточної версії закону. Крім того, надалі вимоги Конвенції зазнали широкомасштабного судового перегляду (на трьох рівнях) як загалом, так і у світлі особливих обставин організації заявника.

309. У справі *«Едвардс проти Мальти» (Edwards v. Malta)*, 2006, Суд встановив порушення через обмеження, накладені на здійснення належних заявнику прав власника. Його житловий будинок і прилегле поле були реквізовані урядом, щоб забезпечити житлом безхатьків. Власник скаржився, що майже 30 років його позбавляли власності, а орендна плата, яку він отримував як компенсацію, була абсурдно низькою у порівнянні з ринковою ставкою. Суд зазначив, що реквізиція майна державою призвела до вимушених відносин орендодавця та орендаря для власника, який не мав впливу на вибір орендаря чи будь-які основні умови оренди. Крім того, рівень орендної плати, встановлений як компенсація, був недостатнім для задоволення законного інтересу власника в отриманні прибутку від свого майна. Таким чином, реквізиція наклала непропорційний і надмірний тягар на власника, який був змушений нести суттєві соціальні та фінансові витрати на забезпечення житлом інших осіб (*там само*, § 78).

310. У справі *Immobiliare Saffi v. Italy,* [ВП], 1999, § 56, і численних подальших справ Суд визнав порушення статті 1 Протоколу № 1 через надзвичайно довгі періоди очікування виселення орендарів (за статтею 6 Конвенції, *«Едоардо Палумбо проти Італії» (Edoardo Palumbo v. Italy)*, 2000, §§ 45-46).

311. Подібним чином, щодо відсутності відповідних гарантій справедливого судового розгляду, у справі *Amato Gauci v. Malta,* 2009, § 63, яка стосувалася неспроможності власника повернути свій будинок після закінчення строку оренди та втрати права на отримання справедливої й адекватної орендної плати з майна, Суд визнав порушення статті 1 Протоколу № 1.

312. Що стосується гарантій орендарів від виселення, у справі *Connors v. the United Kingdom*, 2004, §§ 81-84, де важливим чинником був циганський спосіб життя, і у справі *«Маккен проти Сполученого Королівства» (McCann v. the United Kingdom)*, 2008, § 53, Суд встановив принцип, згідно зі статтею 8 Конвенції, за яким будь-яка особа, якій загрожує втрата житла, повинна мати можливість отримати пропорційність заходу, визначеного незалежним судом, навіть якщо згідно із національним законодавством право на проживання закінчилося. У справі *Connors v. the United Kingdom*, 2004, § 100, не було виявлено жодного окремого питання щодо статті 1 Протоколу № 1.

313. У справі *Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria*, 2016, національні органи влади наказали знести

будинок, у якому заявники, літня неодружена пара, проживали протягом кількох років, лише на тій підставі, що він був незаконним, оскільки був побудований без дозволу на будівництво. Суд встановив, що заявники не мали у своєму розпорядженні процедури, яка б дозволила їм отримати належний перегляд пропорційності запланованого знесення будинку, в якому вони проживали, у світлі їхніх особистих обставин, і що мало б місце порушення статті 8, якщо наказ про знесення мав бути виконаний без такого перегляду (*там само*, §§ 61-62). Проте не було встановлено порушення за статтею 1 Протоколу № 1, враховуючи те, що будинок був свідомо побудований без дозволу і, отже, з грубим порушенням національних будівельних норм (*там само*, § 75).

314. Справа *«Байкін та інші проти Росії» (Baykin and Others v. Russia)*, 2020, стосувалася наказу національного суду про знесення будинку (і виселення його мешканців), розташованого поблизу підземного трубопроводу, адже будинок було визнано незаконною забудовою, оскільки між будинком і трубопроводом не було безпечної відстані у 100 м. Суд встановив порушення через відсутність чіткої та передбачуваної правової основи для такого втручання (*там само*, §§ 70-74).

315. Крім того, загальний принцип, встановлений Комісією у справі *Durini v. Italy*, 2014, згідно з яким право проживати в певній власності, яка не є власністю заявника, не становить «майно» у значенні статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, був дотриманий Судом у справі *«Джей.Л.С проти Іспанії» (J.L.S. v. Spain* (ріш.), 1999, де заявник, рядовий військовослужбовець, отримав у користування військове житло в Мадриді, підписавши спеціальну адміністративну форму, а не договір оренди, і в кількох інших справах, також щодо трансформації та зміни умов при переході держав від соціалізму до ринкової економіки (*«Козловс проти Латвії» (Kozlovs v. Latvia)* (ріш.), 2000, *«Коваленок проти Латвії» (Kovalenok v. Latvia)* (ріш.), 2001; *«Г.Ф. проти Словаччини» (H.F. v. Slovakia)* (ріш.), 2003; *«Бун'євач проти Словенії» (Bunjevac v. Slovenia)* (ріш.), 2006).

316. У низці справ, пов'язаних із невиконанням остаточних рішень, які надають заявникам права на державне чи соціальне житло, здебільшого проти Росії, Суд нагадав, що «претензія» може становити «володіння» у значенні статті 1 Протоколу № 1, якщо її достатньо обґрунтовано, щоб вона вважалася придатною для виконання. Суд встановив, що на підставі судових рішень, які набрали законної сили та надають заявникам право на ваучер на проживання з наступним так званим «договором соціального найму» або іншим чином уможливлюють їхнє право на житло, заявники мали встановлені «легітимні очікування» придбати грошові активи. Було встановлено порушення статті 1 Протоколу № 1 (*«Тетеріни проти Росії» (Teteriny v. Russia)*, 2012, §§ 48-50; *«Маліновський проти Росії» (Malinovskiy v. Russia)*, 2005, §§ 44-46; *«Ілюшкін та інші проти Росії» (Ilyushkin and Others v. Russia)*, 2012, §§ 49 і 58, *«Акімова проти Азербайджану» (Akimova v. Azerbaijan)*, 2007, §§ 40-41; *Gerasimov and Others v. Russia*, 2014, §§ 182-83; *«Кукало проти Росії» (Kukalo v. Russia)*, 2005, § 61; «Сипченко проти Росії» (*Sypchenko v. Russia)*, 2007, § 45). Крім того, у справі *«Олару та інші проти Молдови» (Olaru and Others v. Moldova)*, 2009, §§ 54-57, Суд встановив, що неможливість для місцевих органів державної влади виконати остаточні судові рішення, які зобов'язують їх пропонувати заявникам соціальне житло, — системна ситуація.

317. У справі *Tchokontio Happi v. France*, 2015, §§ 59-61, Суд відрізнив факти справи від згаданих вище справ *Teteriny v. Russia*, 2005, та *Olaru and Others v. Moldova*, 2009 Спираючись на лінію юриспруденції у справі *Durini v. Italy* (ріш.), 2014, і справі *«Джей.Л.С. проти Іспанії» (J.L.S. v. Spain* (ріш.), 1999 (див. розділ «Застосовність статті 1 Протоколу № 1 — «майно» / «володіння»), Суд встановив, що остаточне рішення не вимагало від органів влади передавати право власності квартири заявниці, а скоріше надати її у користування. Справді, заявниця могла отримати право власності на квартиру за певних умов. Проте влада не мала юридичних зобов'язань продавати його. Відповідно, заявниця не мала легітимних очікувань придбати грошові активи, а її скаргу за статтею 1 Протоколу № 1 було відхилено як несумісну предметній юрисдикції (хоча було встановлено порушення статті 6).

318. Крім того, у кількох справах Суд розглядав ситуації, що випливають з системи «оренди під особливим захистом» у колишній Югославії, яка мала певні особливості у порівнянні зі звичайною орендою. Держави-правонаступниці прийняли різні правові рішення, загалом перетворюючи «право оренди під особливим захистом» на право оренди під захистом різного ступеня. У справі *«Блешич проти Хорватії» (Blečić v. Croatia)* [ВП], 2006, § 92, і у справі *Berger-Krall and Others v. Slovenia*, 2014, § 135, Суд не визнав за потрібне вирішувати, чи «право оренди під особливим захистом», становить

«майно», оскільки справи були відхилені з інших підстав.

319. У справі «Гачеша проти Хорватії» (*Gaćeša v. Croatia)* (ріш.), 2008, Суд постановив, що, оскільки в Хорватії право на оренду під особливим захистом було скасовано до того, як Хорватія ратифікувала Конвенцію, йому не потрібно було визначати, чи саме таке право на оренду може вважатися «володінням», яке захищає стаття 1 Протоколу № 1. Але у справі *«Маго та інші проти Боснії та Герцеговини» (Mago and Others v. Bosnia and Herzegovina*), 2012 Суд постановив, що «право оренди під особливим захистом» — це «володіння», оскільки в Боснії та Герцеговині власники такого права оренди, як правило, мали право повернути свої довоєнні квартири, а потім придбати їх на дуже вигідних умовах. Суд відрізнив цю справу від справи *Gaćeša v. Croatia* (ріш.), 2008, на тій підставі, що в Хорватії власники прав оренди з особливим захистом більше не могли придбати свої квартири до ратифікації Хорватією Конвенції та протоколів до неї.

320. У знаковій справі «Хуттен-Шапська проти Польщі»*(Hutten-Czapska v. Poland)* [ВП], 2005, Суд вперше розглянув ситуацію з іншого боку медалі — права власників, яким було повернуто майно, експропрійоване за попереднього режиму, і які скаржилися на схеми контролю орендної плати. Відтоді Суд розглядав інші подібні справи, такі як *Bittó and Others v. Slovakia*, 2014, *«Статілео проти Хорватії» (Statileo v. Croatia)*, 2014, і *«Р і Л, с.р.о., та інші проти Чеської Республіки» (R & L, s.r.o., and Others v. the Czech Republic*), 2014 Загалом контроль над орендою був запроваджений державами-членами після падіння попереднього режиму. Орендарям квартир у цих об'єктах, яким було надано привілейоване право оренди, було дозволено залишитися у квартирах після падіння попереднього режиму, при цьому держава регулювала розмір орендної плати, зазвичай значно нижчої від ринкової. У всіх вищезазначених справах Суд встановив, що власники мали нести непропорційний тягар, і встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 (порівняйте, за різних економічних і соціальних обставин, зі справами *James and Others v. the United Kingdom,* 1986, і *Mellacher and Others v. Austria*, 1989). Таким чином, у дзеркальній справі до справи *R & L, s.r.o., and Others v. the Czech Republic*, 2014, Суд постановив, що рішення національного суду щодо того, що заявник, який був приватним орендарем, має сплачувати збільшену оренду плату за проживання у квартирі, яку він раніше орендував за схемою державного контролю орендної плати, не становило порушення статті 1 Протоколу № 1 (див. також справу *«Парізек проти Чеської Республіки» Paříze*k *v. the Czech Republic*, 2023, §§ 51-60).

321. Аналогічно, у справі *«Радовічі і Станеску проти Румунії» (Radovici and Stănescu v. Romania),* 2006, власники квартир запропонували нові договори оренди орендарям, які їх займали та раніше мали державну оренду. Орендарі відмовилися підписувати запропоновані орендодавцями договори оренди. Тоді орендодавці подали заяву на видачу розпоряджень про виселення, але вони були відхилені через недотримання власниками юридичних формальностей. Додатковим наслідком стало автоматичне продовження договорів оренди орендарів. Було встановлено порушення статті 1 Протоколу № 1.

322. У справі *Kasmi v. Albania*, §§ 76, 79 і 85, заявник розпочав цивільний позов про виселення орендарів із колишнього націоналізованого майна, яке було повернуто його родині. Національні суди встановили, що троє (з чотирьох) орендарів були «юридично безхатьками» і користувалися особливим захистом. Беручи до уваги соціальні та економічні обставини держави у відповідний час, Суд визнав, що забезпечення житлом вразливої частини суспільства, такої як пенсіонери, та менш заможних верств населення служило законній меті. Що стосується аналізу пропорційності, було встановлено порушення у зв'язку з договорами оренди, встановленими законом, відсутністю належних механізмів, що гарантували б право заявника розірвати такі договори, низьким розміром орендної плати, встановленим законом, і тривалим періодом невизначеності, в якому опинився заявник.

323. У справі *«Вишинський проти Польщі»* (*Wyszyński v. Poland)*, 2022, §§ 36 і 40-41, коли орендар, який займав квартиру без чинного права, залишався у квартирі заявника понад чотири з половиною роки після винесення наказу про виселення, Суд визнав порушення, враховуючи, що вимоги, накладені на позивача національними судами, що стосується критеріїв оцінки відповідальності та тягаря доведення, становили надмірний тягар, який, по суті, позбавив заявника права на відшкодування за завдану шкоду.

324. Нарешті, один аспект житла — встановлена державою постійна плата, яка сплачується приватним постачальникам опалення навіть власниками квартир, відключених від системи централізованого опалення, яка живить їхні житлові будинки, — була розглянута у справі *Strezovski and Others v. North Macedonia,* 2020, §§ 82-88. Суд встановив порушення у зв'язку з відсутністю будь-якої об'єктивної оцінки непрямого використання опалення в кожній окремій справі та неспроможністю національних судів знайти необхідний справедливий баланс між конкуруючими інтересами шляхом застосування достатніх процесуальних гарантій.

F. Справи про соціальне забезпечення

325. Комісія та Суд розглядали низку справ щодо різних видів соціального забезпечення / державних допомог, включаючи права на пенсію. Повне узагальнення відповідної судової практики див. у справі *Béláné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, §§ 80-89, *«Яваш та інші проти Туреччини» (Yavaş and Others v. Turkey),* 2019, §§ 39-43.

326. Як загальне зауваження, Суд постановив, що в принципі він не може замінити собою національні органи влади в оцінці або перегляді рівня фінансових виплат, доступних за схемою соціальної допомоги (*«Ларьошина проти Росії» (Larioshina v. Russia)* (ріш.), 2002; *«Шейко проти Литви» (Šeiko v. Lithuania)*, 2020, § 32).

327. Що стосується прав пов'язаних з пенсійними виплатами, стаття 1 Протоколу № 1 як така не гарантує будь-якого права на пенсію в певному розмірі *Skórkiewicz v. Poland* (ріш.), 1999; *«Янковіч проти Хорватії» (Janković v. Croatia)* (ріш.), 2000; *«Куна проти Німеччини» (Kuna v. Germany)* (ріш.), 2001; *«Ленц проти Німеччини» (Lenz v. Germany)* (ріш.), 2001; *«Бланко Кальехас проти Іспанії» (Blanco Callejas v. Spain)* (ріш.), 2002; *Kjartan Ásmundsson v. Iceland,* 2004, § 39; *Apostolakis v. Greece,* 2009, § 36; *«В'єчорек проти Польщі» (Wieczorek v. Poland),* 2009, § 57; *«Пуле проти Франції» (Poulain v. France)* (ріш.), 2011; *Maggio and Others v. Italy,* 2011, § 55; *Valkov and Others v. Bulgaria,* 2011, § 84), будь-якого права на пенсію у зв'язку з діяльністю, яка здійснюється в державі, відмінній від держави-відповідача, і взагалі будь-якого права на пенсію *(«Аунола проти Фінляндії» (Aunola v. Finland)* (ріш.), 2001; *Da Silva Carvalho Rico v. Portugal* (ріш.), 2015, § 30). Однак якщо держава вирішить створити пенсійну схему, вона повинна зробити це відповідно до статті 14 Конвенції *(Stec and Others v. the United Kingdom* [ВП], 2006, § 53, *Andrejeva v. Latvia* [ВП], 2009, § 77; *Savickis and Others v. Latvia* [ВП], 2002, § 180).

328. Що стосується зобов'язання дотримуватися пенсійної схеми за віком, Суд розглянув у справі *«Аккерман і Фурман проти Німеччини» (Ackermann and Fuhrmann v. Germany)* (ріш.), 2013, чи накладали обов'язкові внески надмірний тягар на заявників, і визнав справу явно необґрунтованою. Він взяв до уваги той факт, що внесок становив приблизно 19 % їхнього валового доходу і сплачувався рівними частками заявниками та їхніми роботодавцями.

329. Той факт, що виплата соціального страхування може бути зменшена або припинена, не перешкоджає тому, щоб вона була «володінням» у значенні статті 1 Протоколу № 1, принаймні доти, доки її не буде скасовано *(Moskal v. Poland,* 2009, § 40; див. розділ про застосування статті 1 Протоколу № 1 («володіння»). Суд визнав можливість скорочення соціального забезпечення за певних обставин. Вирішуючи, чи були такі заходи пропорційними, Суд взяв до уваги такі фактори: мета скорочення; той факт, що влада намагалася обмежити будь-які втрати для системи соціального забезпечення; що заявники продовжували отримувати пенсію за віком; що вони не зазнавали дискримінації або не були в будь-якій невигідній ситуації щодо пенсіонерів за звичайною схемою; що заходи не мали зворотної сили; і що тривалість роботи заявників була врахована для розрахунку їхнього встановленого законом періоду сплати внесків *(Yavaş and Others v. Turkey,* 2019, §§ 47-50). Той факт, що особа вступила в державну систему соціального забезпечення та становить частину державної системи соціального забезпечення, хоча й обов'язкової, не обов'язково означає, що ця система не може бути змінена ні щодо умов отримання виплати, ні щодо розміру допомоги або пенсії (*Richardson v. the United Kingdom* (ріш.), 2012, § 17; *Carson and Others v. the United Kingdom* [ВП], 2010, §§ 85-89).

330. Однак, коли сума допомоги зменшується або її виплата припиняється, це зазвичай становить

втручання у «володіння», яке вимагає обґрунтування в загальних інтересах (*Kjartan Ásmundsson v. Iceland,* 2004, §§ 39-40; *Rasmussen v. Poland,* 2009, § 71; *Moskal v. Poland,* 2009, §§ 51 і 64; *Grudić v. Serbia*, 2012, § 72; *«Хугендійк проти Нідерландів» (Hoogendijk v. the Netherlands)* (ріш.); *Valkov and Others v. Bulgaria*, 2011, § 84; *«Філіппу проти Кіпру» (Philippou v. Cyprus)*, 2016, § 59).

331. Для Суду важливим питанням є те, чи було порушено право заявника на отримання допомоги за програмою соціального страхування таким чином, що призвело до порушення суті його або її прав на пенсію (*«Домалевський проти Польщі» (Domalewski v. Poland)* (ріш.), 1999; *Kjartan Ásmundsson v. Iceland*, 2004, § 39; *Wieczorek v. Poland*, 2009, § 57; *Rasmussen v. Poland,* 2009, § 75; *Valkov and Others v. Bulgaria*, 2011, §§ 91 і 97; *Maggio and Others v. Italy,* 2011, § 63; *«Стефанетті та інші проти Італії» (Stefanetti and Others v Italy)*, 2014, § 55). Щодо аналізу пропорційності (*Da Silva Carvalho Rico v. Portugal* (ріш.), 2015, § 42), Суд загалом зауважив, що позбавлення повної пенсії могло порушити статтю 1 Протоколу № 1 (*Stefanetti and Others v Italy*, 2014, § 59; *Apostolakis v. Greece*, 2009, § 41) і, навпаки, застосування зменшення, яке він вважає розумним і пропорційним, не обов'язково буде таким (*Da Silva Carvalho Rico v. Portugal* (ріш.), 2015, § 42; *Arras and Others v. Italy*, 2012, § 82; *Poulain v. France* (ріш.), 2011; *Philippou v. Cyprus*, 2016, § 68; *Béláné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 117).

332. Проте перевірка справедливого балансу в контексті соціального страхування, проведена Судом, не ґрунтується виключно на сумі чи відсотку отриманих збитків в абстрактному вигляді. Суд розглядає всі відповідні елементи в контексті конкретної справи (*Béláné Nagy v. Hungary* [ВП], 2016, § 117 і *Stefanetti and Others v Italy*, 2014, § 59). Специфічні фактори, які мають значення для оцінки пропорційності втручання у сферу соціального страхування, включають дискримінаційний характер будь-якої втрати права (*Kjartan Ásmundsson v. Iceland*, 2004, § 43); будь-яку довільність умови (*Klein v. Austria*, 2011, § 55); сумлінність заявника (*Moskal v. Poland*, 2009, § 44; *Čakarević v. Croatia*, 2018, §§ 60-65; *Casarin v. Italy,* 2021, § 74); засудження заявниці, що призвело до відшкодування збитків шляхом присудження щомісячної пенсії за віком, і той факт, що вона не була позбавлена всіх засобів до існування (*Šeiko v. Lithuania*, 2020, §§ 32-35).

333. Важливість процедурних гарантій у справедливому оцінюванні балансу в контексті прав на соціальне страхування ілюструє той факт, що порушення статті 1 Протоколу № 1 було встановлено у справі, коли рішення про призначення допомоги заявнику по соціальному страхуванню було згодом скасовано на підставі повторної оцінки первісної справи заявника (*Moskal v. Poland*, 2009, § 56).

334. У ситуаціях призупинення виплат наявність перехідного періоду, коли особи, які мають право, могли б пристосуватися до нової схеми, становлять один із факторів пропорційності, який діє на користь держави-відповідача (*«Лакічевіч та інші проти Чорногорії та Сербії» (Lakićević and Others v. Montenegro and Serbia)*, 2011, § 72; *Moskal v. Poland*, 2009, § 74, де заявниця практично день у день зіткнулася з повною втратою пенсії за достроковий вихід на пенсію, яка становила її єдине джерело доходу, і мала погані шанси адаптуватися до змін).

335. Якщо рішення про призупинення або припинення виплат має ретроспективну дію, — це фактор, на який необхідно зважати під час оцінки пропорційності втручання у справу *Lakićević and Others v. Montenegro and Serbia*, 2011, § 71; *Moskal v. Poland,* 2009, § 69, що набуває чинності негайно. У справі про ретроспективний перерахунок пенсії, яка вже була призначена заявнику, Суд постановив, що «можлива зацікавленість держави в забезпеченні однакового застосування Закону про пенсії не повинна була призвести до ретроспективного перерахунку судового рішення, яке вже було зроблено у на користь заявниці. Здійснення перерахунку ретроспективно зі зменшенням належних сум передбачало індивідуальне та надмірне навантаження на заявницю і було несумісним зі статтею 1 Протоколу № 1» (*«Булгакова проти Росії» (Bulgakova v. Russia)*, 2007, § 47). Зобов'язання повернути будь-які суми, отримані до прийняття рішення про припинення або скорочення допомоги, якщо вона не була отримана шахрайським шляхом, має значення для оцінки пропорційності (*«Івашкевич проти Польщі» (Iwaszkiewicz v. Poland)*, 2011, § 60, протиставте і порівняйте зі справою *«Хруст проти Чеської Республіки» (Chroust v. the Czech Republic)* (ріш.), 2006; *Moskal v. Poland*, 2009, § 70). У справі *Romeva v. North Macedonia*, 2019, §§ 78 і 88, заявницю ретроспективно позбавили пенсії за вислугу років, яку вона отримувала протягом семи років, з вимогою повернути отримані суми через помилку Фонду в первісній оцінці права заявниці на пенсію. Встановивши порушення, Суд звернувся до уряду з проханням утриматися від примусового стягнення суми боргу.

336. Перебіг часу може мати особливе значення для правового існування та характеру виплат соціального страхування. Це стосується як змін до законодавства, які можуть бути прийняті у відповідь на зміни в суспільстві та еволюцію поглядів на категорії осіб, які потребують соціальної допомоги, так і до еволюції окремих ситуацій (*Wieczorek v. Poland*, 2009, § 67).

337. Коли виплату пенсії було припинено автоматично лише на підставі кримінального засудження заявника, і таким чином він був позбавлений усіх своїх набутих прав, Суд визнав порушення статті 1 Протоколу № 1 (*Apostolakis v. Greece*, 2009, § 39). Навпаки, було встановлено, що зменшення виплати на 65 % на тій самій підставі не викликає жодних питань, оскільки була доступна триступенева судова процедура, за якою це зменшення можна було оскаржити; все це беручи до уваги виняткову тяжкість правопорушення заявника (*«Бенфілд проти Сполученого Королівства» (Banfield v. the United Kingdom)* (ріш.), 2005; *Philippou v. Cyprus*, 2016, §§ 70, 71 і 74).

338. Конкретне питання користування привілейованим становищем щодо пенсійних прав, якими користувалися в минулому члени комуністичної еліти, політичної поліції чи збройних сил у посткомуністичних європейських країнах, розглядалося Судом кілька разів (*«Горецький проти Німеччини» (Goretzky v. Germany)* (ріш.), 2000; *«Лессінг і Райхельт проти Німеччини» (Lessing and Reichelt v. Germany)* (ріш.), 2012; *«Швенгель проти Німеччини» (Schwengel v. Germany)* (ріш.), 2000; *Domalewski v. Poland* (ріш.), 1999; *Janković v. Croatia* (ріш.), 2000). Зменшення пільг через роль, яку одержувачі відігравали в минулому за комуністичної системи, у ряді випадків було визнано таким, що відповідає статті 1 Протоколу № 1, зокрема тому, що заходи, на які скаржилися заявники, не порушують фактичної суті прав — скорочення не перевищували в середньому 25-30 %, і заявники продовжували отримувати пенсію, що перевищує середню пенсію в Польщі (*Cichopek and Others v. Poland* (ріш.), 2013, §§ 152 і 156). У випадках, коли заявники втратили своє привілейоване право на соціальну допомогу страхування внаслідок прийняття законодавства, спрямованого на засудження політичної ролі, яку відігравали комуністичні служби безпеки в репресіях проти політичної опозиції комуністичному режиму, Суд визнав такі випадки неприйнятними з огляду на той факт, що виплати по соціальному страхуванню не зазнали непропорційного або свавільного впливу. (*Skórkiewicz v. Poland* (ріш.), 1999; *«Стик проти Польщі» (Styk v. Poland)*, постанова Комісії; «Б'єнковський проти Польщі» *(Bienkowski v. Poland)*, постанова Комісії, 1998). У таких випадках було визнано, що заходи мали за законну мету, незважаючи на значний час, майже 20 років, який минув між падінням комуністичного режиму та прийняттям національного законодавства, яке позбавляло раніше привілейованих осіб раніше набутих прав (*Cichopek and Others v. Poland* (ріш.), 2013, § 118).

339. Крім того, виплати, засновані на нездатності позивача залишатися на оплачуваній роботі через поганий стан здоров'я, також можуть бути скасовані або зменшені, навіть якщо вони виплачувалися правомочній особі протягом тривалого часу. Цілком природно, що різні стани здоров'я, які спочатку унеможливлюють роботу людей, які страждають від них, можуть з часом розвиватися, що призводить до погіршення або покращення стану здоров'я людини. Державам дозволяється вживати заходів для повторної оцінки стану здоров'я осіб, які отримують пенсію по інвалідності, з метою встановлення того, чи залишаються вони непрацездатними, за умови, що така повторна оцінка здійснюється згідно із законом і супроводжується достатніми процедурними гарантіями. Якби право на пенсію по інвалідності зберігалося в ситуаціях, коли одержувачі такої пенсії з часом перестали відповідати вимогам чинного законодавства, це призвело б до неправомірного збагачення таких осіб. Крім того, це було б несправедливо щодо осіб, які сплачували внески до системи соціального страхування, зокрема тих, яким було відмовлено у виплаті через те, що вони не відповідали відповідним вимогам. У більш загальному плані такі ситуації також санкціонують неналежний розподіл державних коштів, розподіл, що суперечить цілям, яким мають відповідати пенсії по інвалідності (*Wieczorek v. Poland*, 2009, § 67; *Iwaszkiewicz v. Poland*, 2011, § 51).

340. Однак, випадки припинення пенсії по інвалідності внаслідок неправильної оцінки працездатності заявника та подальше ненадання правового рішення — перешкоджання заявнику отримати компенсацію (на основі принципу остаточності рішення), незважаючи на наявність відповідних і достатніх підстав для того, щоб відійти від неправильного висновку для забезпечення поваги до соціальної справедливості та чесності — вважалися такими, що покладають непропорційний тягар на заявника (*Grobelny v. Poland*, 2020, §§ 67-71).

341. Що стосується різних типів соціальних виплат, у справі *«Крайнц проти Словенії» (Krajnc v. Slovenia)*, 2017, §§ 49-51, де йшлося про заміну допомоги заявнику за період очікування на набагато нижчу допомогу по інвалідності після законодавчої реформи, Суд вважав, що заявник опинився в особливо небезпечній ситуації і що йому довелося нести непропорційний тягар втрати значної частини допомоги по інвалідності. У справі *Fedulov v. Russia*, 2019, §§ 76-79, стосовно права особи з інвалідністю на безкоштовні ліки, Суд встановив, що ситуація не була спричинена будь-якими змінами в законодавстві. Заявник відповідав усім критеріям для отримання відповідної допомоги, її безперервне отримання було критично важливим для життя заявника, і відмову державних органів, яка ґрунтувалася на відсутності коштів, зрештою було важко узгодити з верховенством права. Через такий висновок проводити оцінку пропорційності не було потреби.

342. Зменшення певних виплат соціального страхування та заробітної плати в результаті застосування різноманітних заходів жорсткої економії було визнано таким, що відповідає статті 1 Протоколу № 1. Суд взяв до уваги загальний контекст оскаржуваних заходів (економічна криза) та їхній обсяг (розмір пенсії залишився незмінним, виплата зменшена на три роки; втручання, отже, обмежене як за часом, так і за обсягом — *Da Conceição Mateus and Santos Januário v. Portugal* (ріш.), 2013, §§ 28-29). В аналогічній справі, яка стосувалася, зокрема, скорочення пенсій, виправданого існуванням надзвичайної економічної кризи, яка не мала прецедентів у новітній грецькій історії, Суд встановив, що пропорційність заходів не викликає питань відповідно до статті 1 Протоколу № 1 (*Koufaki and Adedy v. Greece* (ріш.), 2013, §§ 46-49; (див. розділ про заходи жорсткої економії).

343. Суд визнав різницю, яку деякі Договірні держави проводять для цілей пенсійного забезпечення між державними службовцями та приватними робітниками (*«Матеїс проти Німеччини» (Matheis v. Germany)* (ріш.), 2005, щодо пенсії у зв'язку з втратою годувальника); *Ackermann and Fuhrmann v. Germany* (ріш.), 2013; *Valkov and Others v. Bulgaria*, 2011, § 117; *Panfile v. Romania* (ріш.), 2012, § 28; і більш нещодавно — *«Гіаві проти Греції» (Giavi v. Greece),* 2013, § 52; *Fábián v. Hungary* [ВП], 2017, §§ 131-132). Логіку такого підходу можна знайти в структурних відмінностях між двома системами, що, своєю чергою, виправдовує різні нормативні акти (*Matheis v. Germany* (ріш.), 2005, і в більш загальному плані щодо відмінностей між різними категоріями застрахованих осіб, *Carson and Others v. the United Kingdom* [ВП], 2010, § 84) (див. підрозділ про статтю 14 для справи *Fábián v. Hungary* [ВП], 2017).

344. Той простий факт, що нове, менш сприятливе законодавство позбавляє осіб, які мають право на пенсію, через ретроспективну перекваліфікацію умов, пов'язаних із набуттям прав на пенсію, сам по собі не є достатнім для встановлення порушення. Пенсійне законодавство може змінюватися, а законодавчій владі не можна перешкоджати здійснювати регулювання за допомогою нових ретроспективних положень пенсійних прав, що випливають з чинних законів (*«Хонякіна проти Грузії» (Khoniakina v. Georgia)*, 2012, §§ 74 і 75; а також *Arras and Others v. Italy*, 2012, § 42; *«Сухобоков проти Росії» (Sukhobokov v. Russia)*, 2006, § 26, щодо невиконання остаточного судового рішення про стягнення заборгованості з виплати пенсії заявника згідно зі статтею 6; *«Бакрадзе та інші проти Грузії» (Bakradze and Others v. Georgia)* (ріш.), 2013, § 19).

345. Очікування особи, застрахованої за схемою медичного страхування, що її договір або договір медичного страхування буде збережено або поновлено, не становить «власність» (*«Рамаер і Ван Віллінген проти Нідерландів» (Ramaer and Van Villingen v. the Netherlands)* (ріш.), 2012, § 81).

346. Коли мова йде про зменшення суми, що підлягає сплаті, принципи, які загалом застосовуються у справах, що стосуються статті 1 Протоколу № 1, однаково актуальні, коли йдеться про заробітну плату чи соціальні виплати (*Savickas and Others v. Lithuania* (ріш.), 2013, § 91; *Stummer v. Austria* [ВП], 2011, § 82).

347. Нарешті, у справах *«Валверде Дігон проти Іспанії» (Valverde Digon v. Spain)*, 2023, §§ 76-81, і *«Доменех Арадійя та Родрігес Гонзалес проти Іспанії» (Domenech Aradilla and Rodríguez González v. Spain)*, 2023, §§ 107-112, Суд постановив, що відмова національних органів влади надати заявникам пенсію у зв'язку із втратою годувальника через непередбачуване ретроспективне застосування нової вимоги відповідності порушило статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

G. Банківські справи

348. На статтю 1 Протоколу № 1 посилалися в ряді справ стосовно вимог заявників щодо зменшення вартості їхніх заощаджень або неможливості повернути заощадження.

349. Ощадні рахунки можуть значно знецінитися в результаті інфляції та економічних реформ. У справах, пов'язаних зі зменшенням вартості заощаджень заявників, повторюючи, що стаття 1 Протоколу № 1 не охоплює право на придбання власності (*Grishchenko v. Russia* (ріш.), 2004), Суд постановив, що загальне зобов'язання держав підтримувати купівельну спроможність сум, депонованих у банківських або фінансових установах, шляхом систематичної індексації заощаджень або компенсації збитків, викликаних інфляцією, не може бути виведено з цієї статті (*«Гайдук та інші проти України» (Gayduk and Others v. Ukraine)* (ріш.), 2002; *«Апполонов проти Росії» (Appolonov v. Russia)* (ріш.), 2002; *Todorov v. Bulgaria* (ріш.), 2008; *«Полтораченко проти України» (Poltorachenko v. Ukraine)*, 2005, § 38; *«Збаранская проти України» (Zbaranskaya v. Ukraine*) (ріш.), 2005; *«Шерстюк проти України» (Sherstyuk v. Ukraine)* (ріш.), 2006; *«Бояджян проти Вірменії» (Boyajyan v. Armenia)*, 2011, § 54; *«Рябих проти Росії» (Ryabykh v. Russia)*, 2003, § 63; *«Долнеану проти Молдови» (Dolneanu v. Moldova)*, 2007, § 31). Подібним чином Конвенція не накладає на держави зобов'язань щодо їхньої економічної політики стосовно подолання наслідків інфляції та інших економічних явищ і не вимагає від них виправлення таких ситуацій за допомогою законодавства чи судового рішення (*«О.Н. проти Болгарії» (O.N. v. Bulgaria)* (ріш.), 2000). У справах, у яких заявники стверджували, що через надмірну тривалість судового провадження та наслідки інфляції протягом тривалого періоду реальна вартість їхніх вимог була значно зменшена, було визнано, що відповідальність не покладається на державу, а скарги були оголошені неприйнятним *(«Кьоксал проти Туреччини» (Köksal v. Turkey)* (ріш.), 2013, § 38; *«Грозева проти Болгарії» (Grozeva v. Bulgaria)* (ріш.), 2005; *O.N. v. Bulgaria* (ріш.), 2000).

350. У справі щодо зменшення вартості акцій заявника та з огляду на широку свободу розсуду, якою користуються Договірні держави у цій сфері, Суд постановив, що заходи, вжиті Національним банком Польщі, безперечно, мали на меті захистити інтереси клієнтів банку, які довірили свої активи банку, і щоб уникнути великих фінансових втрат, які спричинило б банкрутство банку для його клієнтів (*Olczak v. Poland* (ріш.), 2002).

351. Крім того, поглинання приватного банку державними органами можна розглядати як втручання у право власності колишніх акціонерів банку (*Süzer and Eksen Holding A.Ş. v. Turkey,* 2012, §§ 143-144). Суд має визначити, чи таке втручання відповідає вимозі законності, переслідуванню законної мети та пропорційності переслідуваній меті. Якщо рішення поглинути банк явно приймається як захід для контролю над банківським сектором у країні, позбавлення власності має розглядатися як переслідування законної мети, і має застосовуватися другий абзац статті 1 Протоколу № 1 *(Süzer and Eksen Holding A.Ş. v. Turkey*, 2012, §§ 146-147). Щоб оцінити, чи таке втручання у право власності пропорційне переслідуваній меті, Суд має визначити, чи було досягнуто справедливого балансу між вимогами загальних інтересів громади та захистом основних прав громадян відповідних осіб *(«Джингилли Холдінг А.Ш. і Джингиллиоглу проти Туреччини» (Cıngıllı Holding A.Ş. and Cıngıllıoğlu v. Turkey),* 2015, §§ 49-51).

352. Однак справа *Cıngıllı Holding A.Ş. and Cıngıllıoğlu v. Turkey*, 2015, § 50, стосувалася передачі та продажу «Демірбанку» (Demirbank) (на той час п'ятого за величиною приватного банку Туреччини) за рішенням Ради з банківського регулювання та нагляду. Суд встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 щодо порушення принципу законності, тому не розглядав пропорційність втручання. У своєму наступному рішенні щодо справедливої сатисфакції Суд постановив, що національне законодавство з внесеними до нього поправками забезпечує належне відшкодування після того, як Суд встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 та приступив до часткового вилучення справи (там само, § 53).

353. У справі *Project-Trade d.o.o. v. Croatia*, 2020, Суд визнав порушення статті 1 Протоколу № 1, коли Уряд прийняв рішення про відновлення та реструктуризацію «Хорватія Банку» (Croatia Bank), яким було відкликано й анулювано всі акції, що належали акціонерам банку. Заявник, акціонерне товариство, яке володіло 1251 акцією «Хорватія Банку», стверджувало, що втручання в його власність не супроводжувалося достатніми процесуальними гарантіями проти свавілля і, таким чином, було

неправомірним у розумінні статті 1 Протоколу № 1. Суд погодився із заявником, встановивши порушення статті 1 Протоколу № 1 у зв'язку з порушенням державою процесуальних зобов'язань за цією статтею (*Project-Trade d.o.o. v. Croatia*, 2020, §§ 80-88, і 110).

354. Стосовно провадження, пов'язаного з відкликанням банківської ліцензії, Суд підкреслив, що будь-яке втручання у мирне володіння «майном» має супроводжуватися процесуальними гарантіями, які надають відповідній фізичній чи юридичній особі розумну можливість позиватися зі своєю справою до відповідального органу влади з метою ефективного оскарження заходів, що порушують права, гарантовані таким положенням. Перевіряючи, чи було виконано цю умову, необхідно детально розглянути відповідні судові та адміністративні процедури (*Capital Bank AD v. Bulgaria*, 2005, § 134; див. також *Project-Trade d.o.o. v. Croatia*, 2020, § 82).

355. Заморожування банківського рахунку зазвичай вважається заходом контролю за використанням майна (*Raimondo v. Italy*, 1994, § 27, щодо тимчасового арешту активів з метою їх конфіскації відповідно до законодавства про злочинні доходи; *Luordo v. Italy*, 2003, § 67; *«Валентин проти Данії» (Valentin v. Denmark)*, 2009, §§ 67-72, щодо позбавлення банкрутів права розпоряджатися своїм майном; *«Карахасаноглу проти Туреччини» (Karahasanoğlu v. Turkey)*, 2021, §§ 144 і 150-153, щодо тимчасових судових заборон, які заморожують активи заявника — колишнього виконавчого директора та директора двох раніше державних банків — на тривалий період часу та відповідних факторів для оцінки обмежень; *«Трайковський проти колишньої югославської республіки Македонія» (Trajkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* (ріш.), 2001, щодо заморожування банківських рахунків; *Democracy and Human Rights Resource Centre and Mustafayev v. Azerbaijan*, 2021, § 66, щодо замороження банківських рахунків правозахисника та його неурядової організації). Через нездатність заявників зняти свої заощадження протягом понад 20 років та через складність ситуації замороження банківських рахунків було розглянуто за загальним правилом у справі *Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП]), 2014, § 99 (детальніше див. нижче).

356. У разі відкриття процедури ліквідації банку замороження банківських рахунків керівників може вважатися законним і таким, що має законну мету, оскільки воно має на меті забезпечити, щоб керівники банку, який втратив платоспроможність, не розмарнували активи в очікуванні можливих кримінальних звинувачень або цивільних позовів, пов'язаних із тим, як вони керували банком до банкрутства (*International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria*, 2016, § 123).

357. Стабільність банків та інтереси їхніх вкладників і кредиторів заслуговують на посилений захист. Національні органи влади користуються широкою свободою розсуду у виборі того, як вирішувати такі справи (*Capital Bank AD v. Bulgaria*, 2005, § 136; *Karahasanoğlu v. Turkey*, 2021, § 150). За звичайних обставин заморожування банківських рахунків менеджерів банку на суворо обмежений термін у 6 місяців може розглядатися як таке, що входить у цю межу, а отже, як захід, пропорційний переслідуваній меті (*International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria*, 2016, § 124).

358. Кілька справ на розгляді Суду стосувалися «старих» заощаджень в іноземній валюті, депонованих за часів СФРЮ, які були заморожені. Після здобуття незалежності кожна держава-наступниця СФРЮ знайшла інше правове рішення для регулювання заощаджень, які раніше гарантувалися СФРЮ (для огляду конкретних обставин, що стосуються різних держав-відповідачів, див. *Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, §§ 24-52). У цьому випадку «старі» заощадження в іноземній валюті стали недоступними через такі чинники, як відсутність коштів у відповідних банках, встановлене законом заморожування рахунків і нездатність національних органів влади вжити заходів з метою надання можливості власникам вкладів у ситуації заявників розпоряджатися своїми заощадженнями.

359. Суд постановив, що позови, пов'язані із заощадженнями в іноземній валюті, депонованими в комерційному банку до розпаду СФРЮ, становили «володіння» у значенні статті 1 Протоколу № 1 (*«Сулягіч проти Боснії та Герцеговини» (Suljagić v. Bosnia and Herzegovina)*, 2009, §§ 34-36), а також позов проти Російської Федерації щодо інвестування заощаджень державні цільові позики, випущені колишнім СРСР (*«Юрій Лобанов проти Росії» (Yuriy Lobanov v. Russia)*, 2010, §§ 32-34) або в облігаціях

і сертифікатах, виданих Ощадбанком СРСР (*Boyajyan v. Armenia*, 2011, § 57). Подібним чином, цінні папери, які мають економічну цінність, можуть розглядатися як «майно» (*«Ясінський та інші проти Литви» (Jasinskij and Others v. Lithuania)*, постанова Комісії, 1998).

360. Однак, щодо заморожених вимог в іноземній валюті, які латвійські заявники подали в Банк зовнішньоекономічної діяльності за часів СРСР, Суд визнав скарги заявників неприйнятними, оскільки дії Банку не можна було приписати Латвії, яка ніколи не демонструвала жодних ознак прийняття або визнання таких позовів *(«Ліквідеяма п/с Сельга і Василевська проти Латвії» (Likvidējamā p/s Selga and Vasilevska v. Latvia)* (ріш.), 2013, §§ 94-113).

361. У справах, у яких законодавчі заходи були спрямовані на виплату «старих» валютних заощаджень у державних облігаціях, Суд, беручи до уваги необхідність встановлення справедливого балансу між загальними інтересами та правом власності заявника та всі тих, хто опинився в однаковій ситуації, вважав, що вибрані засоби були придатними для досягнення переслідуваної законної мети (зокрема *Trajkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* (ріш.), 2002).

362. Які б заходи щодо виплати «старих» заощаджень в іноземній валюті не вирішила вжити держава, верховенство права та принцип законності вимагали від Договірних сторін поважати й застосовувати передбачуваним і послідовним чином прийняті ними закони. Недостатня імплементація державного законодавства щодо «старих» заощаджень в іноземній валюті призвела до невиконання державою-відповідачем цього зобов'язання (*Suljagić v. Bosnia and Herzegovina*, 2009, § 57).

363. Оцінюючи, чи було досягнуто «справедливого балансу» між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту фундаментальних прав особи, Суд має провести загальний аналіз різних інтересів, про які йдеться, беручи до уваги спрямованість Конвенції на захист «практичних та ефективних» прав. У цьому контексті слід підкреслити, що невизначеність — чи то законодавча, адміністративна чи яка виникає внаслідок практики, яку застосовують органи влади, — це фактор, який слід брати до уваги при оцінці поведінки держави. Дійсно, коли йдеться про питання загального інтересу, органи державної влади зобов'язані діяти своєчасно, належним і послідовним чином. Хоча деякі затримки можуть бути виправдані за виняткових обставин, Суд визнав у цій конкретній справі, що заявники були змушені чекати надто довго. Органи влади Словенії та Сербії, незважаючи на їхню широку свободу розсуду в цій сфері, не досягли справедливого балансу між загальними інтересами громади та майновими правами заявників. Було встановлено порушення статті 1 Протоколу № 1 щодо цих двох держав-відповідачів (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, §§ 108 і 124-125).

364. Затримки становлять важливий фактор при оцінці розумності втручання у права власності. У той час як деякі затримки можуть бути виправдані з огляду на настання виняткових обставин, в інших випадках Суд дійшов висновку, що вони не можуть бути вагомою причиною для неспроможності держави повернути кошти заявникам (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 108).

365. Обмеження свободи розсуду держав виникає, коли заходи, прийняті національними органами влади, суттєво обмежують право заявника розпоряджатися коштами та зводяться до контролю за використанням власності. Наприклад, Суд визнав, що законодавчі заходи були незадовільними, якщо вони призвели до затримок на кілька місяців (*Suljagić v. Bosnia and Herzegovina*, 2009, § 64).

366. Крім того, неможливість домогтися виконання остаточного судового рішення на користь заявника становило втручання в його або її право на мирне володіння «майном» у контексті «старих» заощаджень в іноземній валюті (*«Єлішич проти Боснії та Герцеговини» (Jeličić v. Bosnia and Herzegovina)*, 2006, § 48).

367. Нарешті, справа *«Пінтар та інші проти Словенії» (Pintar and Others v. Slovenia)*, 2021, стосувалася надзвичайних заходів, вжитих Банком Словенії у 2013-2014 роках щодо кількох великих словенських банків, що призвело до анулювання всіх акцій або субординованих облігацій, якими володіли заявники (щодо застосування див. вище в розділі «Акції компанії та інші фінансові інструменти»), без будь-якої компенсації. Суд визнав порушення статті 1 Протоколу № 1 через відсутність будь-якої розумної можливості оскаржити заходи та/або вимагати компенсації за

анульовані акції та облігації. Таким чином, втручання у володіння заявників не супроводжувалося достатніми процесуальними гарантіями проти свавілля і, отже, не було законним. Крім того, забезпечення ефективного засобу правового захисту було пов'язане зі складними питаннями щодо дотримання різних принципів законодавства ЄС, також у контексті попереднього рішення Суду ЄС (там само, §§ 101 і 109-111).

H. Оподаткування

368. Оподаткування в принципі — це втручання у право, гарантоване першим абзацом статті 1 Протоколу № 1, оскільки воно позбавляє відповідну особу майна, а саме суми грошей, яку необхідно сплатити (*Burden v. the United Kingdom* [ВП], 2008, § 59; *Špaček, s.r.o., v. the Czech Republic*, 1999, § 39; *«Бежаніч і Башкарад проти Хорватії» (Bežanić and Baškarad v. Croatia)*, 2022, § 60).

369. Втручання з метою оподаткування, як правило, виправдане відповідно до другого абзацу цієї статті, який прямо передбачає виключення щодо сплати податків або інших внесків (*«Гасус Досьє- унд Фьордертекнік ГмбХ проти Нідерландів» (Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands)*, 1995, § 59; *«Християнська релігійна організація Свідків Єгови проти Вірменії» (Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia»* (ріш.), 2020, § 43). Митні збори або збори за імпортні товари слід розглядати як такі, що підпадають під сферу оподаткування, питання, яке є частиною основного ядра прерогатив публічної влади, *Krayeva v. Ukraine*, 2022, § 28).

370. Утім, це питання належить до компетенції Суду, оскільки правильне застосування статті 1 Протоколу № 1 становить предмет його нагляду *(«Оріон-Брецлав, С.Р.О. Проти Чеської Республіки» (Orion-Břeclav, S.R.O. v. the Czech Republic)* (ріш.), 2004).

371. Говорячи про «закон» у сфері оподаткування, стаття 1 Протоколу № 1 посилається на те саме поняття, яке можна знайти в інших частинах Конвенції, поняття, яке включає як статутне право, так і судову практику. Воно передбачає якісні вимоги, зокрема вимоги доступності та передбачуваності *(Špaček, s.r.o., v. the Czech Republic,* 1999, § 54).

372. Випадок втручання, включно із тим, що відбувається у результаті заходів із забезпечення сплати податків, повинен забезпечити «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Прагнення досягти цього балансу відображено в структурі статті 1 Протоколу № 1 в цілому, включаючи другий абзац: має існувати розумне співвідношення пропорційності між використаними засобами та переслідуваними цілями *(«"Булвес" АД проти Болгарії» ("Bulves" AD v. Bulgaria),* 2009, § 62). Отже, фінансове зобов'язання, яке виникає внаслідок підвищення податків, може негативно вплинути на гарантію власності, якщо воно покладає надмірний тягар на відповідну особу або серйозно заважає її фінансовому становищу *(«Ферретті проти Італії» (Ferretti v. Italy),* постанова Комісії, 1997; *«Васа Лів Омсесідігт, Фьорсекрінгсболагет Валандс Пенсіонсштіфтельсе і група з приблизно 15 000 осіб проти Швеції» (Wasa Liv Ömsesidigt, Försäkringsbolaget Valands Pensionsstiftelse and a group of approximately 15,000 individuals v. Sweden)*, постанова Комісії, 1998; *«Буффало С.р.л. у процесі ліквідації проти Італії» (Buffalo S.r.l. in liquidation v. Italy)*, 2003, § 32; *«Йофіл АЕ проти Греції» (Iofil AE v. Greece)* (ріш.), 2021, § 34).

373. Відповідно до Конвенції державі, як правило, надається широка свобода розсуду, коли йдеться про загальні заходи економічної чи соціальної стратегії; (*«Валлісгаузер проти Австрії (№ 2)» (Wallishauser v. Austria (no. 2))*, 2013, § 65; а також під час розробки та впровадження політики у сфері оподаткування (*"Bulves" AD v. Bulgaria*, 2009, § 63; *Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands,* 1995, § 60; *«Стере та інші проти Румунії» (Stere and Others v. Romania),* 2006, § 51). Суд поважає оцінку законодавчого органу в таких питаннях, якщо вона не позбавлена розумних підстав (*Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands*, 1995, § 60).

374. Крім того, усталена позиція Суду полягає в тому, що державам може бути надано певний ступінь додаткової поваги та свободи у здійсненні своїх фіскальних функцій під час тесту на законність *(Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia* (ріш.), 2020, § 50; *Bežanić and Baškarad v. Croatia,* 2022, § 64).

375. У першу чергу національні органи влади повинні визначитися з типом податку чи внесків, які вони бажають стягувати. Рішення у цій сфері зазвичай передбачають, крім того, оцінку політичних, економічних і соціальних проблем, які Конвенція залишає в компетенції держав-членів, оскільки національні органи влади явно мають кращі можливості, ніж органи Конвенції, оцінювати такі проблеми (*«Муса проти Австрії» (Musa v. Austria),* постанова Комісії, 1998; *«Балаж проти Словаччини» (Baláž v. Slovakia)* (ріш.),, 2003; *Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy*, 2014, § 103; *R.Sz. v. Hungary*, 2013, §§ 38 і 46; *Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia* (ріш.), 2020, § 45). Національні законодавчі органи також мають вирішувати, що можна класифікувати як оподатковуваний дохід і які мають бути конкретні засоби примусового стягнення податкових зобов'язань (*«Каччіато проти Італії» (Cacciato v. Italy*) (ріш.), 2018, § 25; *«Гуісо і Консіглio проти Італії» (Guiso and Consiglio v. Italy)* (ріш.), 2018, § 44). Зокрема, у такій складній сфері, як встановлення податку на додану вартість (ПДВ), державі-відповідачу має бути надана особливо широка свобода розсуду *(Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia* (ріш.), 2020, § 51).

376. Крім того, повноваження Суду перевіряти дотримання національного законодавства обмежені. У першу чергу національні органи влади, зокрема суди, мають тлумачити та застосовувати національне законодавство, навіть у тих сферах, де Конвенція «включає» норми цього права, оскільки національні органи влади за природою речей особливо кваліфіковані для розв'язання питань, що виникають у зв'язку з цим. Якщо тлумачення не є довільним або явно необґрунтованим, роль Суду зводиться до встановлення того, чи наслідки такого тлумачення сумісні з Конвенцією. Цей принцип особливо актуальний у справі, яка стосується вузькоспеціалізованої та технічної галузі права *(Iofil AE v. Greece* (ріш.), 2021, § 42).

377. Затримка у відшкодуванні надміру сплачених податків становила порушення (*Buffalo S.r.l. in liquidation v. Italy*, 2003, § 39) — Суд вважає, що затримки від 5 до 10 років мали серйозний вплив на фінансовий стан компанії-заявника, який не міг бути компенсований виплатою лише простих відсотків на належні суми, що викликало невизначеність для платника податків і додатково ускладнювалося відсутністю будь-яких правових шляхів виправлення ситуації.

378. Так само неможливість отримати відшкодування надміру сплаченого податку, щодо якого національні органи влади визнали, що він був сплачений з порушенням застосовного матеріального права, призвела до порушення: як заперечення позову компанії-заявника проти держави, так і відсутність національних процедур, які надають достатній засіб правового захисту для забезпечення захисту права компанії-заявника на мирне володіння своїм «майном», порушує справедливий баланс (*S.A. Dangeville v. France*, 2002, § 61).

379. Розбіжність між вартістю майна, вилученого з метою розрахунку компенсації за експропріацію, та податку на спадщину призвело до того, що Суд визнав порушення на підставі свавілля (*Jokela v. Finland,* § 65).

380. Простий факт того, що податкове законодавство має ретроактивний характер, як таке, не призводить до порушення (наприклад, закон зворотної сили, що передбачає оподаткування певних операцій (*«M.A. Та 34 інших проти Фінляндії» (M.A. and 34 Others v. Finland)* (ріш.), 2003).

381. Заходи примусового виконання в контексті податкових проваджень, які не були автоматично призупинені, коли боржник оскаржив їх, вважалися прийнятними та належали до широких меж розсуду держави, але вони повинні супроводжуватися процесуальними гарантіями, аби забезпечити, що особи не будуть поставлені в становище, де їхні апеляції ефективно обмежені, а самі вони не можуть ефективно захистити свої інтереси. Один із важливих факторів — те, чи існував певний розумний рівень зв'язку між залученими державними органами, що дозволило захистити права платників податків (*Rousk v. Sweden*, 2013, § 124).

382. Простий факт, що податкова ставка дуже висока, сам по собі не призводить до порушення; Суд розглядає податкову ставку заявника (*R.Sz. v. Hungary*, 2013, § 54). Оподаткування за значно вищою ставкою податку, ніж та, яка діяла на момент отримання доходу, про який ідеться, може розглядатися як необґрунтоване втручання в очікування, захищені статтею 1 Протоколу № 1 (*M.A. and 34 Others v. Finland* (ріш.), 2003).

383. У справі, коли звільнений державна службовиця була зобов'язана сплатити податок на вихідну допомогу за загальною ставкою 52 %, Суд встановив порушення на таких підставах: ця ставка значно перевищувала ставку, застосовувану до всіх інших доходів; заявниця зазнала суттєвої втрати доходу внаслідок безробіття; податок був безпосередньо вирахуваний роботодавцем із вихідної допомоги без будь-якої індивідуальної оцінки ситуації заявниці та був накладений на дохід, пов'язаний з діяльністю, що мала місце до відповідного податкового року (*N.K.M. v. Hungary*, 2013, §§ 66-74). Навпаки, Суд встановив, що до 30 % ПДВ від митної вартості вантажу не можна з кількісної точки зору вважати надмірним. Таким чином, стягнення ПДВ з імпорту організацією-заявником релігійної літератури не порушувало балансу між захистом прав заявника та суспільним інтересом у сплаті податків (*Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia* (ріш.), 2020, §§ 53 і 55).

384. У справі щодо тлумачення національного законодавства національними судами стосовно накладення податку на компанію-заявника за операцію, в якій вона продала деякі цінні папери (утримувані в дочірній компанії) перед їх викупом, Суд вважав, що справедливий баланс між суспільним інтересом збору податків і правом компанії-заявника на мирне володіння власністю був дотриманий. Суд зазначив, зокрема, що продаж / викуп цінних паперів відбувся в різні робочі дні, а не в той самий день, національне законодавство допускає виняток у такому випадку (*Iofil AE v. Greece* (ріш.), 2021, §§ 43-48).

385. Також у контексті податкових проваджень Суд надає важливого значення наявності процесуальних гарантій у відповідних провадженнях (порівняйте *Agosi v. the United Kingdom*, 1986, § 55). Справедливий баланс був порушений у випадках, коли національні органи влади за відсутності будь-яких ознак прямої участі фізичної чи юридичної особи в шахрайському зловживанні ланцюжком постачання ПДВ або знання про це, з усім тим покарали повністю сумлінного одержувача постачання, на яке накладається сплата ПДВ, за дії чи бездіяльність постачальника, над якими він не мав контролю та щодо якого не мав засобів моніторингу чи забезпечення відповідності (*"Bulves" AD v. Bulgaria*, 2009, §§ 67-71).

I. Земельне планування

386. Права власників щодо питань міського чи регіонального планування, по суті, еволюційні. Політика міського та регіонального планування — перш за все, сфери, у які втручається держава, зокрема через контроль над власністю в загальних або суспільних інтересах. За таких обставин, коли загальні інтереси суспільства першочергові, Суд вважає, що свобода розсуду держави більша, ніж у тих випадках, коли мова йде виключно про громадянські права (*«Горраіз Лізаррага та інші проти Іспанії» (Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain)*, 2004, § 70; *Mellacher and Others v. Austria*, 1989, § 55; *Chapman v. the United Kingdom* [ВП], 2001, § 104).

387. Згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 сам факт того, що особа володіє ділянкою землі, сам по собі не надає власнику права будувати на цій землі. Згідно з цим положенням дозволено вводити та підтримувати різні заборони на будівництво.

388. Суд розглянув низку справ щодо обмежень, накладених на землевласників у контексті просторового планування, які іноді тривали багато років *(Skibińscy v. Poland,* 2006, § 98; *«Скжиньський проти Польщі» (Skrzyński v. Poland),* 2007, § 92; *«Росіньський проти Польщі» (Rosiński v. Poland),* 2007, § 89; *«Бушкєвич проти Польщі» (Buczkiewicz v. Poland),* 2008, § 77; *«П'єтжак проти Польщі» (Pietrzak v. Poland),* 2008, § 115; *«Хакан Ари проти Туреччини» (Hakan Arı v. Turkey),* 2011, § 36; *«Россітто проти Італії» (Rossitto v. Italy),* 2009, § 37; «Майолі проти Італії» (*Maioli v. Italy),* 2011, § 52; *«Хюсейн Каплан проти Туреччини» (Hüseyin Kaplan v. Turkey),* 2013, § 38; *«Зія Чевік проти Туреччини» (Ziya Çevik v. Turkey),* 2011, § 33). У справі *Jahn and Others v. Germany* [ВП], 2005, §§ 100-105, яка стосувалася виняткових обставин, такі обмеження, навіть якщо вони були накладені на постійній основі та без права на отримання компенсації, були встановлені з дотриманням цього положення. Заявки оголошувалися неприйнятними у справах про абсолютну заборону будівництва, що супроводжується неможливістю вимагати компенсацію від муніципалітету, якщо власники не виявили наміру будувати та не показали, що заборона зобов'язувала їх змінити використання майна (*«Скагліаріні проти Італії» (Scagliarini v. Italy)* (ріш.), 2015); або якщо за відсутності змін у використанні заявник чекав тривалий час, перш ніж подати заявку на отримання дозволу на будівництво (*«Галтієрі проти Італії» (Galtieri v. Italy)* (ріш.), 2006). В інших випадках порушення було встановлено навіть за відсутності конкретного проєкту будівництва та на тій підставі, що законодавча влада спочатку прийняла закони, які передбачають право на компенсацію за експропріацію, але згодом неодноразово відкладала набрання чинності цими законами (*Skibińscy v. Poland*, 2006, § 78).

389. Незаконне зайняття державними органами землі приватної власності з метою реалізації проєктів розвитку, створення механізму, який дозволив органам влади отримати вигоду з протиправної ситуації, в якій землевласник був поставлений перед фактом, визнано порушенням права на мирне володіння «майном» (*Belvedere Alberghiera S.r.l. v. Italy*, 2000, § 59).

390. Суд наголосив, що труднощі у впровадженні комплексної законодавчої бази у сфері міського планування становлять частину процесу переходу від соціалістичного правового порядку та його режиму власності до режиму, сумісного з верховенством права та ринковою економікою, — процесу, який, за самою природою речей, пов'язаний з труднощами. Однак ці труднощі та масштабність завдань, які постають перед законодавцями, щоб розв'язати всі складні питання, пов'язані з таким переходом, не звільняють держави-члени від зобов'язань, що випливають з Конвенції чи протоколів до неї (*«Шірмер проти Польщі» (Schirmer v. Poland)*, 2004, § 38; *Skibińscy v. Poland*, 2006, § 96).

J. Конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом

391. У ряді справ Суд розглянув відповідно до статті 1 Протоколу № 1 різні заходи, вжиті з метою боротьби з незаконним збагаченням коштом доходів, одержаних злочинним шляхом. У таких випадках держави мають широку свободу розсуду у здійсненні політики боротьби зі злочинністю, включаючи конфіскацію майна, яке вважається майном незаконного походження (*Raimondo v. Italy*, 1994, § 30; *Riela and Others v. Italy* (ріш.), 2001; *Arcuri and Others v. Italy* (ріш.), 2001; *«Гогімідзе та інші проти Грузії» (Gogitidze and Others v. Georgia)*, 2015, § 108), майно, придбане за незаконні кошти

(*Ulemek v. Serbia* (ріш.), 2021), доходи від кримінального правопорушення *(productum sceleris)* (*«Філліпс проти Сполученого Королівства» (Phillips v. the United Kingdom)*, 2001; *Silickienė v. Lithuania*, 2012; *Gogitidze and Others v. Georgia*, 2015), майно, яке було об'єктом правопорушення (*objectum sceleris*) (*Agosi v. the United Kingdom*, 1986; *«Сун проти Росії» (Sun v. Russia)*; *«Ісмаїлов проти Росії» (Ismayilov v. Russia)*, 2018), або майно, яке служило або мало служити для вчинення злочину (*instrumentum sceleris*) (*Andonoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, 2015; *B.K.M. Lojistik Taşımacılık Ticaret Limited Şirketi v. Slovenia*, 2017; *«С.Ц. Сервіс Бенц Ком С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Service Benz Com S.R.L. v. Romania)*, 2017; *Butler v. the United Kingdom* (ріш.), 2002; *Markus v. Latvia*, 2020, § 69, і *Todorov and Others v. Bulgaria*, 2021, §§ 189-199, для повторення різних ситуацій).

392. Залежно від законодавчої бази в державах-членах, така конфіскація може мати місце в рамках кримінального провадження, яке зазвичай обумовлюється засудженням, або поза кримінальним провадженням, якщо виконуються певні умови. Ще одна спеціальна процедура — за якою майно злочинця або інших осіб конфіскується на основі простого припущення, що воно має злочинне походження. Зазвичай це називається розширеною конфіскацією, яка розглядається як допоміжна форма звичайної конфіскації. Крім того, в Італії введені заходи превентивної конфіскації адміністративного характеру, зокрема для боротьби з організованою злочинністю. Нарешті, певні юрисдикції, наприклад, Велика Британія, також мають цивільно-правовий підхід до конфіскації: ця модель конфіскації базується не на винуватості злочинця, а на походженні майна.

393. У справі *Gogitidze and Others v. Georgia*, 2015, § 105, Суд зауважив, що можна сказати, що існують загальноєвропейські та навіть універсальні правові стандарти, які заохочують, в першу чергу, конфіскацію майна, пов'язаного з серйозними кримінальними злочинами, такими як корупція, відмивання грошей, злочинами, пов'язаними з наркотиками тощо, без попереднього кримінального засудження. По-друге, тягар доведення законного походження майна, яке вважається незаконно набутим, може законно бути покладений на відповідачів у такому некримінальному провадженні щодо конфіскації, включаючи цивільне провадження щодо речі (*in rem*). По-третє, заходи конфіскації можуть бути застосовані не лише до прямих доходів, одержаних злочинним шляхом, але й до майна, включаючи будь-які доходи та інші непрямі вигоди, отримані шляхом перетворення прямих доходів, одержаних злочинним шляхом, або їх змішування з іншими, можливо законними, активами. Нарешті, конфіскаційні заходи можуть бути застосовані не лише до осіб, безпосередньо підозрюваних у кримінальних правопорушеннях, але й до будь-яких третіх осіб, які мають права власності без необхідної добросовісності, з метою приховати їхню протиправну роль у накопиченні відповідних багатств.

394. У контексті транснаціональної злочинності Суд визнав у справі *Shorazova v. Malta*, 2022, § 111, яка стосувалася наказу про блокування майна заявника на Мальті на підставі запиту у зв'язку з поточним розслідуванням у Казахстані звинувачень у шахрайстві / відмиванні грошей з боку заявниці та її чоловіка, важливість Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності для ефективної боротьби з організованою злочинністю. Водночас Суд наголосив, що взаємна правова допомога за цією Конвенцією має здійснюватися відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини. Таким чином, національні суди зобов'язані переглядати, якщо є серйозна та обґрунтована скарга на явний недолік у захисті прав, передбачених Європейською конвенцією (з відповідними змінами, *«Авотіньш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia)* [ВП], 2016, § 116).

395. Заходи конфіскації можуть бути прийнятними, якщо вони вживаються відповідно до загальних інтересів у забезпеченні того, щоб використання майна, про яке йде мова, не створювало переваги для особи, засудженої за кримінальне правопорушення, на шкоду суспільству (*Ulemek v. Serbia* (ріш.), 2021, § 66).

396. Суд також зазначив, що держави мають законний інтерес, а також зобов'язані, згідно з різними міжнародними договорами, вживати заходів для виявлення та моніторингу переміщення готівки через їхні кордони, оскільки великі суми готівки можуть використовуватися для відмивання грошей, торгівлі наркотиками, фінансування тероризму чи організованої злочинності, ухилення від сплати податків або вчинення інших серйозних фінансових злочинів. Таким чином, конфіскаційні заходи, вжиті, коли особи не декларують готівку під час перетину кордону, відповідають загальним інтересам суспільства (*«Карапетян проти Грузії» (Karapetyan v. Georgia)*, 2020, § 34).

397. Суд розглядає конфіскацію головним чином як контроль за використанням майна у значенні другого абзацу статті 1 Протоколу № 1, (*Handyside v. the United Kingdom*, 1976, § 63; *Agosi v. the United Kingdom*, 1986, § 51; *Karapetyan v. Georgia*, 2020, § 32; *Aktiva DOO v. Serbia*, 2021, § 78), навіть якщо конфіскація за своєю природою позбавляє особу права власності.

398. Дійсно, другий абзац статті 1 Протоколу № 1, зокрема, дозволяє Договірним державам контролювати використання майна з метою забезпечення сплати штрафних санкцій. Таким чином, у справах щодо конфіскації доходів від кримінального правопорушення, яка стала результатом засудження, Суд зазвичай розглядає конфіскацію як контроль за використанням майна (*Phillips v. the United Kingdom*, 2001, § 51; див. також *«Велч проти Сполученого Королівства» (Welch v. the United Kingdom)*, 1995, § 26, за статтею 7 Конвенції*; «Ван Офферен проти Нідерландів» (Van Offeren v. Netherlands)* (ріш.), 2005, за статтею 6 Конвенції). Другий абзац статті 1 Протоколу № 1 слід тлумачити у світлі загального принципу, викладеного в першому реченні першого абзацу, який вимагає існування розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та переслідуваною метою (*Phillips v. the United Kingdom*, 2001, §§ 51-52; *«Бальзамо проти Сан-Марино» (Balsamo v. San Marino)*, 2019, § 81).

399. Такий самий підхід застосовувався в ситуаціях, коли конфіскаційні заходи застосовувалися незалежно від кримінального звинувачення, оскільки відповідні активи вважалися незаконно придбаними, їхнє законне походження не було доведено або вони були знаряддям злочину (*Raimondo v. Italy*, 1994, § 27; *Riela and Others v. Italy* (ріш.), 2001; *Sun v. Russia*, 2009, § 25; *Arcuri and Others v. Italy* (ріш.), 2001; *«К.М. Проти Франції» (C.M. v. France)* (ріш.), 2001; *Air Canada v. the United Kingdom*, 1995, § 34; *Gogitidze and Others v. Georgia*, 2015, §§ 94 і 97, щодо конфіскації, застосованої в цивільному процесі; *Balsamo v. San Marino,* 2019, § 81, щодо провадження у справі про відмивання грошей; *Ulemek v. Serbia* (ріш.), 2021, §§ 62-68, щодо подальших проваджень, розпочатих відповідно до закону про арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, який не вважається злочинним за своєю природою).

400. Крім того, Суд також розглядав конфіскацію як контроль за використанням майна, якщо майно заявника було конфісковане як кримінальне покарання, незалежно від способу його придбання та будь-якого відношення до правопорушення (*Markus v. Latvia*, 2020, §§ 69-70; для отримання додаткової інформації див. вище розділ «Принцип законності»).

401. Як виняток, Суд проаналізував втручання як позбавлення власності, якщо конфіскація знаряддя злочину стосується власності третіх осіб і становить постійний захід (див. також главу «Контроль використання» вище; *Andonoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia,* 2015, § 36; *B.K.M. Lojistik Taşımacılık Ticaret Limited Şirketi v. Slovenia,* 2017, § 48; *«Яшар проти Румунії» (Yaşar v. Romania)*, 2019, § 49).

402. Іноді Суд утримувався від визначення того, чи було втручання, про яке йдеться, позбавленням власності чи контролем над використанням, оскільки вважав це непотрібним. Натомість він перейшов безпосередньо до перевірки того, чи відбулося порушення принципів законності, законної мети та пропорційності (*Denisova and Moiseyeva v. Russia*, 2010, § 55; *Aktiva DOO v. Serbia*, 2021, §§ 78 і 82).

403. У низці справ Суд застосовував критерій пропорційності згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 до різних процедур конфіскації майна, пов'язаного зі стверджуваним вчиненням різних серйозних злочинів. Що стосується майна, яке імовірно було придбане повністю або частково коштом доходів від незаконного обігу наркотиків (*«Вебб проти Сполученого Королівства» (Webb v. the United Kingdom)* (ріш.), 2004; *Butler v. the United Kingdom* (ріш.), 2002) або злочинними організаціями, залученими до торгівлі наркотиками (*Arcuri and Others v. Italy* (ріш.), 2001; *«Морабіто та інші проти Італії» (Morabito and Others v. Italy)* (ріш.), 2005) або з іншої незаконної діяльності типу мафії (*Raimondo v. Italy,* 1994, § 30), Суд визнав, що конфіскаційні заходи були пропорційними, навіть за відсутності обвинувального вироку, який підтверджує вину обвинуваченого (*Balsamo v. San Marino,* 2019, § 90).

404. Якщо конфіскацію було застосовано незалежно від кримінального обвинувачення проти третіх осіб, Суд визнав, що органи влади можуть застосовувати конфіскаційні заходи не лише до осіб, безпосередньо обвинувачених у вчиненні злочинів, але й до членів їхніх сімей та інших близьких родичів, які, як припускається, неофіційно володіли та розпоряджалися незаконно здобутим майном від імені підозрюваних правопорушників, або яким іншим чином бракувало необхідного добросовісного статусу (*Raimondo v. Italy*, 1994, § 30; *Arcuri and Others v. Italy* (ріш.), 2001; *Morabito and Others v. Italy* (ріш.), 2005; *Butler v. the United Kingdom* (ріш.), 2002; *Webb v. the United Kingdom* (ріш.), 2004; *«Саккоцціа проти Австрії» (Saccoccia v. Austria)*, 2008, § 88; *Silickienė v. Lithuania,* 2012, § 65, де конфіскаційний захід було застосовано до вдови корумпованого чиновника; *Balsamo v. San Marino*, 2019, §§ 89 і 93, де конфіскаційний захід було застосовано також до дітей через попередню судимість їхнього батька). Крім того, у справі *«Юсфілі та інші проти Азербайджану» (Yusifli and Others v. Azerbaijan)* (dec.), 2022, §§ 88-93, заявники були знайомими або родичами колишнього міністра охорони здоров'я. Суд визнав явно необґрунтованими їхні скарги щодо конфіскації прибутків, одержаних злочинним шляхом, пов'язаних з різним державним майном, яке ймовірно було присвоєне колишнім міністром охорони здоров'я та передане на користь заявників або компаній, у яких заявники були номінально єдиними власниками.

405. Конфіскація в таких випадках спрямована на запобігання незаконному використанню «майна», законне походження якого не було встановлено, особливо якщо воно використовується у спосіб, небезпечний для суспільства. Суд зазначив труднощі, з якими стикаються державні органи у боротьбі з організованою злочинністю. Конфіскація, призначена для блокування руху підозрюваного капіталу, ефективна та необхідна зброя в цьому контексті. Постанова про конфіскацію майна, здобутого злочинним шляхом, діє в загальних інтересах як стримувальний фактор для тих, хто збирається брати участь у злочинній діяльності, а також гарантує, що злочин не принесе результатів (*Denisova and Moiseyeva v. Russia*, 2010, § 58; *Phillips v. the United Kingdom*, 2001, § 52; *«Фонд Дасса та інші проти Ліхтенштейну» (Dassa Foundation and Others v. Liechtenstein)* (ріш.), 2007, за статтями 6 і 7).

406. Стаття 6 Конвенції загалом не забороняє державам вдаватися до презумпцій. У провадженнях щодо різних форм конфіскації або податкових репресій органи державної влади можуть діяти, виходячи з презумпції, що активи були придбані незаконним шляхом (*«Салабіаку проти Франції» (Salabiaku v. France)*, 1988, § 28). Такий самий підхід використовувався в контексті скарг щодо презумпцій, зроблених у цьому контексті, відповідно до статті 1 Протоколу № 1 (*«Какуччі та Сабателлі проти Італії» (Cacucci and Sabatelli v. Italy)* (ріш.), 2014, § 43; «Їлдрім проти Італії» (*Yildrim v. Italy)* (ріш.), 2003; або за статтею 6 (перекладання тягаря доведення на заявника, щоб довести, що його активи були придбані законним шляхом (*«Грейсон і Барнхем проти Сполученого Королівства» (Grayson and Barnham v. the United Kingdom)*, 2008, § 45; *Phillips v. the United Kingdom,* 2001, § 43; *«Перре проти Італії» (Perre v. Italy)* (ріш.), 1999, для допиту свідка). Використання презумпцій, якщо стороні була надана можливість спростувати презумпції, сумісне з презумпцією невинуватості. І навпаки, порушення § 2 статті 6 було встановлено у справі, коли було видано наказ про конфіскацію товарів, незважаючи на те, що власника було виправдано в кримінальному провадженні у злочині, від якого нібито були отримані доходи (*«Гірінгс проти Нідерландів» (Geerings v. Netherlands),* 2007, §§ 43-51).

407. Суд також визнав правомірним для відповідних національних органів видавати накази про конфіскацію на підставі переваги доказів, які свідчать про те, що законні доходи відповідачів не могли бути достатніми для придбання майна, про яке йдеться. Щоразу, коли наказ про конфіскацію був результатом цивільного провадження щодо речі *(in rem)*, яке стосувалося злочинних доходів, отриманих від серйозних злочинів, Суд не вимагав доказів «поза розумним сумнівом» незаконного походження майна в такому провадженні. Натомість доказ балансу ймовірностей або високої ймовірності незаконного походження в поєднанні з нездатністю власника довести протилежне було визнано достатнім для цілей перевірки пропорційності відповідно до статті 1 Протоколу № 1 (*Balsamo v. San Marino*, 2019, § 91).

408. Суд надав важливого значення різноманітним процесуальним гарантіям, доступним у провадженні щодо конфіскації, таким як їхня змагальність (*Yıldırım v. Italy* (ріш.), 2003; *Perre v. Italy* (ріш.), 1999); попереднє розкриття справи, що перебуває під наглядом (*Grayson and Barnham v. the*

United Kingdom, 2008, § 45); можливість для сторони надати документальні та усні докази (*Butler v. the United Kingdom* (ріш.), 2002; *Perre v. Italy* (ріш.), 1999), можливість бути законно представленим приватно найнятим адвокатом (*Butler v. the United Kingdom* (ріш.), 2002); припущення про злочинний характер активів може бути спростовано стороною (*Geerings v. Netherlands,* 2007, § 44); суддя має право на власний розсуд не застосовувати припущення, якщо вважає, що його застосування призведе до серйозного ризику несправедливості (*Phillips v. the United Kingdom*, 2001, § 43); чи була проведена індивідуальна оцінка того, яке майно має бути конфісковано у світлі фактів справи (*«Руммі проти Естонії» (Rummi v. Estonia),* 2015, § 108; *Silickienė v. Lithuania*, 2012, § 68); загалом, чи була заявникові надана розумна можливість подати свої аргументи в національних судах (*«Вейтс проти Естонії» (Veits v. Estonia)*, 2015, §§ 72 і 74; *Jokela v. Finland*, 2002, § 45; *Balsamo v. San Marino*, 2019, § 93); враховуючи всебічне бачення відповідного провадження (*Denisova and Moiseyeva v. Russia*, 2010, § 59).

409. Нарешті, на додаток до загальних процесуальних зобов'язань за статтею 1 Протоколу № 1 (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (по суті) [ВП], 2018, § 302), певні фактори мають значення для визначення пропорційності заходу конфіскації: зокрема, її тривалість, хоча вона не є визначальною (*«ВАТ Аврора Малоетажное Строітєльство проти Росії» (ООО Avrora Maloetazhnoe Stroitelstvo v. Russia),* 2020, § 69; *«Столковський проти Польщі» (Stołkowski v. Poland),* 2021, §§ 73-77; *«Ілек Сосіете а респосабіліте лімітє проти Туреччини» (İlek Société à responsabilité limitée v. Turkey)*, 2022, §§ 92-94); необхідність її збереження з огляду на хід кримінального провадження, а також його наслідки для зацікавленої сторони (*«Лачіхіна проти Росії» (Lachikhina v. Russia)*, 2017, § 59); поведінка заявника та втручання державних органів (*«Формінстер Ентерпрайзіс Лімітед проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic)*, 2008, § 75); і наявність ефективного засобу правового захисту, включаючи доступ до суду, за допомогою якого заявник може оскаржити (триваюче) вилучення (*«Бенет Чех, спол. с.р.о. проти Чеської Республіки» (Benet Czech, spol. s r.o. v. the Czech Republic)*, 2010, § 49).

К. Повернення (реституція) власності

410. Після демократичних змін у Центральній та Східній Європі багато урядів запровадили законодавство, яке передбачає реституцію власності, експропрійованої після Другої світової війни, або розглядали питання реституції в межах існуючої правової бази.

411. Стосовно заволодіння майном до ратифікації Конвенції та протоколів до неї, то органи Конвенції постійно стверджують, що позбавлення власності чи іншого речового права в принципі є миттєвим актом і не призводить до тривалої ситуації «позбавлення права» *(Malhous v. the Czech Republic* (ріш.) [ВП], 2000; *«Пройссіше Тойханд Гмбх і Ко КГ а.А. проти Польщі» (Preußische Treuhand GmbH & Co. KG a.A. v. Poland)* (ріш.), 2008, § 57).

412. Крім того, статтю 1 Протоколу № 1 не можна тлумачити як таку, що накладає на Договірні держави будь-які загальні зобов'язання повернути майно, яке було передане їм до того, як вони ратифікували Конвенцію (*«Янтнер проти Словаччини» (Jantner v. Slovakia),* 2003, § 34).

413. Також стаття 1 Протоколу № 1 не накладає жодних обмежень на свободу Договірних держав визначати обсяг реституції майна та вибирати умови, за яких вони погоджуються відновити права власності колишніх власників (*«Марія Атанасіу та інші проти Румунії» (Maria Atanasiu and Others v. Romania)*, 2010, § 136). Зокрема, Договірні Держави користуються широкою свободою розсуду щодо виключення певних категорій колишніх власників із такого права. Якщо категорії власників виключаються таким чином, їхні вимоги щодо реституції не можуть бути підставою для «легітимних очікувань», які залучають захист статті 1 Протоколу № 1 (*Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic* (ріш.) [ВП], 2002, §§ 70-74; *Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, § 35; *«Смілянiч проти Словенії» (Smiljanić v. Slovenia)* (ріш.), 2006, § 29).

414. Тож надія на визнання права власності, яке було неможливо ефективно реалізувати, не може вважатися «володінням» у значенні статті 1 Протоколу № 1, як і умовна вимога, яка втрачає силу в результаті невиконання умови (*Malhous v. the Czech Republic* (ріш.) [ВП], 2000; *Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004§ 35). Віра в те, що раніше чинний закон буде змінено на користь заявника, не може розглядатися

як форма легітимного очікування для цілей статті 1 Протоколу № 1. Існує різниця між простою надією на реституцію, якою б зрозумілою не була ця надія, і легітимним очікуванням, яке має бути більш конкретним за своєю природою, ніж проста надія, і ґрунтуватися на правовому положенні чи правовому акті, такому як судове рішення (*Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic* (ріш.) [ВП], 2002, § 73; *Von Maltzan and Others v. Germany* (ріш.) [ВП], 2005, § 112).

415. З іншого боку, як тільки Договірна держава, ратифікувавши Конвенцію, включаючи Протокол № 1, приймає законодавство, яке передбачає повне або часткове відновлення власності, конфіскованої за попереднім режимом, таке законодавство може вважатися таким, що створює нове право власності, яке захищається статтею 1 Протоколу № 1, для осіб, які задовольняють вимогам для отримання права (*Maria Atanasiu and Others v. Romania*, 2010, § 136). Те ж саме може застосовуватися щодо механізмів реституції або компенсації, встановлених законодавством до ратифікації, якщо таке законодавство залишалося чинним після ратифікації Договірною державою Протоколу № 1 (*Von Maltzan and Others v. Germany* (ріш.) [ВП], 2005, § 74; *Kopecký v. Slovakia* [ВП], 2004, § 35; *Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 125).

416. Таким чином, щодо змісту та обсягу права, про яке йдеться, Суд зазначив, що це питання слід розглядати з точки зору того, яке «майно» мав заявник на дату набрання чинності Протоколом і, що важливо, на дату, коли він подав свою скаргу до установ Конвенції (*Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, §§ 125 і 132). У цій справі право заявника на майно як компенсацію було надано йому польським законодавством — внаслідок надання прав особам, репатрійованим з-за Бугу після Другої світової війни, або їхнім спадкоємцям, — яке залишалося чинним на день набрання чинності Протоколу № 1 для Польщі.

417. Що стосується імплементації утверджених реформ, то верховенство права, що лежить в основі Конвенції, і принцип законності в статті 1 Протоколу № 1 вимагають від держав не лише поважати та застосовувати передбачувано і послідовно прийняті ними закони, але також, як наслідок цього обов'язку, забезпечити правові та практичні умови для їхньої реалізації (*Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 184).

418. Низка справ у сфері реституції майна стосувалася невиконання національними органами влади остаточних судових (або адміністративних) рішень. Рішення, яке зобов'язує органи влади надати компенсацію землею чи грошима відповідно до національного законодавства про реституцію майнових прав, надає заявнику позовну вимогу, що підлягає виконанню, яка є «володінням» у значенні статті 1 Протоколу № 1 *(«Ясіуніене проти Литви» (Jasiūniene v. Lithuania),* 2003, § 44). Таким чином, якщо є остаточне судове рішення на користь позивача, може вступити в дію поняття «легітимних очікувань» (*Driza v. Albania*, 2007, § 102).

419. Невиконання остаточних рішень у поєднанні з іншими недоліками в румунській системі реституції майна призвело до порушення статті 1 Протоколу № 1 у справі *Maria Atanasiu and Others v. Romania*, 2010, а також до процедури винесення пілотного рішення (*там само*, §§ 215-218). Подібним чином, у пілотному рішенні у справі *«Манушаке Путо та інші проти Албанії» (Manushaqe Puto and Others v. Albania)*, 2012, §§ 110-118, Суд постановив, що відбулося порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції у зв'язку з невиконанням остаточного рішення, яким заявникам було присуджено компенсацію замість реституції їхнього майна. У справі *«Бешірі та інші проти Албанії» (Beshiri and Others v. Albania)* (ріш.), 2020, Суд переглянув нову національну схему / засіб правового захисту, запроваджену в Албанії у відповідь на це пілотне рішення. Відзначаючи широку свободу розсуду держави щодо вибору форм відшкодування за порушення прав власності (*там само*, § 188), Суд визнав новий засіб правового захисту ефективним з огляду на такі міркування: a) відповідність форми відшкодування (*там само*, § 188); b) адекватність компенсації (*там само*, §§ 189-203); і c) доступність та ефективність засобу правового захисту (*там само*, §§ 204-214). Що стосується адекватності компенсації, Суд визнав надзвичайно важку та складну ситуацію та дійшов висновку, що мінімальний поріг для суми компенсації в 10 % від поточної вартості первісної власності можна вважати розумним у конкретному контексті Албанії (*там само*, §§ 194-196). Водночас він визнав, що його оцінка нового засобу правового захисту може підлягати перегляду в майбутньому залежно від того, чи засоби правового захисту продовжуватимуть відповідати вимогам Конвенції на практиці (*там само*, § 222).

420. Справа *Orlović and Others v. Bosnia and Herzegovina,* 2019, §§ 55, 57 і 61, стосувалася невиконання національних рішень, які надавали заявникам право на повернення всієї їхньої землі, включаючи частину землі, на якій була побудована церква після їхньої депортації. Суд встановив порушення та зобов'язав державу вжити всіх необхідних заходів для забезпечення виконання рішення на користь заявників, включаючи усунення церкви з їхньої землі (*там само*, §§ 68-71).

421. Щодо обґрунтування, яке уряд може висунути для свого втручання в право заявника на власність, Суд повторив, що брак коштів не може виправдовувати невиконання остаточного та обов'язкового рішення щодо боргу держави (*Driza v. Albania*, 2007, § 108; *Prodan v. Moldova*, 2004, § 61).

422. Лише у дуже виняткових випадках, наприклад, в унікальному контексті возз'єднання Німеччини, Суд визнав, що відсутність будь-якої компенсації не порушує «справедливого балансу», який необхідно встановити між захистом власності та вимогами загального інтересу (*Jahn and Others v. Germany* [ВП], 2005, § 117). Загалом стаття 1 Протоколу № 1 вимагає, щоб сума компенсації, наданої за майно, вилучене державою, «розумно співвідносилася» з його вартістю (*Broniowski v. Poland* [ВП], 2004, § 186). Це також стосується компенсаційних виплат, наданих законодавством. Суд погодився зі зменшенням рівня компенсації за відчужену землю, введеним шляхом внесення змін до підзаконних актів під час незавершеного національного адміністративного провадження, якщо таке зменшення служить загальним інтересам захисту державного бюджету, а присуджена компенсація не видається необґрунтовано низькою («Сербська православна церква проти Хорватії» (*Serbian Orthodox Church v. Croatia),* 2020, §§ 62, 65-68).

423. Крім того, деякі зі справ, поданих до Суду, стосувалися недотримання чинності остаточності рішення, яке призвело до анулювання права власності заявника без компенсації. За таких обставин Суд встановив, що порушення принципу правової визначеності призводить до порушення вимоги законності згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 (*«Парванов та інші проти Болгарії» (Parvanov and Others v. Bulgaria)*, 2010, § 50*; «Кехая та інші проти Болгарії» (Kehaya and Others v. Bulgaria)*, 2006, § 76; *«Ченгелян та інші проти Болгарії» (Chengelyan and Others v. Bulgaria)*, 2016, §§ 49-50*).* Вимога законності означає не лише дотримання відповідних положень національного законодавства, а й сумісність із верховенством права. Таким чином, це означає, що має бути захист від свавілля (*Parvanov and Others v. Bulgaria,* 2010, § 44).

424. Таким чином, з огляду на суперечливі висновки національних судів і неспроможність національного суду пояснити, чому він відступає від очевидної логіки попереднього рішення, позбавлення заявника «майна» не може бути сумісним з верховенством права та вільним від свавілля і, отже, не може відповідати вимозі законності відповідно до статті 1 Протоколу № 1 (*Parvanov and Others v. Bulgaria*, 2010, § 50). Подібним чином Суд зазначив за статтею 6, що в особливому контексті реституції націоналізованого майна в Румунії відсутність узгодженості законодавства та суперечлива судова практика щодо тлумачення певних аспектів законів про реституцію створили загальну атмосферу відсутності правової визначеності (*«Тюдор Тюдор проти Румунії» (Tudor Tudor v. Romania)*, 2009, § 27).

425. Крім того, співіснування двох правовідновлюючих документів на одне й те саме майно і відсутність компенсації для власника, який не може користуватися своїм «майном», стали підставою для висновку про порушення статті 1 Протоколу № 1 у багатьох рішеннях Суду (першим було рішення у справі *«Стрейн та інші проти Румунії» (Străin and Others v. Romania),* 2005, §§ 46-47. Цей підхід нещодавно було підтверджено у справі *«Дікманн і Гіон проти Румунії» (Dickmann and Gion v. Romania),* 2017, §§ 103-04), де Суд також вважав за необхідне, щоб пом'якшення «старої кривди», зазнаної внаслідок порушення прав власності з боку комуністичного режиму, не створювало непропорційних нових кривд (*там само*, § 96).

426. Суд також мав можливість розглянути ситуацію власників, які, добросовісно придбавши своє майно, згодом були позбавлені власності, оскільки законними власниками були визнані інші (*«Тошкута та інші проти Румунії» (Toşcuţă and Others v. Romania),* 2008, § 33).

427. Зокрема, продаж державою майна особи третій стороні, яка діє сумлінно, навіть якщо це передує остаточному судовому підтвердженню права власності іншої особи, становить позбавлення власності. Таке позбавлення в поєднанні з повною відсутністю компенсації суперечить статті 1

Протоколу № 1 (*«Вода і Боб проти Румунії» (Vodă and Bob v. Romania)*, 2008, § 23). У справі «Кац проти Румунії» (*Katz v. Romania)*, 2009, §§ 30-36, Суд встановив, що порушення статті 1 Протоколу № 1 виявило широко поширену проблему, спричинену неправильним законодавством про реституцію націоналізованих будівель, які були продані державою третім особам, які добросовісно придбали їх, і що навіть численні поправки до закону не покращили ситуацію. Суд побачив цю нездатність держави довести своє законодавство до ладу не лише як обтяжуючий фактор, але й як загрозу майбутній ефективності механізму Конвенції відповідно до статті 46 Конвенції. Це питання залишалося проблематичним у справі *«Преда та інші проти Румунії» (Preda and Others v. Romania*), 2014, §§ 146-148, у подальшому рішенні у справі *Maria Atanasiu and Others v. Romania,* 2010, що також наголошується у справі *«Ана Іонеску та інші проти Румунії»* (*Ana Ionescu and Others v. Romania)*, 2019, §29. Пізніше справа *«Валеану та інші проти Румунії» (Văleanu and Others v. Romania*), 2022, § 262, повторно підтвердила ці рішення, висунувши до держави-відповідача вимогу щодо вжиття подальших загальних заходів для розв'язання постійних структурних проблем у механізмі реституції.

428. У справі *Pincová and Pinc v. the Czech Republic*, 2002, заявники скаржилися на порушення своїх прав власності, стверджуючи, що вони добросовісно придбали будинок у 1967 році, не знаючи, що майно було раніше конфісковано, і не контролюючи подробиці операції або ціну покупки. Суд визнав за необхідне забезпечити, щоб пом'якшення старої шкоди не створювало непропорційних нових збитків. З цією метою законодавство повинно давати змогу враховувати особливі обставини кожної справи, щоб особи, які добросовісно придбали своє «майно», не були змушені нести тягар відповідальності, який по праву несе держава, яка колись конфіскувала ці «володіння» *(там само,* § 58). У цій справі було встановлено порушення (також у справі *«Звольський і Звольська проти Чеської Республіки» (Zvolský and Zvolská v. the Czech Republic),* 2002, §§ 72-74). Пропорційність заходів, які з метою компенсації особам, майно яких було свавільно відібрано комуністичним режимом, позбавили інших осіб власності, яку вони придбали у держави, також порушувалося у справі *«Велікові та інші проти Болгарії» (Velikovi and Others v. Bulgaria),* 2007, §§ 181 і 190.

429. Крім того, надмірна тривалість процедури реституції призвела до порушення статті 6 у ряді справ, наприклад, проти Румунії, Словаччини та Словенії (*«Сірч проти Словенії» (Sirc v. Slovenia)*, 2008, § 182). У таких випадках Суд часто вважав непотрібним розглядати скарги заявників на основі статті 1 Протоколу № 1. Проте, коли затримки мали місце у провадженні після визнання майнових прав заявника, Суд визнав окреме порушення статті 1 Протоколу № 1, зокрема через стан невизначеності, в якому опинилися заявники щодо долі свого майна (*«Ігаріене та Петраускіене проти Литви» (Igarienė and Petrauskiene v. Lithuania),* 2009, §§ 55 і 58; *Beinarovič and Others v. Lithuania*, 2018, §§ 141 і 154). У справі *«Кірілова та інші проти Болгарії» (Kirilova and Others v. Bulgaria)*, 2005, §§ 120-121, відбулися значні затримки з наданням заявникам квартир, запропонованих як компенсація за експропріацію їхньої власності.

430. Нарешті, у справі *«Вісілев і Дойчева проти Болгарії» (Vasilev and Doycheva v. Bulgaria)*, 2012, §§ 45-53, стосовно повернення сільськогосподарської землі, колективізованої комуністичним режимом, її власникам або їхнім спадкоємцям, порушення статті 1 Протоколу № 1 та статті 13 було виявлено через інертність національних органів влади у виконанні різноманітних необхідних формальностей.

L. Державні компанії

431. Вирішуючи, чи дії чи бездіяльність компанії можна віднести відповідно до Конвенції до відповідного органу чи відповідальної Держави-члена, Суд враховуватиме такі фактори, як перелічені у справі *«Радіо Франс та інші проти Франції» (Radio France and Others v. France)* (ріш.), 2003, § 26, у контексті статті 34 Конвенції. Суду, зокрема, доведеться розглянути, чи мала компанія достатню інституційну та операційну незалежність від держави, щоб звільнити останню від відповідальності за Конвенцією за її дії та бездіяльність (*«Михайленки та інші проти України» (Mykhaylenky and Others v. Ukraine)*, 2004, § 44; *«Шльопкін проти Росії» (Shlepkin v. Russia)*, 2007, § 24; *«Люблянська банка д.д. проти Хорватії» (Ljubljanska banka d.d. v. Croatia)* (ріш.), 2015, §§ 51-55; *Liseytseva and Maslov v. Russia*, 2014, § 151; *Kuzhelev and Others v. Russia*, 2019, §§ 93-100 і 117). У тексті статті 34 немає нічого, що вказує на те, що термін «неурядова організація» можна тлумачити так, щоб виключати лише ті державні організації, які можна вважати частиною держави-відповідача (*«Хорватська господарська*

палата проти Сербії» (Croatian Chamber of Economy v. Serbia) (ріш.), 2017, § 38).

432. Так званий тест «інституційної та операційної незалежності», на який Суд посилався у багатьох справах, безпосередньо випливає з критеріїв, підсумованих у рішенні у справі *Radio France*, 2003 У зв'язку з цим Суд бере до уваги низку факторів, жоден із яких не є вирішальним сам по собі, у своїй оцінці того, чи вважається юридична особа, зокрема, державна компанія, «державною організацією» у значенні статті 34 Конвенції.

433. Основними критеріями для визначення того, чи справді держава несе відповідальність за такі борги, є: правовий статус компанії (згідно з публічним чи приватним правом); характер діяльності (державна функція чи звичайний комерційний бізнес); контекст функціонування (наприклад, монополія чи жорстко регульований бізнес); інституційна незалежність (обсяг державної власності); операційна незалежність (обсяг державного нагляду та контролю) (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 114; *Fomenko and Others v. Russia* (ріш.), 2019, § 172; *Tokel v. Turkey,* 2021, § 58).

434. Встановлюючи державну відповідальність за борги державної компанії, як виявляється, також беруться до уваги інші додаткові фактори, такі як роль держави щодо важкої ситуації, в якій опинилася компанія, тобто неплатоспроможності, або оцінюється, чи можна припустити, що держава взяла на себе відповідальність за борги компанії повністю або частково (порівняйте *Liseytseva and Maslov v. Russia,* 2014, §§ 184-192).

435. Відповідно, якщо такі елементи присутні, державний характер компанії-боржника може бути підтверджений незалежно від її формальної класифікації згідно з національним законодавством. Отже, якщо за конкретних обставин справи є достатні підстави, які дають змогу зробити висновок, що держава несе відповідальність за борги компанії перед заявниками, Суд дійде висновку, що скарга заявників сумісна за *персональною юрисдикцією* з положеннями Конвенції. Наприклад, у справі *Tokel v. Turkey,* 2021, Суд зазначив, що «Чайкур» (Çaykur), державне підприємство, яке спеціалізується на виробництві чаю, було юридичною особою, на яку поширювались положення приватного права, відповідальність якої обмежувалася її капіталом. Компанія діяла на ринку чаю разом із приватними чайними компаніями, без будь-якої монополії, і підпадала під юрисдикцію звичайних судів. З усім тим весь капітал компанії «Чайкур» завжди належав державі. Компанію класифікували як державну економічну установу, тип державного підприємства, яке, за визначенням, надавало державні послуги й отримувало концесії на продукцію, яку виробляло. Суд вирішив, що, незважаючи на офіційну класифікацію згідно з національним законодавством, з огляду на законодавство, яке діяло на той час, незалежність компанії «Чайкур» була обмежена існуванням сильних інституційних та оперативних зв'язків з державою. Таким чином, нагляд і контроль державних органів за інвестиційними планами компанії «Чайкур» були вирішальним фактором у цій справі (*Tokel v. Turkey,* 2021, §§ 58-64).

436. Коли держава виступає мажоритарним акціонером приватної компанії, Суд дійшов висновку, що, незважаючи на те, що відповідна компанія — окрема юридична особа, вона не користується достатньою інституційною та операційною незалежністю від держави, якщо (i) її активи значною мірою контролюються та управляються державою; (ii) держава мала та застосовувала повноваження вживати заходів, спрямованих на покращення фінансового становища компанії різними засобами, такими як анулювання, навіть якщо лише тимчасово, заборгованості, стягненої з неї судами, або шляхом сприяння інвестиціям у компанію, і (iii) сам Уряд взяв на себе певний ступінь відповідальності за борги компанії (*«Качатрян проти Вірменії» (Khachatryan v. Armenia),* 2009, §§ 51-54).

437. Проте, якщо компанія-відповідач з окремою юридичною особою має можливість володіти активами, які відрізняються від власності її акціонерів, і має делеговане управління, держава, як і будь-який інший акціонер, несе відповідальність за борги лише в сумі, інвестованій в акції компанії (*Anokhin v. Russia* (ріш.), 2007).

438. Зокрема, щодо компаній у режимі суспільної власності, який широко використовувався у СФРЮ, Суд постановив, що вони загалом не користуються «достатньою інституційною та операційною незалежністю від держави», щоб звільнити державу від відповідальності за Конвенцією (*«Р. Качапор та інші проти Сербії» (R. Kačapor and Others v. Serbia)*, 2008, § 98; *Mykhaylenky and Others v. Ukraine*, 2004, § 44; *«Застава Іт Турс проти Сербії» (Zastava It Turs v. Serbia)* (ріш.), 2013, §§ 21-23).

439. Крім того, Суд постановив, що параметри, розроблені стосовно державних компаній, крім фінансових установ, можуть також застосовуватися до справ щодо державних банків *(Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and The Former Yugoslav Republic Of Macedonia* [ВП], 2014, § 116). Дійсно, ключові критерії, які використовуються для визначення того, чи повинна держава нести відповідальність за банківські борги, ті самі, що й Суд визначив у своєму рішенні у справі *Radio France*, 2003

440. У справі *Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 114, Суд нагадав, що держава може нести відповідальність за борги державної компанії, навіть якщо компанія — окрема юридична особа, за умови, що вона не користується достатньою інституційною та операційною незалежністю від держави, щоб звільнити державу від відповідальності за Конвенцією (*Mykhaylenky and Others v. Ukraine*, 2004, §§ 43-46; *«Кооператіва Агрікола Слобозіа-Ханесей проти Молдови» (Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei v. Moldova)*, 2007, §§ 17-19; *«Єршова проти Росії» (Yershova v. Russia)*, 2010, §§ 54-63; *Kotov v. Russia* [ВП], 2012, §§ 92-107).

441. Окрім згаданих вище факторів, Суд дійшов висновку, що навіть додаткові фактори, розроблені в судовій практиці щодо компаній, крім фінансових установ, можуть також застосовуватися до справ щодо державних банків (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [ВП], 2014, § 115). Справи, про які йдеться, стосувалися питання про те, чи несе держава пряму відповідальність за фінансові труднощі компанії, викачує корпоративні кошти на шкоду компанії та її акціонерам, не підтримує суто ділові відносини з компанією чи іншим чином зловживає корпоративною формою (*Anokhin v. Russia* (ріш.), 2007; *Khachatryan v. Armenia*, 2008, §§ 51-55).

442. Нарешті, варто також згадати спробу Суду роз'яснити правовий статус ліквідаторів у справі про банкрутство. Щоб перевірити, чи можна вважати, що ліквідатор діяв як державний агент, Суд розглянув різні критерії, як-от: i) підтвердження призначення ліквідатора (чи підтвердження пов'язане з будь-якою відповідальністю держави за те, як ліквідатор виконував свої обов'язки); ii) нагляд і підзвітність (чи держава несе відповідальність за дії ліквідатора, тоді як він ніс відповідальність перед кредиторами); iii) цілі (характер завдань та інтересів ліквідатора, тобто, на думку Суду, сам факт того, що послуги також могли бути суспільно корисними, не перетворює ліквідатора на державного службовця, який діє в суспільних інтересах); iv) повноваження (чи вони обмежуються оперативним контролем та управлінням майном неплатоспроможної компанії та чи існує офіційне делегування повноважень будь-яким державним органом); та v) функції (чи ліквідатори залучені до виконавчого провадження та чи їм були надані примусові повноваження) (зокрема, у справі *Kotov v. Russia* [ВП], 2012, §§ 92-98 і 99-106, яка стосувалася неможливості заявника відшкодувати збитки з ліквідатора, призначеного для управління майном банку, визнаного судом неплатоспроможним).

443. У цьому випадку ліквідатор у відповідний час користувався значною частиною операційної та інституційної незалежності, і державні органи не мали повноважень давати йому вказівки, а тому не могли безпосередньо втручатися в процес ліквідації як такий, тож можна було дійти висновку, що ліквідатор не діяв як агент держави (*Kotov v. Russia* [ВП], 2012, § 107). Отже, держава-відповідач не повинна нести пряму відповідальність за його протиправні дії.

M. Заходи економії

444. Суд розглянув низку справ, у яких заявники скаржилися на різні аспекти заходів жорсткої економії, вжитих Договірними сторонами у відповідь на фінансову кризу. Це питання включало зменшення розмірів соціального страхування та заробітної плати, а також податкові заходи, які часто визнавали такими, що відповідають вимогам статті 1 Протоколу № 1. Суд взяв до уваги, що заходи були вжиті для компенсації наслідків економічної кризи, що органи влади враховували суспільні інтереси, що конкретний захід був частиною набагато ширшої програми, що вони не були непропорційними та не становили загрози для засобів існування заявників і мали тимчасовий характер (*«Мокієне проти Литви» (Mockienė v. Lithuania)* (ріш.), 2017, , § 48; *Da Silva Carvalho Rico v.*

Portugal (ріш.), 2015, § 46; *Savickas and Others v. Lithuania* (ріш.), 2013, §§ 92-94; *Da Conceição Mateus and Santos Januário v. Portugal* (ріш.), 2013, § 29; *«Коуфакі та Адеді проти Греції» (Koufaki and Adedy v. Greece)* (ріш.), 2013, §§ 37-49; *«Жегарац та інші проти Сербії» (Žegarac and Others v. Serbia)* (ріш.), 2023, § 103). Суд визнав, що держави мають широкі дискреційні повноваження при прийнятті законів у контексті зміни політичного чи економічного режиму (*Valkov and Others v. Bulgaria*, 2011, § 96).

445. Деякі заходи, прийняті Судом, призвели до тимчасового зниження доходів певних верств населення. У 2010 році Румунія знизила заробітну плату в державному секторі на 25 % протягом шести місяців, щоб збалансувати державний бюджет *(«Міхеєш і Сентеш проти Румунії» (Mihăieş and Senteş v. Romania)* (ріш.), 2011, § 8). У 2012 році Португалія зменшила виплату святкових і різдвяних надбавок певним категоріям пенсіонерів державного сектору, чиї місячні пенсії перевищували 600 євро, і повністю призупинила їх для пенсіонерів, чиї місячні пенсії перевищували 1100 євро, що у випадках двох заявників призвело до скорочення пенсійних виплат майже на 11 % (*Da Conceição Mateus and Santos Januário v. Portugal* (ріш.), 2013, § 6).

446. Інші набули форми тимчасового додаткового податку на прибуток. У 2013 році Португалія підпорядкувала пенсії державного сектору солідарному внеску в розмірі 3,5 % з частини, що відповідає першим 1800 євро на місяць, і 16 % з частини, що перевищує їх, що у справі, розглянутій Судом, зменшило пенсійний дохід заявника на 4,6 % (*Da Silva Carvalho Rico v. Portugal* (ріш.), 2015, § 8).

447. Інші заходи призвели до постійного або напівпостійного зниження доходів певних верств населення. У 2010 році Румунія скасувала низку спеціальних пенсійних режимів, які застосовуються до певних категорій пенсіонерів державного сектору, що призвело до зменшення пенсій п'ятьох заявників приблизно на 70 % (*«Фріму та інші проти Румунії» (Frimu and Others v. Romania)* (ріш.), 2012, § 5).

448. Також у 2010 році Греція зменшила пенсії та заробітну плату в державному секторі зі зворотною дією на відсоток від 12 % до 30 %, додатково зменшивши їх пізніше того ж року ще на 8 %, а також зменшила відпустку та різдвяні надбавки для високооплачуваних працівників державного сектора (*Koufaki and Adedy v. Greece* (ріш.), 2013, §§ 20 і 46).

449. У справі щодо тимчасового зменшення зарплат суддів Суд врахував той факт, що оскаржувані заходи були частиною широкої програми заходів жорсткої економії, які вплинули на зарплати в державному секторі, що зменшення стосувалося підвищення, наданого двома роками раніше, і що зрештою відповідні особи отримали компенсацію за це зменшення (*Savickas and Others v. Lithuania* (ріш.), 2013, § 93).

450. Однак у справі щодо оподаткування вихідної допомоги за загальною ставкою 52 % Суд визнав, що використані кошти були непропорційними законній меті, яку переслідували. І це попри широку свободу розсуду, якою держава користувалася в питаннях оподаткування, і навіть якщо припустити, що цей захід служив інтересам державного бюджету в період економічних труднощів. Суд врахував, що ця ставка значно перевищувала ставку, застосовувану до всіх інших доходів; заявниця зазнала суттєвої втрати доходу внаслідок безробіття; податок був безпосередньо вирахуваний роботодавцем із вихідної допомоги без будь-якої індивідуальної оцінки ситуації заявниці та був накладений на дохід, пов'язаний з діяльністю, що мала місце до відповідного податкового року (*N.K.M. v. Hungary*, 2013, §§ 66-74).

451. В іншій справі щодо встановлення податків на високий дохід Суд в цілому встановив, що рішення, прийняті державою, не виходили за рамки дискреційних повноважень, наданих органам влади в питаннях оподаткування, і не порушували балансу між загальними інтересами та інтересами захисту індивідуальних прав компаній. Суд зазначив, що кроки, вжиті державою, також були частиною мети країни щодо виконання зобов'язань згідно з бюджетними правилами Європейського Союзу (*«П. Плесіер Б.В. проти Нідерландів» (P. Plaisier B.V. v. the Netherlands)* (ріш.), 2017, §§ 77-97).

452. Нарешті, у справі щодо примусової участі заявників у спробах зменшити державний борг шляхом обміну їхніх облігацій на інші боргові інструменти меншої вартості, Суд не знайшов порушення статті 1 Протоколу № 1. Він зазначив, що втручання переслідувало суспільні інтереси з метою збереження

економічної стабільності та реструктуризації державного боргу в період серйозної економічної кризи. Суд постановив, що заявники не зазнали жодного особливого чи надмірного тягаря, зокрема з огляду на широку свободу розсуду держав у цій сфері та зниження комерційної вартості облігацій, на яку вже вплинуло зниження платоспроможності держави, яка, ймовірно, не змогла б виконати свої зобов'язання за положеннями, включеними до старих облігацій. Суд також вважав, що положення про колективний позов і реструктуризація державного боргу були належним і необхідним засобом зменшення державного боргу та порятунку держави від банкрутства, що інвестування в облігації ніколи не було безризиковим і що заявники повинні були знати про примхи фінансового ринку та ризик можливого падіння вартості своїх облігацій (*Mamatas and Others v. Greece,* 2016, §§ 22 і 48-51; див. також справу *«Фрейре Лопес проти Португалії» (Freire Lopes v. Portugal)* (ріш.), 2023, §§ 88-90)).

N. Право Європейського Союзу

453. Справа *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [ВП], 2005, §§ 155-156, стосувалася літака, зданого компанією-заявником в оренду югославській компанії, який був конфіскований у 1993 році ірландською владою відповідно до Регламенту Співтовариства, що вводить в дію санкції ООН проти Федеративної Республіки Югославія. Суд встановив, що захист основоположних прав за допомогою законодавства ЄС можна було б вважати «еквівалентним» системі Конвенції (так звана «презумпція Босфору або принцип еквівалентного захисту»[7]). Отже, виникла презумпція, що Ірландія не відступила від вимог Конвенції, коли вона реалізувала юридичні зобов'язання, що випливають з її членства в ЄС. Суд взяв до уваги характер втручання, загальні інтереси, які переслідували арешт та режим санкцій, а також розпорядження Суду ЄС, яке Верховний суд був зобов'язаний виконати та виконав. Він вважав очевидним, що жодного порушення функціонування механізмів контролю за дотриманням передбачених Конвенцією прав не було. Таким чином, не можна сказати, що захист конвенційних прав компанії «Босфорус Ейрвейс» (Bosphorus Airways) був явно недостатнім. Порушень статті 1 Протоколу № 1 виявлено не було.

454. Щодо грошових позовів, у справі *Avotiņš v. Latvia* [ВП], 2016, §§ 104 і 109-111, яка стосувалася виконання в Латвії рішення, винесеного у 2004 році на Кіпрі, щодо погашення боргу згідно зі статтею 6 Конвенції, і де порушення не було встановлено, Суд визнав, що механізм, передбачений правом Європейського Союзу для нагляду за дотриманням основоположних прав, тією мірою, якою його потенціал було розгорнуто, також забезпечує захист, порівнянний з тим, який передбачає Конвенція (друга умова Босфорської презумпції, першою умовою є відсутність будь-яких можливостей для маневру з боку національних органів влади, як зазначено у справі *«Мішо проти Франції» (Michaud v. France),* 2012, §§ 114-116).

455. Крім того, у справі *«Геракл С.А. Дженерал Семент Кампані проти Греції» (Heracles S.A. General Cement Company v. Greece)* ((ріш.), 2016, §§ 63-70), Суд встановив, що рішення національного суду на виконання рішення Європейської комісії, яке наказує повернути незаконно отриману державну допомогу, разом із нарахованими відсотками за 14 років, не було непропорційним і оголосив скарги за статтею 1 Протоколу № 1 та статтею 6 неприйнятними.

456. У справі *O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland,* компанія, яка виловлювала незрілі мідії (насіння мідій), поскаржилася, що уряд Ірландії завдав їй фінансових збитків через те, як він дотримувався екологічного законодавства Європейського Союзу. Уряд тимчасово заборонив вилов насіння мідій у 2008 році в гавані, де діяла компанія, після того, як Суд Європейського Союзу («CJEU») визнав, що Ірландія не виконала своїх зобов'язань згідно з двома екологічними директивами ЄС. Таким чином, компанія не мала зрілих мідій для продажу у 2010 році, що призвело до втрати прибутку. Суд зауважив, що захист довкілля та дотримання зобов'язань держави-відповідача за законодавством ЄС були законними цілями. Як комерційний оператор компанія повинна була усвідомлювати, що необхідність виконання державою правил ЄС може вплинути на її бізнес.

457. Зокрема, Суд дійшов висновку, що презумпція Босфору не застосовується в обставинах цієї справи, оскільки держава-відповідач не була повністю позбавлена можливостей для маневру щодо

7. Див. *Див. Посібник зі статті 1 (Зобов'язання поважати права людини).*

обов'язку виконувати рішення Суду Європейського Союзу та підзаконні акти, що впроваджують директиву. Суд залишив відкритим питання про те, чи можна за інших обставин вважати, що рішення Суду ЄС у справі про порушення не залишає можливостей для маневру (*O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland*, 2018, §§ 110-112).

458. Загалом Суд встановив, що компанія не зазнала непропорційного тягаря через дії уряду та що Ірландія забезпечила справедливий баланс між загальними інтересами громади та захистом прав особи. Отже, не було встановлено порушення майнових прав компанії за статтею 1 Протоколу № 1.

459. У справі *Imeri v. Croatia*, 2021, § 72, Суд взяв до уваги відповідне законодавство Європейського Союзу під час розгляду справи щодо конфіскації грошей, які заявник не задекларував під час перетину кордону між Словенією та Хорватією. Зокрема, Суд розглянув практику Суду Європейського Союзу, згідно з яким постанова 2005 року (щодо контролю над готівкою, яка ввозиться до або вивозиться зі Співдружності, Постанова про контроль за готівкою 2005 року) не мала на меті покарання за можливі шахрайські чи незаконні дії, а лише порушення зобов'язання щодо декларування. Суд також розглянув преамбулу Постанови про контроль за готівкою 2018 року, яка скасувала й замінила Постанову 2005 року, в якій прямо вказано, що покарання за недотримання обов'язку декларувати або розкривати суму готівки під час перетину кордону не повинні брати до уваги потенційну злочинну діяльність, що пов'язана з готівкою.

460. Нарешті, у справі *«Спасов проти Румунії» (Spasov v. Romania)*, 2023, §§ 113-119, власник і капітан судна, зареєстрованого в Болгарії, займався виловом калкана у виключній економічній зоні (ВЕЗ) Румунії, коли на його судні було проведено перевірку. Його було притягнено до відповідальності на тій підставі, що він не має виданої Румунією ліцензії на вилов риби, а також що він використовував сітку, що заборонено румунським законодавством. Оскільки цей випадок трапився після вступу обох країн до Європейського Союзу, заявник посилався на Загальну політику в галузі рибальства. Однак, в остаточному рішенні від 2 жовтня 2013 р. Апеляційний суд постановив, що на судна Співтовариства все ж поширювалося законодавство Румунії, введене в дію на підставі Конвенції ООН з морського права, і що національні норми щодо вилову власне калкана не суперечили законодавству Європейського Союзу. Заявник поскаржився, що Апеляційний суд не запросив постанову Суду Європейського Союзу (щодо тлумачення норм Загальної політики в галузі рибальства) і що він ухвалив рішення, яке з огляду на ці норми було свавільним. Суд зауважив, що грошові санкції, накладені Арбітражним судом на заявника, були застосовані на підставі конкретного національного положення і додатково до визнання його винним у незаконному рибальстві. Проте, оскільки Суд встановив, що визнання заявника винним було результатом очевидної правової помилки, зазначене вище національне положення не могло служити законною підставою для накладення на нього додаткових грошових санкцій.

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає винесені Судом ухвали або рішення, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було винесене Палатою Суду. Абревіатура «(ріш.)» вказує на те, що наводиться цитата з рішення Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними у розумінні статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у списку нижче. У § 2 Статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (a) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли запит про передачу приймається колегією Великої палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має юридичної сили; наступне рішення Великої палати стає остаточним.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (*http://hudoc.echr.coe.int*), яка забезпечує доступ до практики Суду (ухвал і рішень Великої палати, Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (постанови та доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд виносить свої ухвали та рішення англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, доступні для цитованих випадків, доступні на вкладці «Версії різними мовами» (Language versions) в базі даних *HUDOC,* яку можна знайти, клацнувши на гіперпосиланні на справу.

—A—

«Абукаускай проти Литви»» (Abukauskai v. Lithuania), № 72065/17, 25 лютого 2020
«Авотінш проти Латвії» (Avotiņš v. Latvia) [ВП], № 17502/07, 23 травня 2016

«АГОСІ проти Сполученого Королівства» (*AGOSI v. the United Kingdom),* 24 жовтня 1986, Серія A № 108
«Агротексім та інші проти Греції» (Agrotexim and Others v. Greece), 24 жовтня 1995, Серія A № 330-A
«Аджигітова та інші проти Росії» (Adzhigitova and Others v. Russia), №№ 40165/07 та 2593/08, 22 червня 2021
«Азас проти Греції» (*Azas v. Greece),* № 50824/99, 19 вересня 2002
«Аззопарді Марія проти Мальти» (Maria Azzopardi v. Malta), № 16467/17, 2208/20, 9 червня 2022
«Азієнда Агрікола Сілверфунгі С.а.с. та інші проти Італії» (*Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy),* №№ 48357/07 та 3 інших, 24 червня 2014
«Айгун проти Туреччини» (*Aygun v. Turkey),* № 35658/06, 14 червня 2011
«Ака проти Туреччини» (Aka v. Turkey), 23 вересня 1998, Звіти про судові рішення та постанови 1998-VI
«Акар та інші проти Туреччини» (Acar and Others v. Turkey) (ріш.), №№ 26878/07 32446/07, 12 грудня 2017
«Акдівар та інші проти Туреччини» (Akdivar and Others v. Turkey), 16 вересня 1996, Звіти про судові

рішення та постанови 1996-IV
«Акімова проти Азербайджану» (Akimova v. Azerbaijan), № 19853/03, 27 вересня 2007
«Аккерман і Фурман проти Німеччини» (Ackermann and Fuhrmann v. Germany) (ріш.), № 71477/01, 8 вересня 2013
«Аккус проти Туреччини» (Akkus v. Turkey), 9 липня 1997, Звіти 1997-V
«Актіва ДОО проти Сербії» (Aktiva DOO v. Serbia), № 23079/11, 19 січня 2021
«Алатулккіла та інші проти Фінляндії» (Alatulkkila and Others v. Finland), № 33538/96, 28 липня 2005
«Алієва та інші проти Азербайджану» (Aliyeva and Others v. Azerbaijan), №№ 66249/16 та 6 інших, 21 вересня 2021
«Алішич та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої югославської республіки Македонія» (Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia) [ВП], № 60642/08, ЄСПЛ 2014
«Аллан Якобссон проти Швеції (№ 1)» (Allan Jacobsson v. Sweden (no. 1)), 25 жовтня 1989, Серія A № 163
«Аллianц-Словенська-Поістовна А.С. та інші проти Словаччини» (Allianz-Slovenska-Poistovna, A.S., and Others v. Slovakia) (ріш.), № 19276/05, 9 листопада 2010
«Алмейда Гарретт, Маскареньяс Фалькао та інші проти Португалії» (Almeida Garrett, Mascarenhas Falcao and Others v. Portugal), №№ 29813/96 і 30229/96, ЄСПЛ 2000-I
«Альбергас і Арлаускас проти Литви» (Albergas and Arlauskas v. Lithuania), № 17978/05, 27 травня 2014
«Альберт та інші проти Угорщини» (Albert and Others v. Hungary) [ВП], № 5294/14, 7 липня 2020
«Альбіна проти Румунії» (Albina v. Romania), № 57808/00, 28 квітня 2005
«Альфа Гласс Анонімі Емборікі Етаіріа Ялопінакон проти Греції» (Alfa Glass Anonymi Emboriki Etairia Yalopinakon v. Greece), № 74515/13, 28 січня 2021
«Амато Гаучі проти Мальти» (Amato Gauci v. Malta), № 47045/06, 15 вересня 2009
«Амбруосі проти Італії» (Ambruosi v. Italy), № 31227/96, 19 жовтня 2000
«Ана Іонеску та інші проти Румунії» (Ana Ionescu and Others v. Romania), №№ 19788/03 та 18 інших, 26 лютого 2019
«Андерлехтська християнська асамблея Свідків Єгови та інші проти Бельгії» (Anderlecht Christian Assembly of Jehovah's Witnesses and Others v. Belgium), № 20165/20, 5 квітня 2022
«Андоноскі проти колишньої югославської республіки Македонія» (Andonoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), № 16225/08, 17 вересня 2015
«Андрєєва проти Латвії» (Andrejeva v. Latvia) [ВП], № 55707/00, ЄСПЛ 2009
«Анкаркрона проти Швеції» (Ankarcrona v. Sweden) (ріш.), № 35178/97, ЄСПЛ 2000-VI
«Анонімос Турістікі Етаіріа Ксенодочеіа Крітіс проти Греції» (Anonymos Touristiki Etairia Xenodocheia Kritis v. Greece), № 35332/05, 21 лютого 2008
«Анохін проти Росії» (Anokhin v. Russia) (ріш.), № 25867/02, 31 травня 2007
«Ансай та інші проти Туреччини» (Ansay and Others v. Turkey) (ріш.), № 49908/99, 2 березня 2006
«Антонопулу проти Греції» (Antonopoulou v. Greece) (ріш.), № 46505/19, 19 січня 2021
«Анхойзер-Буш проти Португалії» (Anheuser-Busch Inc. v. Portugal) [ВП], № 73049/01, ЄСПЛ 2007-I
«Апап Болонья проти Мальти» (Apap Bologna v. Malta), № 46931/12, 30 серпня 2016
«Апостолакіс проти Греції» (Apostolakis v. Greece), № 39574/07, 22 жовтня 2009
«Апполонов проти Росії» (Appolonov v. Russia) (ріш.), № 67578/01, 29 серпня 2002
«Аркурі та інші проти Італії» (Arcuri and Others v. Italy) (ріш.), № 52024/99, ЄСПЛ 2001-VII
«Аррас та інші проти Італії» (Arras and Others v. Italy), № 17972/07, 14 лютого 2012
«Арсіміков і Арсєміков проти Росії» (Arsimikov and Arsemikov v. Russia), № 41890/12, 9 червня 2020
«АсДАК проти Республіки Молдова» (AsDAC v. the Republic of Moldova), № 47384/07, 8 грудня 2020
«Атанасіу та інші проти Греції» (Athanasiou and Others v. Greece), № 2531/02, 9 лютого 2006
«Аунола проти Фінляндії» (Aunola v. Finland) (ріш.), № 30517/96, 15 березня 2001

—Б—

«Багіа Нова С.А. проти Іспанії» (Bahia Nova S.A. v. Spain) (ріш.), № 50924/99, 12 грудня 2000

«Байкін та інші проти Росії» (Baykin and Others v. Russia), № 45720/17, 11 лютого 2020
«Бакрадзе та інші проти Грузії» (Bakradze and Others v. Georgia) (ріш.), №№ 1700/08 та 2 інших, 8 січня 2013
«Балаж проти Словаччини» (Baláž v. Slovakia) (ріш.), № 60243/00, 16 вересня 2003
«Бальзамо проти Сан-Марино» (Balsamo v. San Marino), №№ 20319/17 і 21414/17, 8 жовтня 2019
«Барча та інші проти Угорщини» (Barcza and Others v. Hungary), № 50811/10, 11 жовтня 2016
«Бата проти Чеської Республіки» (Bata v. Czech Republic) (ріш.), № 43775/05, 24 червня 2008
«Батлер проти Сполученого Королівства» (Butler v. the United Kingdom) (ріш.), № 41661/98, ЄСПЛ 2002-VI
«Беелер проти Швейцарії» (Beeler v. Switzerland) [ВП], № 78630/12, 11 жовтня 2022
«Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy) [ВП], № 33202/96, ЄСПЛ 2000-I
«Бежаніч і Башкарад проти Хорватії» (Bežanić and Baškarad v. Croatia), №№ 16140/15 і 13322/16, 19 травня 2022
«Бек проти Фінляндії» (Bäck v. Finland), № 37598/97, ЄСПЛ 2004-VIII
«Бела Немет проти Угорщини» (Béla Németh v. Hungary), № 73303/14, 17 грудня 2020
«Белане Надь проти Угорщини» (Béláné Nagy v. Hungary) [ВП], № 53080/13, 13 грудня 2016
«Белле, Уертас і Віалат проти Франції» (Bellet, Huertas and Vialatte v. France) (ріш.), №№ 40832/98 та 2 інших, 27 квітня 1999
«Беллер проти Польщі» (Beller v. Poland), № 51837/99, 1 лютого 2005
«Бельведере Альбергієра С.р.л. проти Італії» (Belvedere Alberghiera S.r.l. v. Italy), № 31524/96, ЄСПЛ 2000-VI
«Бенет Чех, спол. с.р.о. проти Чеської Республіки» (Benet Czech, spol. s r.o. v. the Czech Republic), № 31555/05, 21 жовтня 2010
«Бенфілд проти Сполученого Королівства» (Banfield v. the United Kingdom) (ріш.), № 6223/04, ЄСПЛ 2005-XI
«Бергер-Кралл та інші проти Словенії» (Berger-Krall and Others v. Slovenia), № 14717/04, 12 червня 2014
«Берден проти Сполученого Королівства» (Burden v. the United Kingdom) [ВП], № 13378/05, ЄСПЛ 2008
«Бешвар і Бешварова проти Чеської Республіки» (Bečvář and Bečvářová v. the Czech Republic), № 58358/00, 14 грудня 2004
«Бешірі та інші проти Албанії» (Beshiri and Others v. Albania) (ріш.), №№ 29026/06 та 11 інших, 17 березня 2020
«Бєлова проти Росії» (Belova v. Russia), № 33955/08, 15 вересня 2020
«Бєнаровіч та інші проти Литви» (Beinarovič and Others v. Lithuania), №№ 170520/10 та 2 інших, 12 червня 2018 р.
«Б'єнковський проти Польщі» (Bienkowski v. Poland) (ріш.), № 33889/96, 9 вересня 1998
«Бімер С.А. проти Молдови» (Bimer S.A. v. Moldova), № 15084/03, 10 липня 2007
«Бістрович проти Хорватії» (Bistrović v. Croatia), № 25774/05, 31 травня 2007
«Бітто та інші проти Словаччини» (Bittó and Others v. Slovakia), № 30255/09, 28 січня 2014
«Б.К.М. Ложістік Ташимаджилик Тіджарет Лімітед Ширкеті проти Словенії» (B.K.M. Lojistik Taşımacılık Ticaret Limited Şirketi v. Slovenia), № 42079/12, 17 січня 2017
«Бланко Кальехас проти Іспанії» (Blanco Callejas v. Spain) (ріш.), № 64100/00, 18 червня 2002
«Блешич проти Хорватії» (Blečić v. Croatia) [ВП], № 59532/00, ЄСПЛ 2006-III
«Блумберга проти Латвії» (Blumberga v. Latvia) № 70930/01, 14 жовтня 2008
«Бок і Паладе проти Румунії» (Bock and Palade v. Romania), № 21740/02, 15 лютого 2007
«Босфорус Гава Йоллари Туризм і Тіджарет Анонім Ширкеті проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland) [ВП], № 45036/98, ЄСПЛ 2005-VI
«Боулер Інтернешенал Юніт проти Франції» (Bowler International Unit v. France), № 1946/06, 23 липня 2009
«Бояджян проти Вірменії» (Boyajyan v. Armenia), № 38003/04, 22 березня 2011
«Брамелід і Мальмстрьом проти Швеції» (Bramelid and Malmstrom v. Sweden), № 8588/79 і 8589/79, постанова Комісії від 12 жовтня 1982, DR 9, стор. 64 і 82
«Бредшоу та інші проти Мальти» (Bradshaw and Others v. Malta), № 37121/15, 23 жовтня 2018

«Брітіш-Американ Тобакко Кампані Лтд. проти Нідерландів» (*British-American Tobacco Company Ltd v. the Netherlands*), 20 листопада 1995, Серія A № 331
«Броньовський проти Польщі» (*Broniowski v. Poland*) [ВП], № 31443/96, ЄСПЛ 2004-V
«Броссет-Трібуле та інші проти Франції» (*Brosset-Triboulet and Others v. France*) [ВП], № 34078/02, 29 березня 2010
«Брумареску проти Румунії» (*Brumărescu v. Romania*) [ВП], № 28342/95, ЄСПЛ 1999-VII
«Брункрона проти Фінляндії» (*Bruncrona v. Finland*), № 41673/98, 16 листопада 2004
«БТС Холдінг, а.с. проти Словаччини» (*BTS Holding, a.s. v. Slovakia*), № 55617/17, 30 червня 2022
«Будаєва та інші проти Росії» (*Budayeva and Others v. Russia*), №№ 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 і 15343/02, ЄСПЛ 2008 (витяги)
«Будіна проти Росії» (*Budina v. Russia*) (ріш.), № 45603/05, 18 червня 2009
«Бузеску проти Румунії» (*Buzescu v. Romania*), № 61302/00, 24 травня 2005
«"Булвес" АД проти Болгарії» (*"Bulves" AD v. Bulgaria*), № 3991/03, 22 січня 2009
«Булгакова проти Росії» (*Bulgakova v. Russia*), № 69524/01, 18 січня 2007
«Бун'євач проти Словенії» (*Bunjevac v. Slovenia*) (ріш.), № 48775/09, 19 січня 2006
«Бурдов проти Росії» (*Burdov v. Russia*), № 59498/00, ЄСПЛ 2002-III
«Бурдов проти Росії (№ 2)» (*Burdov v. Russia (no. 2)*), № 33509/04, ЄСПЛ 2009
«Бурсач та інші проти Хорватії» (*Bursać and Others v. Croatia*), № 78836/16, 28 квітня 2022
«Буффало С.р.л. у процесі ліквідації проти Італії» (*Buffalo S.r.l. in liquidation v. Italy*), № 38746/97, 3 липня 2003
«Бухен проти Чеської Республіки» (*Bucheň v. the Czech Republic*), № 36541/97, 26 листопада 2002
«Бушкєвич проти Польщі» (*Buczkiewicz v. Poland*), № 10446/03, 26 лютого 2008

—B—

«В'ечорек проти Польщі» (*Wieczorek v. Poland*), № 18176/05, 8 грудня 2009
«Валверде Дігон проти Іспанії» (*Valverde Digon v. Spain*), № 22386/19, 26 січня 2023
«Валеану та інші проти Румунії» (*Văleanu and Others v. Romania*), 59012/17 та 29 інших, 8 листопада 2022
«Валентин проти Данії» (*Valentin v. Denmark*), № 26461/06, 26 березня 2009
«Валков та інші проти Болгарії» (*Valkov and Others v. Bulgaria*), №№ 2033/04 та 8 інших, 25 жовтня 2011
«Валле П'єрімп'є Сосіета Агрікола С.П.А. проти Італії» (*Valle Pierimpiè Società Agricola S.P.A. v. Italy*), № 46154/11, 23 вересня 2014
«Валлісгаузер проти Австрії (№ 2)» (*Wallishauser v. Austria (no. 2)*), № 14497/06, 20 червня 2013
«Ван ден Боувхуїсен і Шурінг проти Нідерландів» (*Van den Bouwhuijsen and Schuring v. the Netherlands*) (ріш.), № 44658/98, 16 грудня 2003
«Ван Марле та інші проти Нідерландів» (*Van Marle and Others v. the Netherlands*), 26 червня 1986, Серія A № 101
«Ван Офферен проти Нідерландів» (*Van Offeren v. Netherlands*) (ріш.), № 19581/04, 5 липня 2005
«Варвара проти Італії» (*Varvara v. Italy*), № 17475/09, 29 жовтня 2013
«Васа Лів Омсесідігт, Фьорсекрінгсболагет Валандс Пенсіонсштіфтельсе і група з приблизно 15 000 осіб проти Швеції» (*Wasa Liv Ömsesidigt, Försäkringsbolaget Valands Pensionsstiftelse and a group of approximately 15,000 individuals v. Sweden*), № 13013/87, Постанова Комісії від 14 грудня 1988, DR 58, стор. 186
«Василєску проти Румунії» (*Vasilescu v. Romania*), 22 травня 1998, *Звіти про судові рішення та постанови* 1998-III
«Васільєв і Дойчева проти Болгарії» (*Vasilev and Doycheva v. Bulgaria*), № 14966/04, 31 травня 2012
«Васкрсіч проти Словенії» (*Vaskrsić v. Slovenia*), № 31371/12, 25 квітня 2017
«Вассалло проти Мальти» (*Vassallo v. Malta*), № 57862/09, 11 жовтня 2011
«ВАТ Аврора Малоетажноє Строітєльство проти Росії» (*ООО Avrora Maloetazhnoe Stroitelstvo v. Russia*), № 5738/18, 7 квітня 2020
«ВАТ Нафтова компанія Юкос проти Росії» (*ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*), № 14902/04,

20 вересня 2011
«Вебб проти Сполученого Королівства» (Webb v. the United Kingdom) (ріш.), № 56054/00, 10 лютого 2004
«Вейтс проти Естонії» (Veits v. Estonia), № 12951/11, 15 січня 2015
«Векони проти Угорщини» (*Vékony v. Hungary),* № 65681/13, 13 січня 2015
«Велікові та інші проти Болгарії» (*Velikovi and Others v. Bulgaria),* №№ 43278/98 та 8 інших, 15 березня 2007
«Велоса Баррето проти Португалії» (Velosa Barreto v. Portugal), 21 листопада 1995, Серія A № 334
«Велч проти Сполученого Королівства» (Welch v. the United Kingdom), 9 лютого 1995, Серія A № 307-A
«Венденбург та інші проти Німеччини» (*Wendenburg and Others v. Germany)* (ріш.), № 71630/01, ЄСПЛ 2003-II (витяги)
«Верра Натурштайн ГмбХ і Ко Кг проти Німеччини» (Werra Naturstein GmbH & Co Kg v. Germany), № 32377/12, 19 січня 2017
«Весела і Лойка проти Словаччини» (Veselá and Loyka v. Slovakia) (ріш.), № 54811/00, 13 грудня 2005
«Весселс-Бергервоет проти Нідерландів» (*Wessels-Bergervoet v. the Netherlands)* (ріш.), № 34462/97, 3 жовтня 2000
«Висовська проти Польщі» (Wysowska v. Poland), № 12792/13, 23 січня 2018
«Вишинський проти Польщі» (Wyszyński v. Poland), № 66/12, 24 березня 2022
«Вікентієвік проти колишньої югославської республіки Македонія» (Vikentijevik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), № 50179/07, 6 лютого 2014
«Вільхо Ескелінен та інші проти Фінляндії» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland)* [ВП], № 63235/00, ЄСПЛ 2007-II
«Вістінс і Перепйолькінс проти Латвії» (*Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia)* [ВП], № 71243/01, 25 жовтня 2012
«Вітієлло проти Італії» (*Vitiello v. Italy),* № 77962/01, 23 березня 2006
«Віятович проти Хорватії» (Vijatović v. Croatia), № 50200/13, 16 лютого 2016
«Владіміров проти Болгарії» (Vladimirov v. Bulgaria) (ріш.), № 58043/10, 25 вересня 2018
«Владімірова проти Росії» (*Vladimirova v. Russia),* № 21863/05, 10 квітня 2018
«Вода і Боб проти Румунії» (Vodă and Bob v. Romania), № 7976/02, 7 лютого 2008
«Врзіч проти Хорватії» (Vrzić v. Croatia), № 43777/13, 12 липня 2016
«Вртар проти Хорватії» (Vrtar v. Croatia), № 39380/13, 7 січня 2016
«Вулах та інші проти Росії» (Vulakh and Others v. Russia), № 33468/03, 10 січня 2012

—Г—

«Г. проти Австрії» (*G. v. Austria),* № 10094/82, Постанова Комісії від 14 травня 1984, DR 38
«Г.Ф. проти Словаччини» (H.F. v. Slovakia) (ріш.), № 54797/00, 9 грудня 2003
«Гаврілова та інші проти Росії» (*Gavrilova and Others v. Russia),* № 2625/17, 16 березня 2021
«Гайгусуз проти Австрії» (Gaygusuz v. Austria), 16 вересня 1996, *Звіти про судові рішення та постанови* 1996-IV
«Гайдук та інші проти України» (*Gayduk and Others v. Ukraine)* (ріш.), №№ 45526/99 та 20 інших, ЄСПЛ 2002-VI (витяги)
«Галаквошчіус проти Литви» (Galakvoščius v. Lithuania) (ріш.), № 11398/18, 7 липня 2020
«Галовіч проти Хорватії» (Galović v. Croatia), № 45512/11, 31 серпня 2021
«Галтієрі проти Італії» (*Galtieri v. Italy)* (ріш.), № 72864/01, 24 січня 2006
«Гасус Досьє- унд Фьордертекнік ГмбХ проти Нідерландів» (Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands), 23 лютого 1995, Серія A № 306-B
«Гаупт проти Австрії» (Haupt v. Austria) (ріш.), № 55537/10, 2 травня 2017
«Гачеша проти Хорватії» (Gaćeša v. Croatia) (ріш.), № 43389/02, 1 квітня 2008
«Гаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia), № 32457/05, 13 грудня 2007
«Геллертегіі та інші проти Угорщини» (*Gellérthegyi and Others v. Hungary)* (ріш.) №№ 78135/13 429/14, 6 березня 2018

«Геракл С.А. Дженерал Семент Кампані проти Греції» (Heracles S.A. General Cement Company v. Greece), № 55949/13, 11 жовтня 2016

«Герарді Мартірі проти Сан-Марино» (Gherardi Martiri v. San Marino), № 35511/20, 15 грудня 2022
«Геррманн проти Німеччини» (Herrmann v. Germany) [ВП], № 9300/07, 26 червня 2012
«Геттон та інші проти Сполученого Королівства» (Hatton and Others v. the United Kingdom) [ВП], № 36022/97, ЄСПЛ 2003-VIII
«Герасімов та інші проти Росії» (Gerasimov and Others v. Russia), №№ 29920/05 та 10 інших, 1 липня 2014
«Гіаві проти Греції» (Giavi v. Greece), № 25816/09, 3 жовтня 2013
«Гіллоу проти Сполученого Королівства» (Gillow v. the United Kingdom), 24 листопада 1986, Серія A № 109
«Гірінгс проти Нідерландів» (Geerings v. Netherlands), № 30810/03, 1 березня 2007
«Гладишева проти Росії» (Gladysheva v. Russia), № 7097/10, 6 грудня 2011
«Глас Надєжда ЕООД і Анатолій Єленков проти Болгарії» (Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov v. Bulgaria), № 14134/02, 11 жовтня 2007
«Глод проти Румунії» (Glod v. Romania), № 41134/98, 16 вересня 2003
«Гогітідзе та інші проти Грузії» (Gogitidze and Others v. Georgia), № 36862/05, 12 травня 2015
«Годлєвская проти Росії» (Godlevskaya v. Russia), № 58176/18, 7 грудня 2021
«Гонекер та інші проти Нічеччини» (Honecker and Others v. Germany) (ріш.), №№ 53991/00 і 54999/00, ЄСПЛ 2001-XII
«Горецький проти Німеччини» (Goretzky v. Germany) (ріш.), № 52447/99, 6 квітня 2000
«Горраіз Лізаррага та інші проти Іспанії» (Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain), № 62543/00, ЄСПЛ 2004-III
«Грацінгер і Грацінгерова проти Чеської Республіки» (Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic) (ріш.), № 39794/98, ЄСПЛ 2002-VII
«Грбач проти Хорватії» (Grbac v. Croatia), № 64795/19, 16 грудня 2021
«Грейсон і Барнхем проти Сполученого Королівства» (Grayson and Barnham v. the United Kingdom), №№ 19955/05 і 15085/06, 23 вересня 2008
«Грецька федерація митників, Гіалоуріс та інші проти Греції» (Greek Federation of Customs Officers, Gialouris and Others v. Greece), № 24581/94, Постанова комісії від 6 квітня 1995, DR 81-B, стор. 123
«Гріщенко проти Росії» (Grishchenko v. Russia) (ріш.), № 75907/01, 8 липня 2004
«Гробельний проти Польщі» (Grobelny v. Poland), № 60477/12, 5 березня 2020
«Грозданіч і Гршковіч-Грозданіч проти Хорватії» (Grozdanić and Gršković-Grozdanić v. Croatia), № 43326/13, 28 січня 2021
«Грозева проти Болгарії» (Grozeva v. Bulgaria) (ріш.), № 52788/99, 3 листопада 2005
«Грудіч проти Сербії» (Grudić v. Serbia), № 31925/08, 17 квітня 2012
«Грузія проти Росії (II)» (Georgia v. Russia (II)) [ВП] (по суті), № 38263/08, 21 січня 2021
«Губеріна проти Хорватії» (Guberina v. Croatia), № 23682/13, 22 березня 2016
«Губйов проти Росії» (Gubiyev v. Russia), № 29309/03, 19 липня 2011
«Гуісо і Консігліо проти Італії» (Guiso and Consiglio v. Italy) (ріш.), № 50821/06, 16 січня 2018
«Гуісо-Галлісей проти Італії» (Guiso-Gallisay v. Italy) (справедлива сатисфакція) [ВП], № 58858/00, 22 грудня 2009
«Густафссон проти Швеції» (Gustafsson v. Sweden) [ВП], рішення від 25 квітня 1996, звіти 1996-II, стор. 658
«Гуттен-Шапська проти Польщі» (Hutten-Czapska v. Poland), № 35014/97, 22 лютого 2005
«Гюран проти Румунії» (Giuran v. Romania), № 24360/04, ЄСПЛ 2011 (витяги)

—Д—

«Да Консейсао Матеус і Сантос Жануаріо проти Португалії» (Da Conceição Mateus and Santos Januário v. Portugal) (ріш.), №№ 62235/12 і 57725/12, 8 жовтня 2013
«Да Сілва Карвалью Ріко проти Португалії» (Da Silva Carvalho Rico v. Portugal) (ріш.), № 13341/14,

1 вересня 2015
«Дабіч проти колишньої югославської республіки Македонія» (Dabić v. the former Yugoslav Republic of Macedonia) (ріш.), № 59995/00, 3 жовтня 2001
«Дабіч проти Хорватії» (Dabić v. Croatia), № 49001/14, 18 березня 2021
«Давидов проти Росії» (*Davydov v. Russia),* № 18967/07, 30 жовтня 2014
«Дамаєв проти Росії» (Damayev v. Russia), № 36150/04, 29 травня 2012
«Даноіу та інші проти Румунії» (*Dănoiu and Others v. Romania),* №№ 54780/15 та 2 інших, 25 січня 2022
«Де Лука проти Італії» (De Luca v. Italy), № 43870/04, 24 вересня 2013
«Дебелянові проти Болгарії» (*Debelianovi v. Bulgaria),* № 61951/00, 29 березня 2007
«Денев проти Швеції» (Denev v. Sweden) (ріш.), № 12570/86, 18 січня 1989
«Денисов проти України» (*Denisov v. Ukraine*) [ВП], № 76639/11, 25 вересня 2018
«Депаль проти Франції» (*Depalle v. France)* [ВП], № 34044/02, ЄСПЛ 2010
«Дербуч і Свешак проти Хорватії» (Derbuc and Svečak v. Croatia) (ріш.), №№ 53977/14 і 41902/15, 15 березня 2022
«Дес Фоурс Вальдероде проти Чеської Республіки» (Des Fours Walderode v. the Czech Republic) (ріш.), № 40057/98, ЄСПЛ 2004-V
«Дєнісова і Моісєєва проти Росії» (Denisova and Moiseyeva v. Russia), № 16903/03, 1 квітня 2010
«Джей А. Пай (Оксфорд) Лтд і Джей А. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд проти Сполученого Королівства» (*J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom*» [ВП], № 44302/02, ЄСПЛ 2007-III
«Джей. Д. і А проти Сполученого Королівства» (J.D. and A v. the United Kingdom), №№ 32949/17 і 34614/17, 24 жовтня 2019
«Джей.Л.С. проти Іспанії» (*J.L.S. v. Spain)* (ріш.), № 41917/98, ЄСПЛ 1999-V
«Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (James and Others v. United Kingdom), 21 лютого 1986, Серія A № 98
«Джі. Джей. проти Люксембургу» (G.J. v. Luxembourg), № 21156/93, 26 жовтня 2000
«Джі.Ай.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy)* (по суті) [ВП], №№ 1828/06 та 2 інших, 28 червня 2018 р.
«Ді Марко проти Італії» (Di Marco v. Italy), № 32521/05, 26 квітня 2011
«Дікманн і Гіон проти Румунії» (*Dickmann and Gion v. Romania),* №№ 10346/03 і 10893/04, 24 жовтня 2017
«Дімітрові проти Болгарії» (Dimitrovi v. Bulgaria), № 12655/09, 3 березня 2015
«Добровольський та інші проти Польщі» (*Dobrowolski and Others v. Poland),* №№ 45651/11 та 10 інших, 13 березня 2018
«Доган та інші проти Туреччини» (Doğan and Others v. Turkey), №№ 8803/02 та 14 інших, ЄСПЛ 2004-VI (витяги)
«Докіч проти Боснії та Герцеговини» (Đokić v. Bosnia and Herzegovina), № 6518/04, 27 травня 2010
«Долнеану проти Молдови» (*Dolneanu v. Moldova),* № 17211/03, 13 листопада 2007
«Домалевський проти Польщі» (*Domalewski v. Poland*) (ріш.), № 34610/97, ЄСПЛ 1999-V
«Доменех Арадійя та Родрігес Гонзалес проти Іспанії» (Domenech Aradilla and Rodríguez González v. Spain), №№ 32667/19 і 30807/20, 19 січня 2023
«Дорінг проти Німеччини» (Döring v. Germany) (ріш.), № 37595/97, ЄСПЛ 1999-VIII
«Драган Ковашевіч проти Хорватії» (Dragan Kovačević v. Croatia), № 49281/15, 12 травня 2022
«Драон проти Франції» (Draon v. France) [ВП], № 1513/03, 6 жовтня 2005
«Дріза проти Албанії» (*Driza v. Albania),* № 33771/02, ЄСПЛ 2007-V (витяги)
«Дружстевні Заложна Пріа проти Чеської Республіки» (*Družstevni Záložna Pria and Others v. the Czech Republic*), № 72034/01, 31 липня 2008
«Дуріні проти Італії» (Durini v. Italy), № 19217/91, 12 січня 2014

—Е—

«Едвардс проти Мальти» (*Edwards v. Malta),* № 17647/04, 24 жовтня 2006

«Едоардо Палумбо проти Італії» (*Edoardo Palumbo v. Italy),* № 15919/89, 30 листопада 2000
«Ейр Кенада проти Сполученого Королівства» (*Air Canada v. the United Kingdom),* 5 травня 1995, Серія A № 316-A
«Еліф Кизил проти Туреччини» (Elif Kızıl v. Turkey), № 4601/06, 3 березня 2020
«Ентоні Аквіліна проти Мальти» (Anthony Aquilina v. Malta), № 3851/12, 11 грудня 2014
«Ескелінен та інші проти Фінляндії» (*Eskelinen v. Finland)* (ріш.), № 7274/02, 3 лютого 2004
«ЕсЦе Едітура Орізонтурі СРЛ проти Румунії» (SC Editura Orizonturi SRL v. Romania), № 15872/03, 13 травня 2008
«Ефстатіу і Міхаілідіс і Ко. Мотель Америка проти Греції» (*Efstathiou and Michailidis & Co. Motel Amerika v. Greece*), № 55794/00, ЄСПЛ 2003-IX
«Ешбі Дональд та інші проти Франції» (*Ashby Donald and Others v. France),* № 36769/08, 10 січня 2013

—Є—

«Єлішич проти Боснії та Герцеговини» (Jeličić v. Bosnia and Herzegovina), № 41183/02, ЄСПЛ 2006-XII
«Єлсанова проти Росії» (Elsanova v. Russia) (ріш.), № 57952/00, 15 листопада 2005
«Єль та інші проти Туреччини» (Yel and Others v. Turkey), № 28241/18, 13 липня 2021
«Єршова проти Росії» (*Yershova v. Russia),* № 1387/04, 8 квітня 2010
«Єтіш та інша проти Туреччини» (Yetiş and Others v. Turkey), № 40349/05, 6 липня 2010

—Ж—

«Жегарац та інші проти Сербії» (Žegarac and Others v. Serbia) (dec.), № 54805/15, 17 січня 2023
«Желязков проти Болгарії» (Zhelyazkov v. Bulgaria), № 11332/04, 9 жовтня 2012
«Жигальов проти Росії» (*Zhigalev v. Russia),* № 54891/00, 6 липня 2006
«Жидов та інші проти Росії» (*Zhidov and Others v. Russia),* №№ 54490/10 та 3 інших, 16 жовтня 2018 р.

—З—

«З.А.Н.Т.Е. - Маратонісі А.Е. проти Греції» (Z.A.N.T.E. - Marathonisi A.E. v. Greece), № 14216/03, 6 грудня 2007
«Зайбек проти Греції» (Zeïbek v. Greece), № 46368/06, 9 липня 2009
«Заклан проти Хорватії» (Zaklan v. Croatia), № 57239/13, 16 грудня 2021
«Замміт і Вассалло проти Мальти» (*Zammit and Vassallo v. Malta*), № 43675/16, 28 травня 2019
«Замойський-Бріссон проти Польщі» (*Zamoyski-Brisson v. Poland)* (ріш.), № 19875/13, 5 вересня 2017
«Занґі проти Італії» (Zanghì v. Italy), 19 лютого 1991, Серія A № 194-C
«Застава Ім Турс проти Сербії» (*Zastava It Turs v. Serbia*) (ріш.), № 24922/12, 9 квітня 2013
«Збаранская проти України» (Zbaranskaya v. Ukraine), № 43496/02, 11 жовтня 2005
«Звольський і Звольська проти Чеської Республіки» (Zvolský and Zvolská v. the Czech Republic), № 46129/99, ЄСПЛ 2002-IX
«Зеленчук і Цицюра проти України» (*Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine),* № 846/16, 1075/16, 22 травня 2018
«Зєлінський, Прадал і Гонсалес та інші проти Франції» (Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France) [ВП], №№ 24846/94 і 9 інших, ЄСПЛ 1999-VII
«Зія Чевік проти Туреччини» (Ziya Çevik v. Turkey), № 19145/08, 21 червня 2011
«Золотас проти Греції (№ 2)» (*Zolotas v. Greece (no. 2)),* № 66610/09, ЄСПЛ 2013 (витяги)
«Зріліч проти Хорватії» (Zrilić v. Croatia), № 46726/11, 3 жовтня 2013
«Зубулідіс проти Греції (№ 2)» (*Zouboulidis v. Greece (no. 2)),* № 36963/06, 25 червня 2009
«Зюзер і Ексен Холдінг А.Ш. Проти Туреччини» (Süzer and Eksen Holding A.Ş. v. Turkey), № 6334/05, 23 жовтня 2012

—І, Ї—

«Іванов проти України» (Ivanov v. Ukraine), № 15007/02, 7 грудня 2006
«Іванова і Черкезов проти Болгарії» (Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria), № 46577/15, 21 квітня 2016
«Івашкевич проти Польщі» (Iwaszkiewicz v. Poland), № 30614/06, 26 липня 2011
«Ігаріене та Петраускіене проти Литви» (Igarienė and Petrauskiene v. Lithuania), № 26892/05, 21 липня 2009
«Ілюшкін та інші проти Росії» (Ilyushkin and Others v. Russia), №№ 5734/08 та 28 інших, 17 квітня 2012
«Імері проти Хорватії» (Imeri v. Croatia), № 77668/14, 24 червня 2021
«Іммобіліаре Саффі проти Італії» (Immobiliare Saffi v. Italy), [ВП], № 22774/93, ЄСПЛ 1999-V
«Інтероліва АБЕЕ проти Греції» (Interoliva ABEE v. Greece), № 58642/00, 10 липня 2003
«Іпек Сосіете а респосабіліте лімітє проти Туреччини» (İpek Société à responsabilité limitée v. Turkey), № 29214/09, 18 січня 2022
«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom), 18 січня 1978, Серія A № 25
«Ісмаїлов проти Росії» (Ismayilov v. Russia), № 30352/03, 6 листопада 2008
«Ість Вест Елаєнс Лімітед проти України» (East West Alliance Limited v. Ukraine), № 19336/04, 23 січня 2014
«Їлдирим проти Італії» (Yıldırım v. Italy) (ріш.), № 38602/02, ЄСПЛ 2003-IV

—Й—

«Йокела проти Фінляндії» (Jokela v. Finland), № 28856/95, ЄСПЛ 2002-IV
«Йофіл АЕ проти Греції» (Iofil AE v. Greece) (ріш.), № 50598/13, 7 вересня 2021

—К—

«К.М. Проти Франції» (C.M. v. France) (ріш.), № 28078/95, ЄСПЛ 2001-VII
«Какуччі та Сабателлі проти Італії» (Cacucci and Sabatelli v. Italy) (ріш.), № 29797/09, 17 червня 2014
«Каліґіурі та інші проти Італії» (Caligiuri and Others v. Italy), №№ 657/10 та 3 інших, 9 вересня 2014 р.
«Камберроу ММ5 АД проти Болгарії» (Camberrow MM5 AD v. Bulgaria) (ріш.), № 50357/99, 1 квітня 2004
«Камой Радіо Телевізіон Яїнджилик ве Організасіон А.Ш. Проти Туреччини» (Kamoy Radyo Televizyon Yayıncılık ve Organizasyon A.Ş. v. Turkey), № 19965/06, 16 квітня 2019
«Кампані С. і Т. проти Швеції» (Company S. and T. v. Sweden), № 11189/84, Постанова Комісії від 11 грудня 1986, DR 50, стор. 138
«Каневська проти України» (Kanevska v. Ukraine) (ріш.), № 73944/11, 17 листопада 2020
«Капітал Банк АД проти Болгарії» (Capital Bank AD v. Bulgaria), № 49429/99, ЄСПЛ 2005-XII (витяги)
«Карапетян проти Грузії» (Karapetyan v. Georgia), № 61233/12, 15 жовтня 2020
«Карахасаноглу проти Туреччини» (Karahasanoğlu v. Turkey), №№ 21392/08 та 2 інших, 16 березня 2021 р.
«Карачаліос проти Греції» (Karachalios v. Greece) (ріш.), № 67810/14, 24 січня 2017
«Карнер проти Австрії» (Karner v. Austria), № 40016/98, ЄСПЛ 2003-IX
«Карсон та інші проти Сполученого Королівства» (Carson and Others v. the United Kingdom) [ВП], № 42184/05, ЄСПЛ 2010
«Касарін проти Італії» (Casarin v. Italy), № 4893/13, 11 лютого 2021
«Касілов проти Росії» (Kasilov v. Russia), № 2599/18, 6 липня 2021
«Касмі проти Албанії» (Kasmi v. Albania), № 1175/06, 23 червня 2020
«Катікарідіс та інші проти Греції» (Katikaridis and Others v. Greece), 15 листопада 1996, *Звіти про судові рішення та постанови* 1996-V
«Католицька церква Канеа проти Греції» (Canea Catholic Church v. Greece), 16 грудня 1997, *Звіти про судові рішення та постанови* 1997-VIII
«Катона і Заварський проти Словаччини» (Katona and Závarský v. Slovakia), №№ 43932/19 і 43995/19, 9 лютого 2023
«Катте Клітше де ла Гранде проти Італії» (Katte Klitsche de la Grange v. Italy), 27 жовтня 1994, Серія

A № 293-B
«Каучі проти Мальти» (*Cauchi v. Malta),* № 14013/19, 25 березня 2021
«Кац проти Румунії» (Katz v. Romania), № 29739/03, 20 січня 2009
«Качатрян проти Вірменії» (Khachatryan v. Armenia), № 31761/04, 1 грудня 2009
«Каччіато проти Італії» (Cacciato v. Italy) (ріш.) № 60633/16, 16 січня 2018
«Кееган проти Ірландії» (Keegan v. Ireland), 26 травня 1994, Серія A № 290
«Кемал Байрам проти Туреччини» (Kemal Bayram v. Turkey), № 33808/11, 31 серпня 2021
«Керіман Текін та інші проти Туреччини» (Keriman Tekin and Others v. Turkey), № 22035/10, 15 листопада 2016
«Керімова та інші проти Росії» (Kerimova and Others v. Russia), №№ 17170/04 та 5 інших, 3 травня 2011
«Кесян проти Росії» (Kesyan v. Russia), № 36496/02, 19 жовтня 2006
«Кехая та інші проти Болгарії» (Kehaya and Others v. Bulgaria), №№ 47797/99 і 68698/01, 12 січня 2006
«КІПС ДОО і Дрекаловіч проти Чорногорії» (KIPS DOO and Drekalović v. Montenegro), № 28766/06, 26 червня 2018
«Кірілова та інші проти Болгарії» (Kirilova and Others v. Bulgaria), №№ 42908/98 та 3 інших, 9 червня 2005 р.
«Кіртатос проти Греції» (Kyrtatos v. Greece), № 41666/98, ЄСПЛ 2003-VI (витяги)
«Клауз проти Хорватії» (Klauz v. Croatia), № 28963/10, 18 липня 2013
«Кляйн проти Австрії» (*Klein v. Austria),* № 57028/00, 3 березня 2011
«Кляйне Стаарман проти Нідерландів» (Kleine Staarman v. the Netherlands), № 10503/83, Постанова Комісії від 16 травня 1985, DR 42, стор. 162
«Коваленок проти Латвії» (Kovalenok v. Latvia) (ріш.), № 54264/00, 15 лютого 2001
«Козак проти Польщі» (Kozak v. Poland), № 13102/02, 2 березня 2010
«Козаджиоглу проти Туреччини» (Kozacıoğlu v. Turkey) [ВП], № 2334/03, 19 лютого 2009
«Козловс проти Латвії» (Kozlovs v. Latvia) (ріш.), № 50835/00, 23 листопада 2000
«Колесник проти України» (Kolesnyk v. Ukraine) (ріш.), № 57116/10, 3 червня 2014
«Колишній король Греції та інші проти Греції» (*Former King of Greece and Others v. Greece)* [ВП], № 25701/94, ЄСПЛ 2000-XII
«Колишній король Греції та інші проти Греції» (*Former King of Greece and Others v. Greece)* (справедлива сатисфакція) [ВП], № 25701/94, 28 листопада 2002
«Коннорс проти Сполученого Королівства» (*Connors v. the United Kingdom*), № 66746/01, 27 травня 2004
«Константін Стефанов проти Болгарії» (Konstantin Stefanov v. Bulgaria), № 35399/05, 27 жовтня 2015
Консультативний висновок щодо різниці в ставленні до асоціацій землевласників, «існування яких було визнане на дату створення затвердженої муніципальної асоціації мисливців», та асоціацій землевласників, створених після такої дати (Advisory opinion on the difference in treatment between landowners' associations "having a recognised existence on the date of the creation of an approved municipal hunters' association" and landowners' associations set up after that date) [ВП], запит № P16-2021-002, Державна рада Франції, 13 липня 2022
«Кооператіва Агрікола Слобозіа-Ханесей проти Молдови» (*Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei v. Moldova),* № 39745/02, 3 квітня 2007
«Кооператіва Ла Лаурентіна проти Італії» (*Cooperativa La Laurentina v. Italy),* № 23529/94, 2 серпня 2001
«Копецький проти Словаччини» (Kopecký v. Slovakia) [ВП], № 44912/98, ЄСПЛ 2004-IX
«Коротюк проти України» (Korotyuk v. Ukraine), № 74663/17, 19 січня 2023
«Коршунова проти Росії» (Korshunova v. Russia), № 46147/19, 6 вересень 2022
«Космас та інші проти Греції» (Kosmas and Others v. Greece), № 20086/13, 29 червня 2017, §§ 68-71
«Космідіс і Космідіу проти Греції» (Kosmidis and Kosmidou v. Greece), № 32141/04, 8 листопада 2007
«Костянтин Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], № 30078/06, ЄСПЛ 2012 (витяги)
«Котов проти Росії» (Kotov v. Russia) [ВП], № 54522/00, 3 квітня 2012
«Коуа Пуарре проти Франції» (Koua Poirrez v. France), № 40892/98, ЄСПЛ 2003-X

«Коуфакі та Адеді проти Греції» (Koufaki and Adedy v. Greece) (ріш.), №№ 57665/12, 57657/12, 7 травня 2013
«Краєва проти України» (Krayeva v. Ukraine), № 72858/13, 13 січня 2022
«Крайнц проти Словенії» (Krajnc v. Slovenia), № 38775/14, 31 жовтня 2017
«Кранц проти Польщі» (Kranz v. Poland) (ріш.), № 6214/02, 10 вересня 2002
«Кредіт і Індастріал Банк проти Чеської Республіки» (Credit and Industrial Bank v. the Czech Republic), № 29010/95, ЄСПЛ 2003-XI (витяги)
«Крівоногова проти Росії» (Krivonogova v. Russia) (ріш.), № 74694/01, 1 квітня 2004
«Крстіч проти Сербії» (Krstić v. Serbia), № 45394/06, 10 грудня 2013, § 83
«Крун та інші проти Нідерландів» (Kroon and Others v. the Netherlands), 27 жовтня 1994, Серія A № 297-C
«Кужелєв та інші проти Росії» (Kuzhelev and Others v. Russia), №№ 64098/09 та 6 інших, 15 жовтня 2019 р.
«Кукало проти Росії» (Kukalo v. Russia), № 63995/00, 3 листопада 2005
«Куна проти Німеччини» (Kuna v. Germany) (ріш.), № 52449/99, ЄСПЛ 2001-V (витяги)
«Куніч проти Хорватії» (Kunić v. Croatia), № 22344/02, 11 січня 2007
«Курбан проти Туреччини» (Kurban v. Turkey), № 75414/10, 24 листопада 2020
«Куршун проти Туреччини» (Kurşun v. Turkey), № 22677/10, 30 жовтня 2018
«Кутлу та інші проти Туреччини» (Kutlu and Others v. Turkey), № 51861/11, 13 грудня 2016, § 58
«Кухар і Стіс проти Чеської Республіки» (Kuchař and Štis v. the Czech Republic) (ріш.), № 37527/97, 21 жовтня 1998
«Кьоксал проти Туреччини» (Köksal v. Turkey) (ріш.), № 30253/06, 26 листопада 2013
«Кьонів-Тар Кфт та інші проти Угорщини» (Könyv-Tár Kft and Others v. Hungary), № 21623/13, 16 жовтня 2018
«К'яртан Асмундссон проти Ісландії» (Kjartan Ásmundsson v. Iceland), № 60669/00, ЄСПЛ 2004-IX

—Л—

«Лавречов проти Чеської Республіки» (Lavrechov v. the Czech Republic), № 57404/08, ЄСПЛ 2013
«Лакічевіч та інші проти Чорногорії та Сербії» (Lakičevič and Others v. Montenegro and Serbia), №№ 27458/06 та 3 інших, 13 грудня 2011
«Ларкос проти Кіпру» (Larkos v. Cyprus) [ВП], № 29515/95, ЄСПЛ 1999-I
«Ларьошина проти Росії» (Larioshina v. Russia) (ріш.), № 56869/00, 23 квітня 2002
«Лачіхіна проти Росії» (Lachikhina v. Russia), № 38783/07, 10 жовтня 2017
«Левенен та інші проти Фінляндії» (Levänen and Others v. Finland) (ріш.), № 34600/03, 11 квітня 2006
«Ледерер проти Німеччини» (Lederer v. Germany) (ріш.), № 6213/03, ЄСПЛ 2006-VI
«Лекич проти Словенії» (Lekić v. Slovenia) [ВП], № 36480/07, 11 грудня 2018
«Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia), № 55555/08, 20 травня 2010
«Ленц проти Німеччини» (Lenz v. Germany) (ріш.), № 40862/98, ЄСПЛ 2001-X
«Ленцінг АГ проти Сполученого Королівства» (Lenzing AG v. the United Kingdom), № 38817/97, Постанова Комісії від 9 вересня 1998
«Лессінг і Райхельт проти Німеччини» (Lessing and Reichelt v. Germany) (ріш.) №№ 49646/10 і 3365/11, 16 жовтня 2012
«Лєнская проти Росії» (Lenskaya v. Russia), № 28730/03, 29 січня 2009
«Ліамбері та інші проти Греції» (Liamberi and Others v. Greece), № 18312/12, 8 жовтня 2020
«Лідія Нікітіна проти Росії» (Lidiya Nikitina v. Russia), № 8051/20, 15 березня, 2022
«Лізанець проти України» (Lizanets v. Ukraine), № 6725/03, 31 травня 2007
«Ліквідеяма п/с Сельга і Василевська проти Латвії» (Likvidējamā p/s Selga and Vasilevska v. Latvia) (ріш.), №№ 17126/02 і 24991/02, 1 жовтня 2013
«Ліндхайм та інші проти Норвегії» (*Lindheim and Others v. Norway),* №№ 13221/08 і 2139/10, 12 червня 2012
«Лісейцева і Маслов проти Росії» (Liseytseva and Maslov v. Russia), №№ 39483/05 і 40527/10, 9 жовтня 2014

«Лісний та інші проти України та Росії» (Lisnyy and Others v. Ukraine and Russia) (ріш.), №№ 5355/14 та 2 інших, 5 липня 2016
«Літгоу та інші проти Сполученого Королівства» (Lithgow and Others v. the United Kingdom), 8 липня 1986, Серія A № 102
«Лоізіду проти Труеччини» (Loizidou v. Turkey) (по суті), 18 грудня 1996, *Звіти про судові рішення та постанови* 1996-VI
«Ло Туфо проти Італії» (Lo Tufo v. Italy), № 64663/01, ЄСПЛ 2005-III
«Лонч проти Польщі» (Łącz v. Poland) (ріш.), № 22665/02, 23 червня 2009
«Лунгочі проти Румунії» (Lungoci v. Romania), № 62710/00, 26 січня 2006
«Луордо проти Італії» (Luordo v. Italy), № 32190/96, ЄСПЛ 2003-IX
«Льяскай проти Хорватії» (*Ljaskaj v. Croatia),* № 58630/11, 20 грудня 2016
«Люблянська банка д.д. проти Хорватії» (*Ljubljanska banka d.d. v. Croatia)* (ріш.), № 29003/07, 12 травня 2015

—M—

«М.А. Та 34 інших проти Фінляндії» (M.A. and 34 Others v. Finland) (ріш.), № 27793/95, червень 2003
«Машар проти Франції» (*Machard v. France),* № 42928/02, 25 квітня 2006
«Маггіо та інші проти Італії» (*Maggio and Others v. Italy),* №№ 46286/09 та 4 інших, 31 травня 2011
«Маго та інші проти Боснії та Герцеговини» (Mago and Others v. Bosnia and Herzegovina), №№ 12959/05 та 5 інших, 3 травня 2012
«Махаррамов проти Азербайджану» (*Maharramov v. Azerbaijan),* № 5046/07, 30 березня 2017
«Майолі проти Італії» (Maioli v. Italy), № 18290/02, 12 липня 2011
«Малама проти Греції» (*Malama v. Greece),* № 43622/98, ЄСПЛ 2001-II
«Мальхоус проти Чеської Республіки» (*Malhous v. the Czech Republic)* (ріш.) [ВП], № 33071/96, ЄСПЛ 2000-XII
«Малік проти Сполученого Королівства» (*Malik v. the United Kingdom),* № 23780/08, 13 березня 2012
«Маліновський проти Росії» (*Malinovskiy v. Russia*), № 41302/02, ЄСПЛ 2005-VII (витяги)
«Фон Мальцан та інші проти Німеччини» (Von Maltzan and Others v. Germany) (ріш.) [ВП], №№ 71916/01 і 2 інших, ЄСПЛ 2005-V
«Маматас та інші проти Греції» (Mamatas and Others v. Greece), №№ 63066/14 та 2 інших, 21 липня 2016
«Манушаке Путо та інші проти Албанії» (Manushaqe Puto and Others v. Albania), №№ 604/07 та 3 інших, 31 липня 2012
«Маркс проти Бельгії» (Marckx v. Belgium), 13 червня 1979, Серія A № 31
«Марія Атанасіу та інші проти Румунії» (Maria Atanasiu and Others v. Romania), №№ 30767/05 і 33800/06, 12 жовтня 2010
«Марія Міхалаче проти Румунії» (Maria Mihalache v. Romania), № 68851/16, 30 червня 2020
«Марія Божич проти Хорватії» (Marija Božić v. Croatia), № 50636/09, 24 квітня 2014
«Маріні проти Албанії» (*Marini v. Albania),* № 3738/02, 18 грудня 2007
«Маркус проти Латвії» (Markus v. Latvia), № 17483/10, 11 червня 2020
«Маршалл та інші проти Мальти» (*Marshall and Others v. Malta),* № 79177/16, 11 лютого 2020
«Матеїс проти Німеччини» (Matheis v. Germany) (ріш.), № 73711/01, 1 лютого 2005
«Матеус проти Франції» (Matheus v. France), № 62740/00, 31 березня 2005
«Матос е Сільва, Лда., та інші проти Португалії» (*Matos e Silva, Lda., and Others v. Portugal)* , 16 вересня 1996, *Звіти рішень і постанов* 1996-IV
«Моріс проти Франції» (Maurice v. France) [ВП], № 11810/03, ЄСПЛ 2005-IX
«Мауріелло проти Італії» (*Mauriello v. Italy)* (ріш.), № 14862/07, 13 вересня 2016
«Мазурек проти Франції» (Mazurek v. France), № 34406/97, ЄСПЛ 2000-II
«Маккен проти Сполученого Королівства» (*McCann v. the United Kingdom*), № 19009/04, ЄСПЛ 2008
«Мегадат.ком СРЛ проти Молдови» (Megadat.com SRL v. Moldova), № 21151/04, ЄСПЛ 2008
«Меллахер та інші проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria), 19 грудня 1989, Серія A № 169
«Мельничук проти України» (Melnychuk v. Ukraine) (ріш.), № 28743/03, ЄСПЛ 2005-IX

«Мелтекс Лтд і Мовсесян проти Вірменії» (*Meltex Ltd and Movsesyan v. Armenia),* № 32283/04, 17 червня 2008
«Метаксас проти Греції» (Metaxas v. Greece), № 8415/02, 27 травня 2004
«Міжнародний банк торгівлі та розвитку АД та інші проти Болгарії» (International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria), № 7031/05, 2 червня 2016
«Мікроінтелект ООД проти Болгарії» (Microintelect OOD v. Bulgaria), № 34129/03, 4 березня 2014
«Мілхау проти Франції» (*Milhau v. France),* № 4944/11, 10 липня 2014
«Міндек проти Хорватії» (Mindek v. Croatia), № 6169/13, 30 серпня 2016
«Міхеєш і Сентеш проти Румунії» (Mihăieş and Senteş v. Romania) (ріш.), №№ 44232/11 і 44605/11, 6 грудня 2011
«Мішо проти Франції» (Michaud v. France), № 12323/11, ECHR 2012
«Мокієне проти Литви» (Mockienė v. Lithuania) (ріш.), № 75916/13, 4 липня 2017
«Молла Салі проти Греції» (*Molla Sali v. Greece)* [ВП], № 20452/14, 19 грудня 2018
«Морабіто та інші проти Італії» (Morabito and Others v. Italy) (ріш.), 58572/00, 7 червня 2005
«Морено Діаз Пена та інші проти Португалії» (Moreno Diaz Peña and Others v. Portugal), № 44262/10, 4 червня 2015
«Москаль проти Польщі» (Moskal v. Poland), № 10373/05, 15 вересня 2009
«Мухаррем Гюнеш та інші проти Туреччини» (Muharrem Güneş and Others v. Turkey), № 23060/08, 24 листопада 2020
«Мюллер проти Австрії» (Muller v. Austria), № 5849/72, Постанова Комісії від 1 жовтня 1975, Постанови і рішення (DR) 3
«Муса проти Австрії» (Musa v. Austria), № 40477/98, Постанова Комісії від 10 вересня 1998
«Муса Тархан проти Туреччини» (Musa Tarhan v. Turkey), № 12055/17, 23 жовтня 2018
«Михайленки та інші проти України» (Mykhaylenky and Others v. Ukraine), №№ 35091/02 і 9 інших, ЄСПЛ 2004-XII

—Н—

«Н.К.М. проти Угорщини» (N.K.M. v Hungary), № 66529/11, 14 травня 2013
«Н.М. та інші проти Франції» (N. M. and Others v. France), № 66328/14, 3 лютого 2022
«Національне та провінційне будівельне товариство, Лідське постійне будівельне товариство та Йоркширське будівельне товариство проти Сполученого Королівства» (National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom), 23 жовтня 1997, *Звіти про судові рішення та постанови* 1997-VII
«Національний рух Екогласність проти Болгарії» (National Movement Ekoglasnost v. Bulgaria), № 31678/17, 15 грудня 2020
«Ней і Сунде Колмісоппі проти Швеції» (Neij and Sunde Kolmisoppi v. Sweden) (ріш.), № 40397/12, 19 лютого 2013
«Нерва та інші проти Сполученого Королівства» (Nerva and Others v. the United Kingdom), № 42295/98, ЄСПЛ 2002-VIII
«Нешич проти Чорногорії» (Nešić v. Montenegro), № 12131/18, 9 червня 2020
«Нємец проти Німеччини» (Niemietz v. Germany), 16 грудня 1992, Серія A № 251-B
«Нечаєва проти Росії» (Nechayeva v. Russia), № 18921/15, 12 травня 2020
«Ніколай Костадінов проти Болгарії» (Nikolay Kostadinov v. Bulgaria), № 21743/15, 8 листопада 2022
«НІТ С.Р.Л. проти Республіки Молдова» (NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova), № 28470/12, 5 квітня 2022
«Новоселецький проти України» (Novoseletskiy v. Ukraine), № 47148/99, ЄСПЛ 2005-II (витяги)

—О—

«ОГІС-Інстітут Станіслас, ОГЕК Сен-П'є Ікс і Бланш де Кастій та інші проти Франції» (OGIS-Institut Stanislas, OGEC Saint-Pie X and Blanche de Castille and Others v. France), №№ 42219/98 і 54563/00, 27 травня 2004
«Озтюрк проти Туреччини» (Öztürk v. Turkey) [ВП], № 22479/93, ЄСПЛ 1999-VI
«Олару та інші проти Молдови» (Olaru and Others v. Moldova), №№ 476/07 та 3 інших, 28 липня 2009
«Ольберц проти Німеччини» (Olbertz v. Germany) (ріш.), № 37592/97, ЄСПЛ 1999-V
«Ольчак проти Польщі» (Olczak v. Poland) (ріш.), № 30417/96, ЄСПЛ 2002-X (витяги)
«Омаста проти Словаччини» (Omasta v. Slovakia) (ріш.), № 40221/98, 10 грудня 2002
«О.Н. проти Болгарії» (O.N. v. Bulgaria) (ріш.), № 35221/97, 6 квітня 2000
«Онер'їлдиз проти Туреччини» (Öneryıldız v. Turkey) [ВП], № 48939/99, ЄСПЛ 2004-XII
«Оріон-Брецлав, С.Р.О. Проти Чеської Республіки» (Orion-Břeclav, S.R.O. v. the Czech Republic) (ріш.), № 43783/98, 13 січня 2004
«Орліч проти Хорватії» (Orlić v. Croatia), № 48833/07, 21 червня 2011
«Орловіч та інші проти Боснії та Герцеговини» (Orlović and Others v. Bosnia and Herzegovina), № 16332/18, 1 жовтня 2019
«О'Салліван Маккарті Массел Девелопмент Лтд. проти Ірландії» (O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland), № 44460/16, 7 червня 2018
«Османян та Амірагян проти Вірменії» (Osmanyan and Amiraghyan v. Armenia), № 71306/11, 11 жовтня 2018

—П—

«Падурару проти Румунії» (Păduraru v. Romania), № 63252/00, ЄСПЛ 2005-XII (витяги)
«Паеффген ГмбХ проти Німеччини» (Paeffgen GmbH v. Germany) (ріш.), №№ 25379/04 та 3 інших, 18 вересня 2007
«Пайн Веллі Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії» (*Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland),* 29 листопада 1991, Серія A № 222
«Палка та інші проти Чеської Республіки» (Pálka and Others v. the Czech Republic), № 30262/13, 24 березня 2022

«Паннон Плакат Кфт та інші проти Угорщини» (Pannon Plakát Kft and Others v. Hungary), № 39859/14, 6 грудня 2022
«Панфіле проти Румунії» (Panfile v. Romania) (ріш.), 13902/11, 20 березня 2012
«Панченко проти Латвії» (Pančenko v. Latvia) (ріш.), № 40772/98, 28 жовтня 1999
«Папаміхалопоулос проти Греції» (Papamichalopoulos v. Greece), 24 червня 1993, Серія A № 260-B
«Папачела й АМАЗОН С.А. Проти Греції» (Papachela and AMAZON S.A. v. Greece), № 12929/18, 3 грудня 2020
«Папачелас проти Греції» (Papachelas v. Greece) [ВП], № 31423/96, ЄСПЛ 1999-II
«Паплаускієне проти Литви» (Paplauskienė v. Lithuania), № 31102/06, 14 жовтня 2014
«Парванов та інші проти Болгарії» (Parvanov and Others v. Bulgaria), № 74787/01, 7 січня 2010
«Парізек проти Чеської Республіки» (Pařízek v. the Czech Republic), № 76826/14, 12 січня 2023
«Паррілло проти Італії» (Parrillo v. Italy) [ВП], № 46470/11, ЄСПЛ 2015
«Пендов проти Болгарії» (Pendov v. Bulgaria), № 44229/11, 3 березня 2020
«Пердігао проти Португалії» (Perdigão v. Portugal) [ВП], № 24768/06, 16 листопада 2010
«Перре проти Італії» (Perre v. Italy) (ріш.), № 32387/96, 21 вересня 1999
«П'єтжак проти Польщі» (Pietrzak v. Poland), № 38185/02, 8 січня 2008
«Піалопоулос та інші проти Греції» (Pialopoulos and Others v. Greece), № 37095/97, 15 лютого 2001
«Пінтар та інші проти Словенії» (Pintar and Others v. Slovenia), №№ 49969/14 та 4 інших,14 вересня 2021
«Пінчова і Пінч проти Чеської Республіки» (Pincová and Pinc v. the Czech Republic), № 36548/97, ЄСПЛ 2002-VIII
«Пірантієне проти Литви» (Pyrantienė v. Lithuania), № 45092/07, 12 листопада 2013
«Пішторова проти Чеської Республіки» (Pištorová v. the Czech Republic), № 73578/01, 26 жовтня 2004
«П.К. проти Ірландії» (P.C. v. Ireland), № 26922/19, 1 вересня 2022
«Платаку проти Греції» (Platakou v. Greece), № 38460/97, ЄСПЛ 2001-I
«Плеханов проти Польщі» (Plechanow v. Poland), № 22279/04, 7 липня 2009
«Поле проти Сполученого Королівства» (Paulet v. the United Kingdom), № 6219/08, 13 травня 2014
«Полтораченко проти України» (Poltorachenko v. Ukraine), № 77317/01, 18 січня 2005
«Поповіч та інші проти Сербії» (Popović and Others v. Serbia), №№ 26944/13 та 3 інших, 30 червня 2020
«П. Плесієр Б.В. проти Нідерландів» (P. Plaisier B.V. v. the Netherlands) (ріш.), №№ 46184/16 і 2 інших, 14 листопада 2017
«Преда та інші проти Румунії» (Preda and Others v. Romania), №№ 9584/02 та 7 інших, 29 квітня 2014
«Прессос Компаніа Навієра С.А. Та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium), 20 листопада 1995, Серія A № 332
«Принц Ганс-Адам II Ліхтенштейну проти Німеччини» (Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany) [ВП], № 42527/98, ЄСПЛ 2001-VIII
«Продан проти Молдови» (Prodan v. Moldova), № 49806/99, ЄСПЛ 2004-III (витяги)
«Проєкт-Траде д.о.о. проти Хорватії» (Project-Trade d.o.o. v. Croatia), № 1920/14, 19 листопада 2020
«Пройссіше Тойханд Гмбх і Ко КГ а.А. проти Польщі» (Preußische Treuhand GmbH & Co. KG a.A. v. Poland)(ріш.), № 47550/06, 7 жовтня 2008
«Прокопович проти Росії» (Prokopovich v. Russia), № 58255/00, ЄСПЛ 2004-XI (витяги)
«Проценко проти Росії» (Protsenko v. Russia), № 13151/04, 31 липня 2008
«Прьотш проти Австрії» (Prötsch v. Austria), 15 листопада 1996, *Звіти про судові рішення та постанови* 1996-V
«Пуле проти Франції» (Poulain v. France) (ріш.), № 52273/08, 8 лютого 2011

—P—

«Радіо Франс та інші проти Франції» (Radio France and Others v. France) (ріш.), № 53984/00, ЄСПЛ 2003-X (витяги)
«Радовічі і Станеску проти Румунії» (Radovici and Stănescu v. Romania), №№ 68479/01 та 2 інших, ЄСПЛ 2006-XIII (витяги)

«Радомілія та інші проти Хорватії» (*Radomilja and Others v. Croatia)* [ВП], №№ 37685/10 і 22768/12, 20 березня 2018
«Раймондо проти Італії» (*Raimondo v. Italy),* 22 лютого 1994, Серія A № 281-A
«Рамаер і Ван Віллінген проти Нідерландів» (Ramaer and Van Villingen v. the Netherlands) (ріш.), № 34880/12, 23 жовтня 2012
«Расмуссен проти Польщі» (Rasmussen v. Poland), № 38886/05, 28 квітня 2009
«Рейснер проти Туреччини» (Reisner v. Turkey), № 46815/09, 21 липня 2015
«Ресурсний центр демократії та прав людини та Мустафаєв проти Азербайджану» (Democracy and Human Rights Resource Centre and Mustafayev v. Azerbaijan), №№ 74288/14 і 64568/16, 14 жовтня 2021
«Рисовський проти України» (*Rysovskyy v. Ukraine),* № 29979/04, 20 жовтня 2011
«Ріела та інші проти Італії» (Riela and Others v. Italy) (ріш.), № 52439/99, 4 вересня 2001
«Р і Л, с.р.о., та інші проти Чеської Республіки» (R & L, s.r.o., and Others v. the Czech Republic), №№ 37926/05 та 4 інших, 3 липня 2014 р.
«Річардсон проти Сполученого Королівства» (*Richardson v. the United Kingdom)* (ріш.), № 26252/08, 10 травня 2012
«Р. Качапор та інші проти Сербії» (*R. Kačapor and Others v. Serbia),* №№ 2269/06 і 5 інших 15 січня 2008
«Розенцвайг і Бондед Веахаузіс Лтд. Проти Польщі» (Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd. v. Poland), № 51728/99, 28 липня 2005
«Ромева проти Північної Македонії» (Romeva v. North Macedonia), № 32141/10, 12 грудня 2019
«Росіньський проти Польщі» (Rosiński v. Poland), № 17373/02, 17 липня 2007
«Россітто проти Італії» (Rossitto v. Italy), № 7977/03, 26 травня 2009
«Руіз Матеос проти Сполученого Королівства» (Ruiz Mateos v. the United Kingdom), № 13021/87, Постанова Комісії від 8 вересня 1988, Постанови і звіти (DR) 57
«Руммі проти Естонії» (Rummi v. Estonia), № 63362/09, 15 січня 2015
«Руск проти Швеції» (*Rousk v. Sweden),* № 27183/04, 25 липня 2013
«Руставі 2 Бродкастінг Компані Лтд та інші проти Грузії» (*Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd and Others v. Georgia),* № 16812/17, 18 липня 2019
«Р.Ш. проти Угорщини» (R.Sz. v. Hungary), № 41838/11, 2 липня 2013
«Рябих проти Росії» (*Ryabykh v. Russia),* № 52854/99, ЄСПЛ 2003-IX

—С—

«С. проти Сполученого Королівства» (S.v. the United Kingdom) (ріш.), № 11716/85, 14 травня 1986
«С.А. Біо д'Арденнес проти Бельгії» (S.A. Bio d'Ardennes v. Belgium), № 44457/11, 12 листопада 2019
«С.А. Данжевіль проти Франції» (S.A. Dangeville v. France), № 36677/97, ЄСПЛ 2002-III
«С.п.р.л. АНКА та інші проти Бельгії» (*S.p.r.l. ANCA and Others v. Belgium),* № 10259/83, Постанова Комісії від 10 грудня 1984, Постанови і звіти 40, стор. 170
«С.Ц. Антарес Транспорт С.А. і С.Ц. Трансробі С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Antares Transport S.A. and S.C. Transroby S.R.L. v. Romania), № 27227/08, 15 грудня 2015
«С.Ц. Сервіс Бенц Ком С.Р.Л. проти Румунії» (S.C. Service Benz Com S.R.L. v. Romania), № 58045/11, 4 липня 2017
«Савікіс та інші проти Латвії» (Savickis and Others v. Latvia) [ВП], № 49270/11, 9 червня 2022
«Савіцкас та інші проти Литви» (Savickas and Others v. Lithuania) (ріш.), №№ 66365/09 та 5 інших, 15 жовтня 2013 р.
«Сагхінадзе та інші проти Грузії» (Saghinadze and Others v. Georgia), № 18768/05, 27 травня 2010
«Сак і Гебултович проти Польщі» (Sak and Giebułtowicz v. Poland) (ріш.), №№ 39942/18 і 41347/18, 17 січня 2023
«Саккоцція проти Австрії» (Saccoccia v. Austria), № 69917/01, 18 грудня 2008
«Салабіаку проти Франції» (Salabiaku v. France), 7 жовтня 1988, Серія A № 141-A
«Саліба проти Мальти» (*Saliba v. Malta),* № 4251/02, 8 листопада 2005
«Сарач та інші проти Туреччини» (Saraç and Others v. Turkey), № 23189/09, 30 березня 2021
«Саргсян проти Азербайджану» (*Sargsyan v. Azerbaijan*) [ВП], № 40167/06, ЄСПЛ 2015

«Сариджа і Ділавер проти Туреччини» (Sarıca and Dilaver v. Turkey), № 11765/05, 27 травня 2010
«Сафаров проти Азербайджану» (Safarov v. Azerbaijan), № 885/12, 1 вересня 2022
«Світалана Ільченко проти України» (Svitlana Ilchenko v. Ukraine), № 47166/09, 4 липня 2019
«Святі монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece),* 9 грудня 1994, Серія A № 301-A, стор. 34-35
«Сельчук і Аскер проти Туреччини» (*Selçuk and Asker v. Turkey),* 24 квітня 1998, *Звіти про судові рішення та постанови* 1998-II
«Сентро Європа 7 С.Р.Л. і ді Стефано проти Італії» (Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy) [ВП], № 38433/09, ЄСПЛ 2012
«Сербська православна церква проти Хорватії» (Serbian Orthodox Church v. Croatia), № 10149/13, 30 червня 2020
«Сєбєлєва та інші проти Росії» (Sebeleva and Others v. Russia), № 42416/18, 1 березня 2022
«Сємьонов проти Росії» (*Semenov v. Russia),* № 17254/15, 16 березня 2021
«Сєрьогін та інші проти Росії» (Seregin and Others v. Russia), №№ 31686/16 та 4 інших, 16 березня 2021
«Сипченко проти Росії» (Sypchenko v. Russia), № 38368/04, 1 березня 2007
«СІА АККА/ЛАА проти Латвії» (SIA AKKA/LAA v. Latvia), № 562/05, 12 липня 2016
«СіДіАй Холдінг Акцьєнгезельшафт та інші проти Словаччини» (*CDI Holding Aktiengesellschaft and Others v. Slovakia)* (ріш.), № 37398/97, 18 жовтня 2001
«Сілікієне проти Литви» (*Silickienė v. Lithuania),* № 20496/02, 10 квітня 2012
«Сільдедзіс проти Польщі» (*Sildedzis v. Poland*), № 45214/99, 24 травня 2005
«Сімонян проти Вірменії» (Simonyan v. Armenia), № 18275/08, 7 квітня 2016
«Сірч проти Словенії» (Sirc v. Slovenia), № 44580/98, 8 квітня 2008
«Скагліаріні проти Італії» (*Scagliarini v. Italy*) (ріш.), № 56449/07, 3 березня 2015
«Скжиньський проти Польщі» (Skrzyński v. Poland), № 38672/02, 6 вересня 2007
«Скібіньський проти Польщі» (Skibińscy v. Poland), № 52589/99, 14 листопада 2006
«Сковроньський проти Польщі» (Skowroński v. Poland) (ріш.), № 52595/99, 28 червня 2001
«Сколло проти Італії» (Scollo v. Italy), 28 вересня 1995, Серія A № 315-C
«Скордіно проти Італії (№ 1)» (Scordino v. Italy (no. 1)) [ВП], № 36813/97, ЄСПЛ 2006-V
«Скоріц проти Угорщини» (Skórits v. Hungary), № 58171/09, 16 вересня 2014
«Скорк'євіч проти Польщі» (*Skórkiewicz v. Poland*) (ріш.), № 39860/98, 1 червня 1999
«Сміляніч проти Словенії» (Smiljanić v. Slovenia) (ріш.), № 481/04, 2 червня 2006
«Сміс Клайн і Френч Лабораторіс Лтд проти Нідерландів» (Smith Kline and French Laboratories Ltd v. the Netherlands) (ріш.), № 12633/87, 4 жовтня 1990
«Совтрасавто Холдінг проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), № 48553/99, ЄСПЛ 2002-VII
«Соріч проти Хорватії» (Sorić v. Croatia) (ріш.), № 43447/98, 16 березня 2000
«Спасов проти Румунії» (Spasov v. Romania), № 27122/14, 6 грудня 2022
«Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lönnroth v. Sweden), 23 вересня 1982, Серія A № 52
«Станкєвіч проти Польщі» (Stankiewicz v. Poland), № 46917/99, ЄСПЛ 2006-VI
«Статілео проти Хорватії» (Statileo v. Croatia), № 12027/10, 10 липня 2014
«Стек та інші проти Сполученого Королівства» (*Stec and Others v. the United Kingdom*) (ріш.) [ВП], №№ 65731/01 і 65900/01, ЄСПЛ 2005-X
«Стек та інші проти Сполученого Королівства» (Stec and Others v. the United Kingdom) [ВП], №№ 65731/01 і 65900/01, ЄСПЛ 2006-VI
«Стере та інші проти Румунії» (*Stere and Others v. Romania),* № 25632/02, 23 лютого 2006
«Стефанетті та інші проти Італії» (Stefanetti and Others v Italy), №№ 21838/10 та 7 інших, 15 квітня 2014
«Столярова проти Росії» (Stolyarova v. Russia), № 15711/13, 29 січня 2015
«Столковський проти Польщі» (Stołkowski v. Poland), № 58795/15, 21 грудня 2021
«Стран Грік Рефайнеріс і Стратіс Андреадіс проти Греції» (Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece), 9 грудня 1994, Серія A № 301-B
«Стрезовський та інші проти Північної Македонії» (Strezovski and Others v. North Macedonia), №№ 14460/16 та 7 інших, 27 лютого 2020 р.

«Стрейн та інші проти Румунії» (Străin and Others v. Romania), № 57001/00, ЄСПЛ 2005-VII
«Стрельцов та інші "Новочеркаські військові пенсіонери" проти Росії (Streltsov and other "Novocherkassk military pensioners" cases v. Russia), №№ 8549/06 і 86 інших, 29 липня 2010
«Стретч проти Сполученого Королівства» (Stretch v. the United Kingdom), № 44277/98, 24 червня 2003
«Суд Фонді срл та інші проти Італії» (Sud Fondi srl and Others v. Italy) (ріш.), № 75909/01, 30 серпня 2007
«Суд Фонді срл та інші проти Італії» (Sud Fondi srl and Others v. Italy), № 75909/01, 20 січня 2009
«Сулягіч проти Боснії та Герцеговини» (Suljagić v. Bosnia and Herzegovina), № 27912/02, 3 листопада 2009
«Сун проти Росії» (Sun v. Russia), № 31004/02, 5 лютого 2009
«Сургіу проти Румунії» (Surugiu v. Romania), № 48995/99, 20 квітня 2004
«Суханов та Ільченко проти України» (Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine), №№ 68385/10 і 71378/10, 26 червня 2014
«Сухобоков проти Росії» (Sukhobokov v. Russia), № 75470/01, 13 квітня 2006
«СЦЕА Ферм де Фресной проти Франції» (SCEA Ferme de Fresnoy v. France) (ріш.), № 61093/00, ЄСПЛ 2005-XIII (витяги)

—Т—

«Таганрог ЛРО та інші проти Росії» (Taganrog LRO and Others v. Russia), №№ 32401/10 та 19 інших, 7 червня 2022
«Ташкая проти Туреччини» (Taşkaya v. Turkey), № 14004/06, 13 лютого 2018
«Тетеріни проти Росії» (Teteriny v. Russia), № 11931/03, 30 червня 2005
«Ткаченко проти Росії» (Tkachenko v. Russia), № 28046/05, 20 березня 2018
«Тодоров проти Болгарії» (Todorov v. Bulgaria) (ріш.), № 65850/01, 13 травня 2008
«Тодоров та інші проти Болгарії» (Todorov and Others v. Bulgaria), №№ 50705/11 та 6 інших, 13 липня 2021
«Токель проти Туреччини» (Tokel v. Turkey), № 23662/08, 9 лютого 2021
«Тормала проти Фінляндії» (Tormala v. Finland) (ріш.), № 41258/98, 16 березня 2004
«Тошкута та інші проти Румунії» (Toşcuţă and Others v. Romania), № 36900/03, 25 листопада 2008
«Траіна Берто і Альфонсетті проти Італії» (Traina Berto and Alfonsetti v. Italy) (ріш.), № 75505/12, 8 березня 2022
«Трайковський проти колишньої югославської республіки Македонія» (Trajkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia) (ріш.), № 53320/99, ЄСПЛ 2002-IV
«Тре Трактьорер Актіболаг проти Швеції» (Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden), 7 липня 1989, Серія A № 159
«Тчоконтіо Хаппі проти Франції» (Tchokontio Happi v. France), № 65829/12, 9 квітня 2015
«Тюдор Тюдор проти Румунії» (Tudor Tudor v. Romania), № 21911/03, 24 березня 2009

—У—

«Удовічіч проти Хорватії» (Udovičić v. Croatia), № 27310/09, 24 квітня 2014
«Узан та інші проти Туреччини» (Uzan and Others v. Turkey), № 19620/05 і 3 інших, 5 березня 2019
«Узуноглу проти Греції» (Ouzounoglou v. Greece), № 32730/03, 24 листопада 2005
«Україна-Тюмень проти України» (Ukraine-Tyumen v. Ukraine), № 22603/02, 22 листопада 2007
«Улемек проти Сербії» (Ulemek v. Serbia) (ріш.), № 41680/13, 2 лютого 2021
«Унспед Пакет Сервісі СаН. Ве ТіК. А.С. проти Болгарії» (Unsped Paket Servisi SaN. Ve TiC. A.Ş. v. Bulgaria), № 3503/08, 13 жовтня 2015
«Урбарска Обеч Тренч'янське Біскупіче проти Словаччини» (Urbárska Obec Trenčianske Biskupice v. Slovakia), № 74258/01, 27 листопада 2007

—Ф—

«Фабіан проти Угорщини» (Fábián v. Hungary) [ВП], № 78117/13, 5 вересня 2017
«Фабрі проти Франції» (Fabris v. France) [ВП], № 16574/08, ЄСПЛ 2013 (витяги)
«Факас проти України» (Fakas v. Ukraine) (ріш.), № 4519/11, 3 червня 2014
«Федулов проти Росії» (Fedulov v. Russia), № 53068/08, 8 жовтня 2019
«Фельдман і Слов'янський банк» (Feldman and Slovyanskyy Bank), № 42758/05, 21 грудня 2017
«Фенер Рум Еркек Лісесі Вакфі проти Туреччини» (Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı v. Turkey), № 34478/97, 9 січня 2007
«Ферретті проти Італії» (Ferretti v. Italy), № 25083/94, Постанова Комісії від 26 лютого 1997
«Філіппу проти Кіпру» (Philippou v. Cyprus), № 71148/10, 14 червня 2016
«Філліпс проти Сполученого Королівства» (Phillips v. the United Kingdom), № 41087/98, ЄСПЛ 2001-VII
«Фіне Доо і Каноскі та інші проти Північної Македонії» (Fine Doo and Canoski and Others v. North Macedonia) (ріш.), № 37948/13, 17 травня 2022
«Фламенбаум та інші проти Франції» (Flamenbaum and Others v. France), №№ 3675/04 і 23264/04, 13 грудня 2012
«Флоріу проти Румунії» (Floroiu v. Romania) (ріш.), № 15303/10, 12 березня 2013
«Фока проти Франції» (Phocas v. France), 23 квітня 1996, *Звіти про судові рішення та постанови* 1996-II
«Фоменко та інші проти Росії» (Fomenko and Others v. Russia) (ріш.), № 42140/05 та 4 інших, 24 вересня 2019
«Фон Мальцан та інші проти Німеччини» (Von Maltzan and Others v. Germany) (ріш.) [ВП], №№ 71916/01 і 2 інших, ЄСПЛ 2005-V
«Фонд Греко-православної церкви Арнавуткой Таксіархіс проти Туреччини» (Arnavutkoy Greek Orthodox Taksiarhis Church Foundation v. Türkiye), № 27269/09, 15 листопада 2022
«Фонд Дасса та інші проти Ліхтенштейну» (Dassa Foundation and Others v. Liechtenstein) (ріш.), № 696/05, 10 липня 2007
«Фонд "Карібу" проти Норвегії» (The Karibu Foundation v. Norway), № 2317/20, 10 листопада 2022
«Формінстер Ентерпрайзіс Лімітед проти Чеської Республіки» (Forminster Enterprises Limited v. the Czech Republic), № 38238/04, 9 жовтня 2008
«Фрайтаг проти Німеччини» (Freitag v. Germany), № 71440/01, 19 липня 2007
«Фредін проти Швеції (№ 1)» (Fredin v. Sweden (no. 1)), 18 лютого 1991, Серія A № 192
«Фрейре Лопес проти Португалії» (Freire Lopes v. Portugal (ріш.), № 58598/21, 31 січень 2023
«Френдо Рендон та інші проти Мальти» (Frendo Randon and Others v. Malta), № 2226/10, 22 листопада 2011
«Фріму та інші проти Румунії» (Frimu and Others v. Romania) (ріш.), №№ 45312/11 та 4 інших, 7 лютого 2012
«Фуклев проти України» (Fuklev v. Ukraine), № 71186/01, 7 червня 2005

—Х—

«Хакан Ари проти Туреччини» (Hakan Arı v. Turkey), № 13331/07, 11 січня 2011
«Хамер проти Бельгії» (Hamer v. Belgium), № 21861/03, ЄСПЛ 2007-V (витяги)
«Хамідов проти Росії» (Khamidov v. Russia), № 72118/01, 15 листопада 2007
«Хендісайд проти Сполученого Королівства» (Handyside v. the United Kingdom), 7 грудня 1976, Серія A № 24
«Хентріч проти Франції» (Hentrich v. France), 22 вересня 1994, Серія A № 296-A
«Ходорковський і Лєбєдєв проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia), №№ 11082/06 і 13772/05, 25 липня 2013
«Хонякіна проти Грузії» (Khoniakina v. Georgia), № 17767/08, 19 червня 2012
«Хорватська господарська палата проти Сербії» (Croatian Chamber of Economy v. Serbia) (ріш.), № 819/08, 25 квітня 2017

«Хорнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece), 19 березня 1997, *Звіти про судові рішення та постанови* 1997-II
«Християнська релігійна організація Свідків Єгови проти Вірменії» (*Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses v. Armenia)* (ріш.), № 73601/14, 29 вересня 2020
«Хруст проти Чеської Республіки» (*Chroust v. the Czech Republic)* (ріш.), № 4295/03, ЄСПЛ 2006-XV
«Хугендійк проти Нідерландів» (Hoogendijk v. the Netherlands) (ріш.), № 58641/00, 6 січня 2005
«Хунгест Зрт проти Угорщини» (Hunguest Zrt v. Hungary), № 66209/10, 30 серпня 2016
«Хюсейн Каплан проти Туреччини» (Huseyin Kaplan v. Turkey), № 24508/09, 1 жовтня 2013

—Ц—

«Цвієтіч проти Хорватії» (Cvijetić v. Croatia), № 71549/01, 26 лютого 2004
«Цегентнер проти Австрії» (*Zehentner v. Austria),* № 20082/02, 16 липня 2009
«Ціндріч і Бешліч проти Хорватії» (Cindrić and Bešlić v. Croatia), № 72152/13, 6 вересня 2016

—Ч—

«Чайковська та інші проти Польщі» (Czajkowska and Others v. Poland), № 16651/05, 13 липня 2010
«Чакаревич проти Хорватії» (*Čakarević v. Croatia),* № 48921/13, 26 квітня 2018
«Ченгелян та інші проти Болгарії» (*Chengelyan and Others v. Bulgaria),* № 47405/07, 21 квітня 2016
«Чені проти Італії» (Ceni v. Italy), № 25376/06, 4 лютого 2014
«Чепмен проти Сполученого Королівства» (*Chapman v. the United Kingdom*) [ВП], № 27238/95, ЄСПЛ 2001-I
«Джингилли Холдінг А.Ш. і Джингиллиоглу проти Туреччини» (Cıngıllı Holding A.Ş. and Cıngıllıoğlu v. Turkey), №№ 31833/06 і 37538/06, 21 липня 2015
«Чірагов та інші проти Вірменії» (*Chiragov and Others v. Armenia)* [ВП], № 13216/05, ЄСПЛ 2015
«Чіфтчилер Джойнт Сток Кампані та інші проти Туреччини» (Çiftçiler Joint Stock Company and Others v. Turkey) (ріш.), №№ 62323/09 і 64965/09, 24 листопада 2020
«Чічопек та інші проти Польщі» (*Cichopek and Others v. Poland)* (ріш.), №№ 15189/10 та 1 627 інших, 14 травня 2013 р.

—Ш—

«Шаботі проти Франції» (Chabauty v. France) [ВП], № 57412/08, 4 жовтня 2012
«Шалтініте проти Литви» (Šaltinytė v. Lithuania), № 32934/19, 26 жовтня 2021
«Шассаню та інші проти Франції» (*Chassagnou and Others v. France)* [ВП], №№ 25088/94 і 2 інших, ЄСПЛ 1999-III
«Шведов проти Росії» (Shvedov v. Russia), № 69306/01, 20 жовтня 2005
«Швенгель проти Німеччини» (Schwengel v. Germany) (ріш.), № 52442/99, 2 березня 2000
«Шейко проти Литви» (Šeiko v. Lithuania), № 82968/17, 11 лютого 2020
«Шембрі та інші проти Мальти» (Schembri and Others v. Malta), № 42583/06, 10 листопада 2009
«Шеріфе Їгіт проти Туреччини» (Şerife Yiğit v. Turkey) [ВП], № 3976/05, 2 листопада 2010
«Шерстюк проти України» (Sherstyuk v. Ukraine) (ріш.); № 37658/03, 18 вересня 2006
«Шестаков проти Росії» (Shestakov v. Russia) (ріш.), № 48757/99, 18 червня 2002
«Шесті Май Енджиніринг ООД та інші проти Болгарії» (Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria), № 17854/04, 20 вересня 2011
«Шірмер проти Польщі» (Schirmer v. Poland), № 68880/01, 21 вересня 2004
«Шльопкін проти Росії» (*Shlepkin v. Russia),* № 3046/03, 1 лютого 2007
«Шоліч проти Хорватії» (Čolić v. Croatia), № 49083/18, 18 листопада 2021
«Шоразова проти Мальти» (Shorazova v. Malta), № 51853/19, 3 березня 2022
«Шосіч проти Хорватії» (Ćosić v. Croatia), № 28261/06, 15 січня 2009
«Шпачек, с.р.о. проти Чеської Республіки» (*Špaček, s.r.o., v. the Czech Republic),* № 26449/95,

9 листопада 1999
«Шполяр і Дєжчі Вртіч Пчеліце проти Хорватії» (Špoljar and Dječji Vrtić Pčelice v. Croatia) (ріш.), № 68320/13, 22 вересня 2020
«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria) [ВП], № 37452/02, ЄСПЛ 2011

—Ю—

«Юржич проти Хорватії» (Jurčić v. Croatia), № 54711/15, 4 лютого 2021
«Юрій Лобанов проти Росії» (Yuriy Lobanov v. Russia), № 15578/03, 2 грудня 2010
«Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine), № 40450/04, 15 жовтня 2009
«Юсфілі та інші проти Азербайджану» (Yusifli and Others v. Azerbaijan) (ріш.), № 21274/08, 6 December 2022
«Ющишин проти Польщі» (Juszczyszyn v. Poland), № 35599/20, 6 жовтня 2022

—Я—

«Я. С. та А. С. проти Польщі» (J.S. and A.S. v. Poland), № 40732/98, 24 травня 2005
«Яваш та інші проти Туреччини» (Yavaş and Others v. Turkey), № 36366/06, 5 березня 2019
«Явуз Озден проти Туреччини» (Yavuz Özden v. Turkey), № 21371/10, 14 вересня 2021
«Ян Едгар (Ліверпуль) Лтд проти Сполученого Королівства» (Ian Edgar (Liverpool) Ltd v. the United Kingdom) (ріш.), № 37683/97, ЄСПЛ 2000-I
«Ян та інші проти Німеччини» (Jahn and Others v. Germany) [ВП], №№ 46720/99 і 2 інших, ЄСПЛ 2005-VI
«Янакієв проти Болгарії» (Yanakiev v. Bulgaria), № 40476/98, 10 серпня 2006
«Янкович проти Хорватії» (Janković v. Croatia) (ріш.), № 43440/98, ЄСПЛ 2000-X
«Янтнер проти Словаччини» (Jantner v. Slovakia), № 39050/97, 4 березня 2003
«Ярославцев проти Росії» (Yaroslavtsev v. Russia), № 42138/02, 2 грудня 2004
«Ясінський та інші проти Литви» (*Jasinskij and Others v. Lithuania),* № 38985/97, Постанова Комісії від 9 вересня 1998
«Ясіуніене проти Литви» (Jasiūniene v. Lithuania), № 41510/98, 6 березня 2003
«Ятрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) [ВП], № 31107/96, ЄСПЛ 1999-II
«Яшар проти Румунії» (Yaşar v. Romania), № 64863/13, 26 листопада 2019